

Vigilia

1970
október

Nyíri Tamás

Valláskritika és ideológia-kritika

Timkó Imre

A honfoglaló magyarok és a kereszténység

Kardos Klára

A hetedik nap dallama

Sík Sándor misztikája

Hegyi Béla

Beszélgetés Ferencsik Jánossal

Szarka Géza

Erzsébet nővér
(színmű)

Resumé en
langue française

TARTALOM

HORVATH RICHÁRD	„Élő reménységre szült újjá minket”	— — — —	649
NYÍRI TAMÁS	Valláskritika és ideológia-kritika	— — — —	651
TIMKÓ IMRE	A honfoglaló magyarok és a bizánci kereszténység (IX—X. század)	— — — —	659
BITTEI LAJOS	Vas vanitát's, Dúdolgató (versek)	— — — —	667
VASADI PÉTER	Intelem, Állókép (versek)	— — — —	673
	Virrasztás (vers)	— — — —	690
KARDOS KLÁRA	A Hetedik Nap Dallama	— — — —	674
SZEDER KATALIN	A narrátor, Óvilági dal, Munkaidő (versek)	— — — —	685
	Zárszó (vers)	— — — —	714
KOPÁCSY MARGIT	Családi ház (elbeszélés)	— — — —	666
SZARKA GÉZA	Erzsébet nővér (színmű két részben, első rész)	— — — —	691

PÁRBESZÉD

A párbeszéd állása (Hegyi Béla)	— — — —	668
---------------------------------	---------	-----

NAPLÓ

Nekrológok helyett — 705; Rónay György: Az olvasó naplója (Káldi János: A világitó kapanyél; Kálnoky László: Lángok árnyékában) — 705; Pályi András: Színházi krónika (Az új-zélandi „Maori” együttes vendég szereplése) — 707; D. I.: Képzőművészet (Új művészeti könyvek; Kiállítások) — 708; Rónay László: Zenei jegyzetek (Egyházzenei kalandozások; Lemezfigyelő) — 710; Balássy László: Rádió mellett — képernyő előtt (Gosztonyi János: Valaki a sötétből) — 713.

DOKUMENTUM

Beszélgetés Ferencsik Jánossal (Hegyi Béla)	— —	714
Francia nyelvű kivonatok	— — — —	719

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. Tel.: 188-098. Postacím: 5. Postafiók 196. Nagybudapesti ügyintézés és előfizetés: Budapest, V., Cukor u. 4. Telefon: 189-306. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Kúkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5,00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54.) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: Egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

„ÉLŐ REMÉNYSÉGRE SZÜLT ÚJJÁ MINKET”

Az életnek egyik alapértéke a reménység. Akinek nincsen semmiféle reménye, az nem bírja ki sokáig az életet.

Piatón azt mondja: „Egész életünkben tele vagyunk reménységgel. A törekves a nemes és a jó iránt készíti nekünk a legnagyobb segítséget a jelenben, és megszerzi nekünk a jövőre vonatkozóan a legnagyobb reménységet, hogy ha mi az istenek iránt a tiszteletet megőrizzük, visszavezeltetünk eredeti természetünkhöz és gyengeségeink meggyógyításával szerencsések és boldogok leszünk” (Philebos 39 E). „A bölcs a halállal kapcsolatosan jó reménységben van. Nagy reménye van, hogy ott megkapja, amiért itt küzdött” (Phaidon 67 B).

Az újplatonikus Porphyrius szerint négy értéke van az életnek: a hit, az igazság, a szeretet és a remény (Marcellához, 24). „Szükséges az embernek, hogy higgye, az egyetlen üdvösség az Istenhez-lérésben van. Aki ezt hiszi, annak minden erejével törekednie kell, hogy az igazságot Istenről megismerje. Aki ezt megismeri, annak a megismertet szeretnie kell. Annak, amit szeret, életében a lelkét nemes reménységgel kell táplálnia.”

Izaiásnál olvassuk: „Es mondatik majd az napon: Ime, a mi Istenünk ez! Vártuk őt, és megszabadít minket; ez az Úr! Várákoltunk rája, s örvendezünk és vigadunk az ő szabadításában” (25,9). Jeremiás próféta meg ezt mondja: „Mert én tudom a gondolatokat, melyeket én gondolok felőletek, úgymond az Úr, a békességnek és nem nyomorgatásnak gondolatait, hogy nektek jó véget és türelmet adjak” (29,11). Vagy a zsoltáros: „Arcodról várom ítéletemet: mert szemed látja az igaz ügyet” (16,2). „Az Úrra bizzad utadat, bizzál: jó végre viszi do'godat, felkölti, mint a napfényt, igazságodat, déli verőkép jussodat. Hagyd magad csendesen az Úrra, és őbenne remélj” (36,5—7). „Megoltalmazza ő a nép kicsinyeit, szegények fiain segít, s az erőszakost megtöri” (71,4., Sük S. ford.).

Jézus üzenete az emberhez a reménység üzenete. A hegyi beszéd a reménység beszéde a szegényekhez, a megalázottakhoz, az üldözöttekhez, akik megelégtetnek, megvigasztaltatnak, és övék lesz az Isten Országá az állhatatosságban. „Aki állhatatos marad mindvégig, az üdvözüli” (Mk 13,13). „Aki meghallgatják az ígét, jó és erényes szívvel meg is tartják és termést is hoznak állhatatosságban” (Lk 8,15). „Meg vagyunk ugyan váltva, de még reménységben élünk... Ha tehát reméljük, amit nem látunk, akkor várjunk csak türelemmel” (Róm 8,24—25).

A remény tárgya nem látható, kézzel nem fogható. Mert akkor már a bizonyosság tárgya lenne. „A látható ugyanis ideigtartó, a láthatatlan viszont örök” (2. Kor 4,18). A mi reménységünk nem önmagunkon és önmagunkban nyugszik meg, hanem Istennek irántunk való szeretetén. A szeretet az, amiben a legkevésbé csatlakozhatunk, még emberi viszonylatban is, ha valódi ez a szeretet. A szeretet bír el legtöbbet. Az Isten szeretete meg maga a bizonyosság. A reményen keresztül minékünk is. A reménységet az Úr adja nekünk. „Töltsön el titeket a reménység Istene a hit teljes örömevel és békéjével, hogy a reményben a Szentlélek erejéből bővekedjete” (Róm 15,13). „A mi Atyánk, aki szeretett minket, a kegyelmével örök vigasztalást és jó reménységet ajándékozott nekünk, vigasztalja meg szíveteke, s erősítse meg szóban és tettben minden jóra” (2. Tessz 2,17). A remény adja meg az állhatatosságot, a kitartást a minden jóra való tettben, a mindennapok jótetteiben. A fantázia, a hiszékenység légvárai összeomlanak. Az isteni szeretetre épített reménység szilárd és maradó. „Szüntelenül gondolunk... állhatatos reményetekre Urunkban, Jézus Krisztusban” (1. Tessz 1,3—4).

A remény öröm. „Legyetek örvendezők a reménységben” (Róm 12,12). A remény bátorság. „Mivel tehát ilyen a reményünk, teljes nyíltsággal szólunk” (2. Kor 3,12). A remény bizalom. Létünk súlypontja. A remény életkedv. Tágítja a lelkünket. Sokkal gazdagabb lesz ez és sokkal több érték belefér. És ezeket az értékeket őrizzük, dédelgetjük, és növeksznünk belső világunkban velük.

Az ember életét szorongatja a félelem és kergeti a vágy. Nem tudunk magunkban sem biztosságot, bizalmat építeni, nem tudunk a félelemtől szabadulni, ha nem próbáljuk mindezt valósítani mindazokban is, mindabban is, akikkel és amikkel együtt élünk. Kölcsönhatás itt is, mindenben.

A keresztény életnek az alapja, középpontja, hatalma a remény. Életünk horgonya. „A nekünk nyújtott reményhez ragaszkodjunk. Lelkünk szilárd és biztos horgonya ez, mely a függöny mögé ér, ahova elsőnek lépett be értünk Jézus” (Zsid 6,19—20). „Hiszen ezért fáradunk és küszködünk, mert bizunk az élő Istenben, aki minden embernek, elsősorban a hívőknek üdvözítője. Ezt hirdesd, ezt tanítsd!” (1. Tim 4,10—11). „Krisztus bennetek a megdicsőülés reménye... Ezért fáradok és küzdök az ő erejével, amely hatásosan működik bennem” (Kol 1,28—29). „Készüljetek fel tehát lélekben, legyetek józanok és bizatok teljesen abban a kegyelemben, amelyet Jézus Krisztus megjelenésekor fogtok kapni” (1. Pét 1,13). „Aldott legyen az Isten, aki nagy irgalmasságával Jézus Krisztus halottaiból való feltámadása által élő reménységre szült újjá minket: arra a romolhatatlan, szeplőtelen, hervadhatatlan örökségre, amely számotokra van fönntartva a mennyben. Isten ereje a hit által meg is őrít titeket az üdvösségre (1. Pét 1,3—5). Krisztusban élő a mi reménységünk. Tartalma és célja van: maga az örökkévaló Isten. (Vö. K. H. Schelkle: *Die Hoffnung als Grundkraft des christlichen Lebens*, és: I. Sudbrack: *Der Hymnus auf die Hoffnung, Geist u. Leben*, 68. 3.)

Ami földi, azzal mindig egybekapcsolódik az elvesztés félelme. Ami isteni, az el nem veszhet nekünk, ha hitünkkel, reményünkkel és szeretetünkkel mindig átöleljük. A reménység a hitnek is összetevője. A hit is csak az Istennél, Őbenne lesz beteljesedés. A jövő a jelenben készül. A jövőnek nagysága is. A mi hitünk biztosítéka és bizonyossága a feltámadt Krisztus.

Aki a remény fényességét hordozza magában, az előtt kint is fényesebbek lesznek a dolgok. A belső fény kisugárzik, és mindenfelé, emberek és dolgok, a külső világ eseményei között is több és nagyobb lesz a világosság. A remény reménnyel akar és szeret találkozni. Találkozik is. Kiváltja másutt is a reményt. A remény ereje a jövő felé fordul. Ezt akarja kivívni önmagának és mindannak, amit ő szeret. Türelem is van a reményben, hogy mindezt kivárni is tudja. A remény kegyelem is. A szebbet és a jobbat máris éli. A keresztény nem nézhet lemondóan előre, csakis bizalommal és jóakarattal, készen a cselekvésre, amihez az erőt a reménye adja. A körülmények szorításai között a remény adja meg a lelkünk szabadságát. A lelki szabadság az Úr csodálatos adománya. „Ahol az Úr Lelke, ott a szabadság” (2. Kor 3,17).

Ki a remény, ha nem Jézus Krisztus? „Ha Isten velünk, ki ellenünk?... Krisztus Jézus, aki... az Isten jobbán közben is jár értünk” (Róm 8,32—34). „Azért az Úr maga ad jelt nektek: Ime, egy szűz méhében fogan, és fiat szül, és neve Emmanuelnak fog hívni” (Iz 7,14), azaz: „Isten velünk”-nek. A remény és a szeretet Őbenne eggyé lett. A mi számunkra is. Nemcsak vigasznak és gyógyításnak, hanem lelkességnak, felelősségnek és erőnek is.

Még néhány esztendő, és azután? Az életnek az adja meg az értékét, hogy mennyiben élünk — másokért. Az olyan élet, amelyből nem háramlik jó a többiekre, rosszabb, mint a halál. Szolgálj tehát mindenkinek. S gondold meg, mily sok az, amit ajándékba kapsz és mily kevés az, amit te „áldozol”.

Dag Hammarskjöld

VALLÁSKRITIKA ÉS IDEOLÓGIA-KRITIKA

A kereszténység nem válaszolt mindig megfelelően a valláskritikára. Vagy erőszakosan elfojtotta az ellentmondást, elnyomta az „engedetlenséget”, vagy csak az apologetika szállt szembe a bírálattal: listába foglalta a „bizonyítható” vallási igazságokat és tételeket. Az iskolás teológia többi ága felmentve érezte magát a valláskritika kihívása alól; historicizmusba és ideológiai absztrakciókba veszett (például a harmincas évektől kezdve a II. vatikáni zsinatig egyik leggyakoribb témája a mariológia volt). Ezzel csak elfödte, de nem oldotta meg a kereszténység szavahihetőségének lappangó válságát. A szociológiai bírálatot az a vallás éli túl, amelyik képes levonni annak üdvös tanulságait. A valóban hívő kereszténynek ez különösebb nehézséget nem okoz, mert a marxi bírálat nem a hiteles keresztény eszmére, hanem annak ideologizált formáira vonatkozik.

Ködképek és előítéletek

Az ideológia fogalmának nincs egységes és általánosan elfogadott definíciója; ahányan foglalkoznak vele, annyiféleképpen határozzák meg. Ebben a tanulmányban ideológián — egészen általánosan — eszméknek és véleményeknek a társadalmi helyzettel összefüggő rendszerét értjük¹.

Az „ideológia” kifejezést valószínűleg A. Destutt de Tracy (1754–1836) használta először², írásait Marx is gyakran forgatta. Szó szerint az eszmék kialakulásával és rendszerével foglalkozó, az emberi tudás alapját alkotó tudományt jelenti. Destutt de Tracy nemcsak elméleti, hanem gyakorlati jelentőséget is tulajdonít az ideológiának. Elméletileg az emberi megismerés egész területének, valamint a társadalmi, politikai és gazdasági életnek az alapja. Gyakorlati jelentősége pedagógiai hatásában rejlik. A francia „ideológusok” felvilágosult nézeteik miatt szembefordulnak Napóleonnal. „Az ideológiának, ennek a ködös metafizikának kell tulajdonítanunk szép Franciaországunk minden nyomorúságát” — írja Napoleon³. A császár politikai-társadalmi felforgatással vadolja az „ideológusokat”, s rosszalló, pejoratív értelemben használja a szót. Destutt de Tracy, s már előbb Condillac (1715–1780), főként azonban Holbach (1723–1789) és Helvétius (1715–1771) a trón és az oltár érdekszövetségét s az ideológiai „előítéleteket” támadja⁴.

Az első ideológiakritikus azonban voltaképpen Roger Bacon (1220–1294). A korabeli „studium” hibájául rója fel az emberi butaságot, s imponáló bátorsággal fedi fel forrásait: a közvélemény előítéleteit, a tekintély bálványozását, az állandó megszokását, a tudatlanságot leplező áltudás fitogtatását. A középkor nem sértődött meg, s jellemző szellemi nagyvonalúságával a „doctor mirabilis” jelzővel tüntette ki Bacont eredetiségéért és kíméletlen őszinteségéért.

Jóval későbbben élő névrokona, Francis Bacon (1561–1626) kidolgozta a tévedés elméletét. A tudományos megismerést fenyegető tévedések okait „ködképeknek” mondja⁵. Négyféle köd, ép (idolum) tartja hatalmában az elmét. A törzs ködképei közősek mindenkiben: értelmünk az ember természetét összekeveri a dolgok természetével és így meghamisítja ezeket. A barlang ködképei az egyén individuális tulajdonságai: „mindenkinek megvan a maga egyéni ürege vagy barlangja, amely megtöri és beszennyezi a természet fényét aszerint, hogy kinek milyen az egyéni természete, milyen neveltetésben részesült, kikkel érintkezik, mit olvas, kiket tisztel és csodál, milyen tekintélyeket ismer el stb.” A piac ködképei a szavak helytelen használatából fakadnak. „Az embereket ugyanis a beszéd gyűjti társaságba, a szavak viszont

az átlagos felfogóképesség szerint alakulnak ki. Ezért a helytelenül és ügyetlenül kialakult szavak szembeötlő módon béklyóba verik az értelmet. Ezen a bajon mitsem enyhítenek a tudósok védekezésésképpen alkotott meghatározásai és magyarázatai, sőt éppen a szavak tesznek erőszakot az értelmén, a szavak zavarának össze mindent és bonyolítják az embereket megszámlálhatatlan hiábavaló vitába és szószaporításba”. A *színház* ködképein téves filozófiát és hamis tanítást ért. „Ezeket a *színház* ködképeinek nevezzük, mert véleményünk szerint, ahány filozófiai irány felmerült vagy polgárjogot nyert, ugyanannyi szindarab készült el és került bemutatásra: megannyi képzeletbeli és színpadra illő világ. Méghozzá nem is csupán a már meglevő vagy az ókori filozófiákról és szektákról állítjuk ezt, mivel számtalan ilyen szindarabot lehet kigondolni és tetszetős ruhába öltöztetni, hiszen a legkülönbözőbb tevédek eredhetnek csaknem azonos okokból. És nem csupán a filozófiai rendszerekről gondolkozunk így teljes egészükben, hanem a tudományok legtöbb elvéről és axiómájáról is, amelyek a hagyomány erejéből és hiteléből, valamint hanyagságból kaptak erőre.”

Az „idolumok” tanát elevenítik föl a XVIII. századi francia felvilágosult gondolkodók, ködképek helyett azonban „előítéletről” beszélnek. Az előítéletek be nem vallott érdekeket lepleznek: nemcsak gátolják az értelem működését, hanem megakadályozzák az emberi boldogulást is. *Helvétius* az előítéletek társadalmi, *Holbach* lélektani forrásait „leplezi le”. Ugyanarra az eredményre jut mindkettő: meg kell szüntetni a politikai és a vallási előítéleteket, s létre kell hozni a szabadság birodalmát⁶.

Marx nemcsak ismerte, hanem részben át is vette *Bacon*, *Helvétius* és *Destutt de Tracy* gondolatait, ideológiafogalma azonban alapvetően az idealizmus bírálatait nyugszik. Azt állítja, hogy az eszmék a társadalmi-gazdasági viszonyoktól függenek; még a látszatra gazdaságfeletti eszméket is az egyéni és a gazdasági érdekek fedik át. Irányítják az eszmék megfogalmazását, sőt sokszor az eszmék magyát alkotják. A társadalomban uralkodó eszmék a kiváltságosak érdekeit tükrözik, a fennálló társadalmi rend megszilárdítását célozzák, amelyhez ugyanezek az eszmék szolgálnak elvi alapul. Következésképpen *Marx* nem tekinti önálló valóságnak a vallást és a kereszténységet, nem a kereszténység önértelmezéséből indul ki, hanem tényleges társadalmi szerepéből. A lényegét nem különbözteti meg a jelenségtől; az igazság lelőhelye *Marx*nak nem a biblia, nem a tradíció és nem a keresztény teológia önértelmezése, hanem a vallás *társadalmi gyakorlata*. Valláskritikája tehát voltaképpen ideológiakritika. „A vallás elleni harc tehát közvetve harc az ellen a világ ellen, amelynek szellemi aromája a vallás. A vallási nyomorúság a valóságos nyomorúság kifejezése, s egyszersmind tiltakozás a valóságos nyomorúság ellen”. Helyesen állapítja meg *W. Post*; hogy — mivel *Marx* csak mellékesen foglalkozik valláskritikával — a marxizmus érvénye és ereje nem a valláskritika meggyőző erején dől el⁸. A vita azonban valójában nem a transzcendencia-immanencia kérdése körül forog. A tulajdonképpen vitatott kérdés az, hogy a keresztényekben van-e elegendő kritikai többlet, hogy az elméleti megállapítások helyett áttérjenek a gyakorlatra: a bírálatra és a változtatásra.

Mivel az ideológiát mindig valamilyen érdek irányítja, állandóan abban a veszélyben forog, hogy hamisan értelmezi a valóságot. Gyakran mondtunk kereszténynek olyan — főként társadalmilag jelentős — kijelentéseket is, amelyeknek a kinyilatkoztatással semmiféle benső, logikai kapcsolatuk nincs. Egyáltalán nem biztos, hogy hitelesen keresztény minden olyan vélemény, amely a keresztény hitigazságok szóbeli vagy rituális megvallásával akarja igazolni magát. Elkerülhetetlen azonban, hogy — az egyéni helyzetünkre való állandó tudatos és nem tudatos reflexió miatt — ne szüremkedjék be a legtisztább eszmékbe is érdek. Gondolkodásunk legelvontabb szintjén, még a pozitivisták jegyzőkönyvi tételeiben is tükröződik az ember egyéni érdeke

és környezete. Bizonyos határok között jogos a magánérdek is. Ha azonban keresztény jelzésű kijelentéseink átlépik a toleranciahatárt, akkor az ideológia gyanújába keverednek.

Az ideológia-kritika hivatása, hogy kihántsza az eszméket szóhévelyükből, feltárja teljes vagy részleges ideologizáltságukat, rámutasson az ideologizálást irányító gazdasági, hatalmi vagy egyéb érdekekre, tehát leleplezze a tévedést, a tévhitet, babonát, előítéletet, amely a valóság téves értelmezéséhez vezet. Az eszmékkel való visszaélés lehetőségére is figyelmeztet, arra, hogy gyakran nincs normatív erejük. A normatív erőt nélkülöző eszmék egyetlen lehetséges viselkedési formát sem zárnak ki; gyakorlatilag mindent megengednek. A történelem tanúsága szerint a „közjó” eszméje a legszemérméletlenebb önzést is eltűri. Ezért hangoztatja K. Rahner, hogy nemcsak elvekre (eszmékre), hanem gyakorlati imperatívusokra — mondhatnánk végrehajtási utasításokra — van szükség.

Bacon arra akarta rávenni az embereket, „hogy szabaduljanak meg egy időre a fogalmaktól és szokjanak lassan össze a valósággal⁹. Az ideológia-kritika legfontosabb szerepe számunkra az, hogy megteremti a marxista valáskritikával való vita és párbeszéd alapját. Lehetőséget nyújt a gondolatok kölcsönös kicserélésére, hogy hatékonyabban vegyen részt mindkét fél a világ humanizálásának közös feladatában.

Ideologizált eszmék

A keresztény eszmék és a társadalmi érdekek összekeveredése gazdasági téren a leggyakoribb — mondja A. Burghardt¹⁰. Számos példával igazolja tételét.

Elsőnek a tulajdon ideológiáját említi. A termelőeszközök magántulajdonáról vallott keresztény nézetnek nincs semmiféle belső-logikai kapcsolata a kinyilatkoztatással. A magántulajdon keresztény szószólója a „keresztény gazdasági rend” feltételezéséből indulnak ki. Elgondolhatónak tartják a keresztény elveknek megfelelő *legjobb* gazdasági berendezkedést, s ezt a magántulajdonban vélik megtalálni. A magántulajdon jogi intézményesítése részleges értelmi horizontot alakít ki; a magántulajdon intézményesítését általánosítják, eleve érvényesnek és vitán felülinek, a tulajdon egyéb formáit pedig másod- vagy harmadrendű megoldásnak tartják. Az emberek kis csoportjának az érdekeit azonosítják az egyház tanításával, bár a kinyilatkoztatás semmiféle útmutatást nem ad a javak elosztására, a termelőeszközök birtoklásának a *mikéntjére*. Azt szögezi le, hogy a mindenkori gazdasági rendnek optimálisan szolgálnia kell — nem egyes kiváltságosok, hanem — a lehető legtöbb ember javát.

A keresztények ideológiai elvakultsága gazdasági téren a legveszedelmesebb; eltűrik, hogy milliók menjenek tönkre testben és lélekben, semhogy engednének ideológiai felfogásukból. Megdöbbenő Camilo Torres 1965-ben kelt levele¹¹: „Ha vannak olyan körülmények, amelyek meggátolják az embereket abban, hogy átadják magukat Krisztusnak, akkor a papnak feladata, hogy küzdjön e körülmények ellen — mégha ez a küzdelem meg is fosztja attól, hogy ünnepelhesse az eukarisztiát —, mert ehhez értelemszerűen hozzátartozik a keresztények társadalmi elkötelezettsége. Az egyház jelenlegi struktúrái lehetetlenné tették, hogy papi hivatásomat a liturgiát illetően gyakoroljam. A keresztény pap hivatala nem merül ki a rítusokban. A szentmise, a legfontosabb papi tevékenység, alapjában közösségi cselekedet. Nem méltó ennek az áldozatnak a bemutatására az, aki nem igyekszik előbb megvalósítani a felebaráti szeretet parancsát. Azért választottam a kereszténységet, mert arra a belátásra jutottam, hogy itt szolgálhatom legtisztábban a felebarátot. Hittem, hogy örök papságra választott ki Krisztus. Szociológus létemre a technika és tudomány segítségével akartam megvalósí-

tani a szeretetet. A kolumbiai társadalom elemzéséből világossá vált a forradalom szükségessége, azért, hogy legyen mit ennie annak, aki éhes, legyen mit innia annak, aki szomjas, hogy fölöltözhessen a mezítelen, hogy megvalósulhasson a nép jóléte. Hiszem, hogy a forradalom keresztény és papi küzdelem. Akkor szántam rá magamat, amikor azt láttam, hogy papokra is szükség van a forradalmárok között, mert a kolumbiai nép nem hisz a laikusoknak. Ez az alapvetően papi feladat jelenleg szembeállít az egyház iránti engedelmisséggel. Nem akarom megtagadni sem az engedelmisséget, sem a lelkiismeretemet. Ezért kértem Biboros Úr öminenciáját, oldozzon fel papi kötelezettségeim alól, hogy világi alapokon szolgálhassam népemet. Azért mondom le legmélyebben szeretett jogomról, arról, hogy papként ünneplhessem az istentiszteletet, hogy megteremtsem a tiszta és igaz áldozat lehetőségének a feltételeit”.

Abból a történelmi tapasztalatból, hogy a magántulajdon sokféle termelékenyebb a közösségi tulajdonnál, nem kovácsolható ideológiai fegyver. A társadalmi termelés növekedésével nem igazolható a magántulajdon relatíve gyorsabb gyarapodása, „keresztény” rendje, a másféle tulajdonformák csökkentértékűsége. Az a mód, amint egyes keresztények a magántulajdont magasztalják, nem alaptalanul kelti a gyanút, hogy voltaképpen egyéni érdekeiket védelmezik. Nagyon tanulságos E. Mandel valamint P. Urban és Ch. Watrin vitája a Publik hasábjain¹². Gyakran úgy tűnik, mintha a magántulajdon helyettesítene a modern társadalomban a történelem előtti társadalmak totemállatát. A totemizmusban a totemállat és a törzs kapcsolata pótolta a vallást, a modern társadalomban a magántulajdon abszolút érvényessége és sérthetetlensége — a tulajdon-totemizmus — a valláspótló. A „társadalmi vallás” hívei hajlandók a mindenkori vallás gazdaságilag közömbös elemeit is elfogadni, és — a rítus megvalósításával — formálisan is gyakorolni. Maró gúnyval lenlezi le őket F. Dürrenmatt a „Görög férfi görög nőt keres” című szatírájában.

Nem menthető fel az ideológia vádia alól az uralom „keresztény” fogalma sem. Ennek az ideológiának az alapja a szociális különbségeket az *úr-szolga* modell alapján *értékelő* elmélet; az a társadalmi-ideológiai magátólértetődőség, hogy az úr értékesebb a szolgánál. Nincs tagolatlan társadalom. Naiv álromantika lenne azt hinnünk, hogy az emberi „természetnek” olyan társadalom felel meg, amelyben mindenki egyenlő. A munkamegosztás miatt sem nélkülözheti a társadalom a függőleges tagolódást. Az ilyen értelemben vett hierarchikus szerkezet a történelmi társadalmak lényegéhez tartozik. Jelenleg nincs egyetlen olyan funkcionáló társadalom sem, amelyben ne lenne meg a hierarchikus tagolódás, állam nélkül aligha gondolható el a modern társadalom. A függőleges tagolódás biztosítja a társadalmi rendet és az egvensúlyt. A pátriárkálisrendi struktúra azonban nem tartozik a társadalom lényegéhez. Ebben a modellben a társadalmi vezetést a vezetők származása határozza meg; mivel kézben tartják az uralom minden lehetőségét, született urak. A tőke és a szankciók fölötti rendelkezés uralmukat biztosítja, ez azonban nem a *teljesítményt*, hanem a hatalom birtokosainak az erőpozícióját tükrözi.

A kinvitatkoztatás egyetlen szóval sem utal arra, hogy egyeseket eleve — születésüknél, vagyonuknál vagy funkciójuknál fogva — kivételezett társadalmi helyzet, munka nélküli jövedelem illet meg. Az egyházi hivatalok hierarchiája az Újszövetség szerint nem fogható fel *uralkodásnak*. Minden hierarchia — az egyházi is — különbözőképpen hatékony hatalmi pozíciók szövődéke, de nem uralmi, hanem funkcionális rendeltetésű: „Tudjátok, hogy azok, akiket a világ urainak tartanak, zsarnokoskodnak a népeken, a hatalmasok pedig önkényüket éreztetik velük. Köztetek azonban ne így legyen, hanem, aki nagyobb akar lenni, legyen szolgátok, és aki első akar lenni, legyen cselédetek. Az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem

hogy ő szolgáljon és váltságul adja oda életét sokakért" (Mt 20, 25—28). Ezért mondja *Rahner*¹³, hogy a papoknak úgy kell ellátniuk a feladatukat, mint a sakk-klub vezetőjének: a klub értelme, hogy jól sakkozzanak a tagok; a funkcionárius dolga, hogy a háttérben megteremtse ennek lehetőségeit. Sokfelé azonban még mindig a templomán méltóságteljesen végighaladó plébános úr, s a másik munkája árán élvezett javadalom a legfontosabb. Az egyházban az úr-szolga modell nyomta rá bélyegét a magasabb és az alacsonyabb tisztségviselők, a plébános és a káplán, a klérus és a hívek viszonyára.

Az Újszövetségtől idegen úr-szolga modell a mindig kísértő társadalmi manicheizmus álcázott formája. Ezt fejezi ki a papok megkülönböztetett öltözködése, életmódja, vagy a triumfalisztikus templomépítés. (A mainzi egyházmegyében jelenleg *tílos* új templomot építeni, legfeljebb csak olyan barakképületet, amely nem különbözik a profán „pavilon”-tól. Harangtorony azonban semmiképpen sem emelhető.) Az úr-szolga modellre utal az a gondolkodási forma is, amely az egyház tanítását — olyan esetekben, amikor nem kaptunk rá kinyilatkoztatást — magára az egyházi tanításra alapítja. E modell rovására írhatók a „szükséges dolgokon kívül” (ApCsel 15,28) is terhelő törvények. Bár kifejezetten nem szándékolta a betarthatatlan törvényt — szankcióinak közvetítésével — azonban mégis az uralkodás egyik legfontosabb hatalmi eszköze.

A világi és egyházi uralkodók kerekítették ki a „keresztény uralkodás” társadalmi képét: szakrális udvari rítussal, s személyes gesztusokkal jelzik, hogy azonosultak a keresztény gondolatvilággal. Az „istenfélő” király képében (*image*) az istenfélelem az uralom valódiságának az aranypróbája. Hoszszan sorolhatnánk a példákat, de a mondanivaló megvilágítására ennyi is elég, hiszen ma már mindez a múlté, legfeljebb letűnt korszakok csak itt-ott tengődő nyomorúságos maradványa. Tagadhatatlan azonban, hogy a marxi viláskritika jogos bírálatát illette a tulajdon és a hatalom keresztény ideológiáját, de nem magát a keresztény eszmét.

Az egyházban ugyanolyan ideológiai jelenség a *műveltek és a műveletlenek* hátrányos megkülönböztetése, mint a régi görög és kínai társadalomban volt. Az értelmiségiek túlzott értékelése a kereszténység olyan mérvű intellektualizálódását eredményezte, amely a hiteles kereszténységgel való azonosulást keveseknek tette lehetővé: csak azoknak, akik ifjúkorukban a művelődés minden esélyével rendelkeztek. Napjainkban szinte csak főiskolai műveltségük tudják elsajátítani a keresztény hit *kifejtését*, bár az evangélium kivétel nélkül minden ember számára az élet és az üdvösség üzenete. Az intellektualizálódás következménye az átlagember számára alig érthető — csak a beavatottaknak feltáruló — rítusok és szertartások finomkodó rendszere. Ékes bizonyítéka ennek az ideológiai beállítottságnak — a nem is olyan régen még — a latin nyelvhez, vagy napjainkban a kánaáni nyelvjáráshoz való szolgai ragaszkodás¹⁴.

Gyakran hallani, hogy intellektualizált világunkban — még a hívő közösségekben is — csak az értelmiségiek alkalmasak vezetésre. Ez a felfogás szükségképpen megbontja az egyház egységét, s a közös igazság kettős interpretációjához visz: egyik az egyszerű embereké, a másik a kevés beavatotté. Ennek következménye a kevesekhez szóló tabuizált liturgia. Amíg a liturgia magyarázatot igényel, nem menthető fel az ideológia vádja alól, hiszen éppen arra való, hogy hirdesse és magyarázza a hitet.

Az ideológia határát súrolja az *egyházi jognak kvázivallási színezete*. Az egyházjog ugyanúgy az evangélium hatékony hirdetését biztosító eszköz, mint a kinyilatkoztatás tartalmát egyértelműen megfogalmazó dogmák. Mindez azonban csak a test, amelyben végrehajtja magát a lélek. Az egyházjog kizárólag a kinyilatkoztatott igazságokra s a keresztények — elsősorban a papok — optimális együttműködésére vonatkozhatik. Nem azonosítható azon-

ban a kinyilatkoztatással az, amit XVI. Gergely pápa még „az egyház isteni jogfölségének” mond. Maga a jog nem kinyilatkoztatott igazság, az egyházban — éppenúgy mint az államban — csak utólagos reflexió arra a valóságra, amelynek célszerű fejlődése és érvényesítése megkívánja az emberi együttműködést. A jog nem autonóm normarendszer, a szeretet egyháza az etretnekség gyanúja nélkül nem alakítható át a jog egyházává. A jog elhatalmasodása az egyházi életen a kinyilatkoztatás bürokratizálásához vezet. Mint a régi Kínában, az egyházban is kialakult a hivatalnokok uralma (bürokrácia) s a hivatalok vallásos tisztelete. A jogi felfogás következménye a kívánalmait szankciókkal kikényszerítő triumfalizmus, s a félelemre — és nem a lelkiismeretre — épülő gyermeki engedelmesség eszménye.

Gyakori a látható egyház ideológiai abszolutizálása is, bár az egyház nem cél, hanem eszköz: az egész világ üdvösségének szentségi jele. Ezzel függ össze a történelmi-morfológiai fundamentalizmus is: a kinyilatkoztatott igazságoknak bizonyos történelmi társadalomhoz való rögzítése, a keresztény jövő feladása a „status quo ante” kedvéért. A hitigazságok történelmi megszilárdulása következtében az adott korszak szociális berendezkedéseit s megfelelő viselkedési mintáit idealizáljuk. Ennek az ideológiának következménye a nők hátrányos megkülönböztetése, emberi méltóságuk gyakorlati (mert már elvileg senki nem meri tenni) megalázása igaznak, jámbornak, ortodoxnak hangzó frázisok segítségével. A „keresztény férj” még mindig ura és parancsolója feleségének, bár nincs meg hozzá sem erkölcsi, sem emberi, sem anyagi súlya. Akik visszasírják a „régii jó időket”, nem veszik észre, hogy éppen a megmerevedéssel támasztják alá a marxi valláskritika tételét, hogy a vallás kizárólag történelmi kategória, amelynek kezdete és vége van.

Vegytiszta eszmék?

Az ideológia-kritika nem tévesztendő össze valamiféle félig értett mítosztalanítással. Nem az a célja, hogy mítoszként leplezzen le hitigazságokat, hanem hogy kiszabadítsa azokat a szóbeli-társadalmi ábrázolás ideológiai kontósból, és visszavezesse a hit alapjára. Azonnal hozzá kell azonban fűznünk, hogy bizonyos fokú ideologizálás elkerülhetetlen; ugyancsak ideológia — mégpedig a legveszedelmesebb fajtájú lenne —, a „kémiailag tiszta” eszmék megkövetelése. Nem bűihatunk ki a bőrünkéből, nem szakíthatunk teljesen egyéni érdekeinkkel. Még a csupa logika computer, vagy az angyal tiszta szelleme sem teljesen érdektelen, nem minden szubjektivitástól mentes racionális objektivitás. Általában csak olyan döntésekre vagyunk képesek, amelyek legalábbis nem ellenkeznek érdekeinkkel. Az érdekek figyelembevétele hozzátartozik az emberi „természethez”; nem tekinthetünk el az önfenntartás irányuló akaratunktól, társadalmi és gazdasági kibontakozásunktól. Mindennek azonban a magánérdek tolerálható határán belül kell maradnia. Az ideológia felszámolása nem abszolút, hanem optimális követelmény: a kereszténységnek nem eszményi, hanem az adott körülményekhez képest leg-tisztább megvalósítására irányul. Amint nem rajzolható le az eszményi kör, semmiféle társadalomban sem valósítható meg az eszményi kereszténység. Ha a kereszténység jelen akar maradni a társadalomban, akkor óhatatlanul azonosulnia kell bizonyos fokig a társadalom érdekeivel is. Aki hisz a kereszténység történelemfeletti eredetében, az nem fél ettől a részleges azonosulástól mint a keresztény társadalomkritika föltételétől. Az ideológia felszámolása és a részleges társadalmi azonosulás nem logikai ellentmondás, hanem dialektikus ellentétpár; az ellentétek feszültségének erőterében ölthet csak testet a keresztény eszme. Az ideológia felszámolására és a részleges társadalmi azonosulásra való törekvés egyenes arányban áll egymással.

Senki sem gondolkodik elfogulatlanul. Gondolkodásunkat mindig meghatározza tapasztalataink világának aposteriori, s létünk eltervezésének apri-

ori horizontja. Nem az a fontos, hogy valami egészen tiszta gondolkodást próbáljunk kialakítani magunkban, hanem hogy állandóan reflektáljunk gondolkodásunk szubjektív-ideológiai elemeire. A teljes objektivitásra nem vagyunk képesek, tehát állandóan élnünk kell a szubjektivitás gyanúperével. Ezzel a józan gyanúval kell kezelnünk az egyház társadalomtanát, annál is inkább, mert a marxista valláskritika elsősorban a társadalmi-gazdasági keresztény ideológiát bírálja. A keresztény társadalomelmélet alapján eddig még sehol sem sikerült megreformálni a beteg társadalmakat. A be nem vallott kiábrándulás vezetett oda, hogy az egyházi társadalomelmélet valójában kapitulál a harc előtt, s a társadalmi reformok verbális sürgetése után végül is mindig a karitás területére vonul vissza. A karitás nélkülözhetetlen, mert szegények — ilyen vagy olyan formában — mindig lesznek. Nem pótolhatja azonban a társadalmi reformot. A kvietizmus, a belenyugvás az elkerülhetetlenbe a gondviselés ideológiai eltorzítása. Van, ami valóban elkerülhetetlen, de a társadalmi nyomorúság nem tartozik ide. Ha pedig a marxizmus legsúlyosabb érve a kereszténység ellen éppen ez a hamis kvietizmus, akkor elméleti viták s a keresztény társadalomelmélet emlegetése helyett itt az ideje, hogy a keresztények gyümölcsöző tevékenységgel igazolják hitüket. „Mit használ, testvéreim ha valaki azt mondja, hogy van hite, cselekedetei azonban nincsenek? Vajon üdvözítheti őt a hit?” (Jak 2,14) — kérdi Jakab apostol. „De ha valaki azt mondhatná: Neked hited van; nekem pedig cselekedeteim. Mutasd meg nekem tettek nélküli hitedet, akkor én tetteimből bizonyítom hitemet” (Jak 2,18—19).

Ha megállapodhatunk abban, hogy üdvösségünk történetének ebben a mai óráiban az egyetlen szükséges a gyümölcsöző cselekedet, amely igazolhatja a világnak, hogy a kereszténység több, mint pusztá történelmi képződmény, akkor — mintegy önmagunk ellenőrzéseképpen — vessünk egy pillantást a kereszténység történetére is. A marxi valláskritika szerint a vallás egvedül és kizárólag a „visszáira fordult világ” visszás tükröződése, az ember társadalmi helyzetének eszmékre lefordított reflexiója. Valóban nem több ennél? A keresztény eszmének és ideológiai eltorzulásának a megkülönböztetéséből az tűnik ki, hogy a keresztény hitvallás az elsődleges. annak alkalomadtán — ha tetszik mindig — szublimálja a társadalmi helyzetet is. A kereszténységnek is vannak involúciós szakaszai. Túlságosan kötődik az érzelmekhez, érdekekhez, profán képződményekhez, s ez azzal a veszéllyel jár, hogy a profán valóságok élettörvényei kiterjednek magára a kereszténységre is. Ennen elég példát szolgáltat erre az európai szekularizáció folyamata, amely fölfedte a keresztény eszme és a profán társadalom túlságosan szoros ideológiai kapcsolatát. A kereszténység középkori objektiválódásának az eltűnése aggodalmat kelt, vagy közeli győzelmet sejtet, bár nincs ok egvikre sem. A középkorra jóval kevésbé a keresztény, mint inkább a kulturális, a társadalmi, a nemzeti és a termelési viszonyok nyomták rá bélyegüket. Minden „középkorra” jellemző a paraszti és kisvárosi társadalmi rend, s a következőképpen sokáig változatlan kultúra, amelyben vezető szerephez jut a vallás, akár kereszténységnek, akár iszlámnak, akár japán sintoizmusnak hívják. Nem az a kereszténység ismertetőjele, hogy egykor szinte az ember egész életén uralkodott, hanem az, hogy nemcsak túlélte, hanem maga mozdította elő a középkori társadalmi rend felbomlását. Ez úgy volt lehetséges, hogy a kereszténység nemcsak a társadalmi rend eszmei tükröződése, több ennél, és ez a *többlet* teljesen és tökéletesen sohasem ideologizálható.

A keresztény hitvédelem mérsékelt hatása azzal magyarázható, hogy nem vette figyelembe a keresztény eszmék ideologizálhatóságát, sőt még védekezésének a módját is ideologizálta. Az arisztotelészi filozófia bizonyításán szillogizmusokba foglalt következtetéseket értett. A *bizonyítás* fogalma azonban ma már nem olyan magától értetődő, mint még a felvilágosodás korában is. A mai tudományos gondolkodás a pozitívizmus horizontjában

valószínűleg: a bizonyításon valószínűleg *verifikációt*, igazolást ért. A mondatnak akkor van értelme, ha összevethető elemi tapasztalati tényekkel. Azt mondja valaki: „Esik”. A másik hallja a hangot, azonosítja jelentését s verifikálja a mondatot: kitekint az ablakon. A hit igazságát, üdvösségünk történetének alapvető tényét — a történelmileg önmagát közlő Istennek és közlésének a realitását — nem fedheti teljesen a profán valóság. Amit a hit Istenről mond, azt nem igazolhatjuk úgy, hogy kitekintünk az ablakon. Ha azonban a szív, az egzisztencia, a sors mélyébe tekintünk, akkor a teológia kijelentései verifikálhatók olyan emberi tapasztalatokkal, amelyeknek sem valódisága, sem ilyen értelmezése nem cáfolható meg¹⁵.

Ha hitigazságaink bizonyítása helyett áttérünk azok *igazolására*, akkor újból kelendő lesz kereszténységünk, újból rájövünk, hogy a kereszténység olyan emberi szükségletet elégít ki, amelyet sem a világ racionalis-technikai megszervezése, sem a javak igazságos elosztása nem elégít ki, legfeljebb ideig-óráig elnémít — mondja Rahner¹⁶. A vallási igény nem ölheto ki az emberből. Előbb vagy utóbb mindenki megkérdezi, honnan és hová, hogy mi végre vagyunk a világon? Minél nagyobb lesz az ember és az állat különbsége, minél jobban hatalma alá hajtja az emberi technika a földet, annál sürgetőbben emelkedik ki a kérdés a grandiózus világ és az ember grandiózus tettei láttán: mi az értelme az egésznek? Fel kell tennünk ezt a kérdést, mert az emberi egzisztencia, minden haladás és komfort ellenére — vagy éppen miatta — egyre felelősségteljesebb és egyre veszélyesebb. Ha elmúlik majd a technikai felfedezések szédítő újdonsága (sokkal hamarabb, mint hinnenk: a harmadik holdutazás már csak balsikerének köszönheti publicitását), és újból otthon érezzük magunkat új világunkban, amelyet most készítenk, ha sikerül — legalább részben — megfékeznünk a pusztítás hatalmait, akkor újból feltör a vallási kérdés, mégpedig olyan erőteljesen és nyilvánosan, amilyenről ma még álmodni sem merünk. Amíg a klímaberendezés, az autó és a színes televízió maga érdekes, addig egészen mindegy, hogy mit látunk a színes televízió a légkondicionált szobában. De ha ezt is megszoktuk már, meg azt a néhány technikai újdonságot, amit joggal várunk el korunktól, akkor majd valami értelmeset és megnyugtatót akarunk látni és hallani. Hamar rájövünk, hogy az autózásnál sokkal érdekesebb, hogy hová megyünk, hogy merre visz az emberi élet útja. Ha már megoldottuk a részletkérdéseket: a technika, a civilizáció, a termelés, a javak igazságos elosztásának problémáit, akkor a mindent magába foglaló legvégső kérdésre is választ várunk: mindez minek? És választ csak a kereszténység adhat. Az osztály nélküli társadalomban szükségszerűen felszabadul az energia, amelyet ez a cél kötött le, amint hirtelenül meleg lesz, ha elolvadt a jég. Az ember a végtelenre van beállítva; ez a vallási energia nem köthető le csak a Végtelennel.

Ha ilyenformán próbáljuk *igazolni* hitünket, akkor számot adhatunk mindenkinek, aki kérdőre von reménységünk felől, s kijutunk az ideológiai veszélyzónából. Ha ez sikerül, akkor meggyőzően tárjuk a világ elé, hogy a kereszténység nemcsak ideológia, hanem sokkal több annál. Rahner¹⁷ szavaival: istenhit, amely azonban csak akkor igaz és csak akkor tesz megigazulttá, ha hatékony a szeretetben (Gal 5,6), ha szolgál a másoknak, ha nem csupán egyéni bensőségesség, hanem társadalmi aktivitás is.

Jegyzetek: 1. Vö.: *Filozófiai K'slexikon*, Budapest, 1970. 133–136. o. — 2. A. Dertutt de Tracy: *Éléments d'idéologie*, Paris, 1803–1815. — 3. 1812. dec. 20-án az Államtanácschoz intézett levelében. Idézi Ch. Wackenheim: *La faillite de la religion d'après Karl Marx*, Paris, 1963. 272. o. — 4. *Sacramentum mundi*, II. Freiburg, 1968. 797–798. o. — 5. Francis Bacon: *Instauratio magna*, II: *Novum organum I.* — N. 38–44. — 6. Ch. Wackenheim I. m. 272. o. — 7. Marx–Engels Műve, Budapest 1957–1969. I. 378. o. — 8. W. Post: *Die Kritik der Religion bei Karl Marx*, München, 1970. című művének egyik legfontosabb következtetéseként. — 9. F. Bacon I. m. N. 36. — 10. A. Burghardt, Wort und Wahrheit 25 (1970) 15–26. — 11. Neues Forum, Wien 15 (1969) 319–320. — 12. Publik, 1970. 6–8 szám. — 13. K. Rahner–H. Vorgrimmler: *Kleines theologisches Wörterbuch*, Freiburg, 1961. 300. o. — 14. Bár Camilo Torres levele a Pax Christi mozgalom Dörfner bíborostól jóváhagyott „békemiséjének” szöveggyűjteményéből való! — 15. Vö.: *Teológia* 2(1958) 154–160., illetve e gyűjteményes kötet „Hogyan beszéljünk Istenről” című tanulmányát. — 16. K. Rahner, Wort und Wahrheit 8(1953) 165–177. — 17. K. Rahner: *Knechte Christi*, Freiburg, 1968. 42. o.

A HONFOGLALÓ MAGYAROK ÉS A BIZÁNCI KERESZTÉNYSÉG

(IX-X. század)

A magyarság egy része nemcsak ismerte már a kereszténységet, amikor mai hazáját elfoglalta, hanem soraiban feltételezhetően számosan lehettek olyanok, akik a bizánci kereszténység hívei voltak. Tudunk például az alánok töredékeiről, akiknek egyes csoportjait már a IV. században letelepítették Pannóniában; más törzsekről, akik a honfoglalókkal érkeztek Tarhosnak, Árpád fiának vezéri kíséretében; végül azokról az alánokról is van értesülésünk, akik később a kunokkal együtt érkeztek az új hazába. Ezen utóbbiakat (*osetek*) kell a későbbi jászok őseinek tekintenünk, akik sokáig megőrizték keleti szertartásukat. Hasonlóképpen bizánci rítust hoztak magukkal a Fekete-tenger északi részein elterülő szálláshelyeikről a kabarok, valamint a magyarokkal részben együtt érkező, részben a honfoglalás után is még több hullámban az országba bevándorolt besenyők.¹

Népek, amelyeket a magyarság új hazájában talált

Az új hazában talált népek közül különös figyelmet érdemelnek az avarok, mert a honfoglaló magyarság kereszténységének további alakulásában ezek jelentős szerepet játszhattak. *Justinianos* császár telepíti le őket Pannóniában még 562-ben. A VII. században *Maurikios* császár támadó hadjáratot indít ellenük. A század végére és a VIII. század elejére tehető az az időszak, amikor a „késői avar”, vagy „fehér-magyar” bevándorlás megtörténik. Ezeket nevezik a források hol „onogurok”-nak, „kuturgurok”-nak, hol pedig „onogundurok”-nak.

A VIII. században ugyan az avarok Nagy Károly hatalma alá kerülnek, aki latin misszionáriusokat küld közéjük. Bizonyosan maradtak azonban a bizánci rítus híveiből is, mert a VII–VIII. századból származó avar sírokból sok olyan lelet került napvilágra, amelyen felismerhető a „bizánci kereszt”-díszítés.²

Anonymus szerint a honfoglalás idején Erdély déli részén és a Bánátban *Glád* bolgár-szláv fejedelem uralkodott, aki a birodalmat szervező Kubratnak — a meotizsi bolgárok és onogurok fejedelmének — unokája lehetett. *Glád* — a krónika híradása szerint — *Bogoris* bolgár fejedelemnek is segítséget nyújtott népe keresztény hitre térítésében, és ezért jutalmul kapta bánsági birtokait. Őt kell tekintenünk hun-avar alattvalói megtérítőjének is: 860 és 870 között. Az Erdély irányából és a Körös-vidék felől, valamint a Duna-Tisza oldaláról egyszerre támadó magyaroknak nem állt ellent, hanem önként adta át nekik Keve várát. Ezért tovább uralkodhatott népe felett békességben megtartva bizánci hitét is.³ Ha hihetünk lehet adni Anonymus — ugyan forrásértékűnek nem mondható — híradásának, akkor *Glád* egyik késői leszármazottjának kell tekintenünk *Ajtonyt*, a Maros-vidék görög szertartást követő urát. A hagyományból annyi igaz, hogy a honfoglalás után az ország déli részein élő hun-avar-bolgár népek összeolvadtak a magyarsággal, akiknek átadták keleti rítusukat is.

A pannóniai szlovének és a morva-szlávok keresztény szempontból három hatás alatt állottak: Róma, Bizánc és a Frank Birodalom egyikeppén befolyása alá akarta vonni őket.⁴ Pribina pannónszlávjai a IX. sz. közepéig latin szertartásúak voltak, Szent Adorján temploma a későbbi Zalavár helyén, vagy annak közelében állhatott. *Rastislav* morva fejedelem Bizánc felé orientálódott. A Konstantinápolyból küldött két misszionárius, a makedóniai Kyrillos (†869) és Methodios (†885) ismert története tanúsítja, hogy a hithirdetés eredményeként a kereszténység pannón-morva területen latin rítusban maradt meg. Keleti jellegét szláv liturgikus

nyelve és bizánci-bolgár szelleme jelentette csak. *Methodios* ugyan még folytathatta egy ideig tevékenységét Pribina fiának, Kocelnak udvarában, de halála után VI. István pápa (885–891) szigorúan tilalmazza a szláv nyelv liturgikus használatát. A „*Method-Legendá*”-ban olvashatjuk, hogy a szlávok apostola azoknak a magyaroknak hirdette az evangéliumot, akik az Al-Dunánál Árpád vezetésével érkeztek a Vaskapu felől. Más híradások úgy tudják, hogy *Methodios* a Duna alföldi szakaszán találkozott a honfoglalókkal, amint Verecke felől jövet azok a Dunához érkeztek. Mivel voltak olyan csoportok is, amelyek a Borgói-hágón át érkeztek új hazájukba, a találkozás helyét biztonsággal megállapítani nem lehet. A legenda a 885. évet jelöli meg, amikor a szlávok megtérítője a magyaroknak prédikált.⁵

Róma és Bizánc találkozásának és küzdelmének színterén

A római császárság bukásáig (476) főképpen a nyugati kereszténység érvényesítette hatását azon a területen, amelyet magyar eleink a IX. század végén elfoglaltak. Az V. és a VIII. század között eltelt időszakban azonban a Kárpát-medence Bizánc érdekkörébe került. Az akkor itt átvonuló, egy időre, vagy véglegesen megtelepedő hunok, gepidák, avarok, keleti-gótok és a bolgárok inkább Konstantinápolyval kerültek kapcsolatba, mint Rómával. A VIII. századtól ismét változik a hatalmi befolyás helyzete. Létrejön a Frank Birodalom, amely megtöri az avarok uralmát a Kárpátok térségében. Annak ellenére, hogy Pannóniában uralkodóvá vált a latin szertartású kereszténység, az Al-Duna (Ister) mellett, továbbá a Tiszántúlon és Erdélyben élő népek, továbbra is a keleti szférában maradtak és megőrizték bizánci szertartásukat is. A frank uralom ezekre a területekre tartósan kiterjeszkedni nem tudott. Időszakos jelenlétének egyetlen emlékét a „*Fruskagora*” (franska gora), a frank hegy elnevezése őrzi délen. A Duna-Tisza köze és a felelő tiszai síkság szintén bolgár vazallusi terület lett. *Zalánnak*, a bolgár uralkodónak története is így került a magyar honfoglalás mondájába.

A IX. században a Kárpát-medence újra Kelet és Nyugat harca feszült-ségekkkel telt színterévé vált. Ennek a versengésnek egyik szomorúan tanulságos részlete zajlik le abban a visszahatásban, amelyet a szláv apostolok nemzeti nyelvű, bizánci jellegű, térítési tevékenysége vált ki Nyugaton. A Német-Római Császárság — saját politikai szempontjából — helyesen értékelte a keleti szellemű szláv térítési jelentőségét, mert felismerte abban Bizánc egyházi és politikai befolyásának erősödő tendenciáját Közép-Európa térségében. Ennek megfelelően egyházpolitikailag is hangolta Róma állásfoglalását. Védekező-elhárító akciója sikerrel is járt, mert ugyanebben az időben élesedett ki — sőt részleges egyházzszakadást is okozott (*Photios*) — a pápaság és bizánci patriarchatus között az egyre növekvő ellentét. A kelet-római császár, Bizánc ura is érezte a pápasággal tiltakozását a nyugat-római császárság felállítására miatt (800). A korabeli egyházpolitikai helyzet ismerete magyarázatot ad arra is, miért hivatkozott Róma olyan hevesen a „*triglossia-elv*”-re, megengedhetetlennek jelölve ki a szláv nyelv oltári használatát. Ennek az elvnek lényege az, hogy az istentiszteletek végzésénél csak a „három szent nyelv” használata megengedett, ti. a héber, a görög és a latin nyelv. A nyugati egyház általában elítélte a keleti egyház türelmességét a nemzeti nyelvek szertartási használatával kapcsolatban, amint helytelennek tartotta azt az igyekezetét is, hogy a megtérített népek nyelvére lefordította a Szentírást és a zsolnárokat. Ez a missziós gyakorlat különben Bizánc hittérítő sikereinek egyik legfontosabb mozzanata volt. Ugyanebben az időben alakul ki Nyugaton az a fel fogás is, hogy a latin nyelv közös és általános használata az egyház univerzalizmusának és egységének a lényegről tanúskodó, külső jele. Abban bizonyosak voltak Nyugaton, hogy a héber, vagy a görög nyelv használatának engedménye Róma joghatósági területén gyakorlatilag nem akadályozhatja a latin általánosságát. A „*triglossia*” hangsúlyozása tehát Róma nyelve kizárólagosságának biztosítására szolgált.

A Keletről jött hírhirdetőknek viszont egészen természetes volt — anélkül, hogy politikai, vagy egyházpolitikai érdekeket akartak volna azzal szolgálni —, hogy a megtérítendő nép nyelvét használják az igehirdetésben és a szertartások végzésében is. Ha ezeknek a népeknek nem volt írott nyelvük, megteremtették annak a misszionálására alkalmas formáját. A szlávok apostolai ezért alkottak abc-t, a „glagolicá”-t, hogy a szentírás-fordításhoz megvessék az írásbeliség alapját. Művük jelentősége nem kisebb mint a gót Wulfila-é. Ma már — Kyrillos (Konstantinos) halálának 1100 éves jubileuma után (1969) — megállapíthatjuk, hogy a pannón- és morva-szláv népek két apostola, a missziós küldetését teljesítő történelmi egyháznak olyan humánus és ökumenikus vonásait mutatta be a valóságban, amelyek korai megnyilatkozásainak emlékét méltán ünneplik Keleten és Nyugaton is a II. vatikáni zsinat szellemében.

Ami bizánci krónikásoktól tudunk a honfoglaló magyarokról

A bolgárok 894—896 között szövetséget kötöttek Bizánccal. A magyarokkal ellentétbe kerülve — Konstantinápoly hozzájárulásával — a besenyőket hívták segítségül eleink ellen. A besenyők olyan eredményesen dúltak fel a magyar szállásokat, hogy a törzseknek el kellett Etelközt hagyniuk. Új hazájukba érkezve, annak főleg keleti és déli részein megtelepülő honfoglalók ismét Bizánc érdekszférájába kerültek.

A kelet-római császár minden népet, amely az egykori nagy római birodalom területére érkezett, és ott megtelepült, alattvalójának tekintett, akár elismerte az alárendelt helyzetét, akár nem. Ha e népek fejedelmei, vagy vezérei szövetséget kötöttek és annak feltételét is teljesítették: felvették a kereszténységet, akkor a birodalom „barátai”-vá (*philo.*) lettek, udvari rangokat és címeket nyertek el és a császár szövetségeseinek tekintette őket és népeiket. Ez a tény azonban nem változtatott alárendelt helyzetükön. Így történt ez a magyarok esetében is, akik új hazájuk területén is részben bizánci érdekkörbe kerültek.⁴ A magyarok vezéreit sértették a császári követek által hozott parancsoló levelek. Felángolt régi haragjuk is a bolgár szövetség támogatásával ellenük támadó besenyő pusztítás miatt, amely Bizánc szándéka szerint történt. Sértettségük tettekben is megnyilvánult és nemegyszer hadi erővel is betörtek a birodalomba sőt a fővárost is megostromolták. Ilyen barátságtalan látogatások emlékét őrzi a magyar krónikások fejegyzésében éppen úgy, mint a görög történetírók annaleseiben, például a marosmenti *Gyula* 934—943 közötti első; a somogy-zalai *Horka* 948—955 és a baranyai *Botond* által 959-ben vezetett további két hadjárat leírása.⁷

A betörések során számos magyar eshetett fogságba, mert a 943-ban megkötött — de csak öt esztendeig tartó — béke után is, Bizánc sok túszt tartott vissza.⁸ Később voltak az érinkezésnek barátságosabb formái is. A császári írások hangneme megváltozik. Ezek már nem alattvalókhoz küldött rendelkezések, hanem szövetségest kereső, vagy szövetséget már megerősítő baráti írások. Bizánc — szokása szerint — második taktikai módszerére tért át, amely megfelelő fogadtatásra talált a magyarok között is.⁹ A X. század végéről már van híradásunk arról, hogy magyar követések keresik fel a császárvárost. A küldöttségek névsorából nem hiányoznak a fejedelmi és a vezéri családok tagjai sem. Többen megkeresztelkednek Bizáncban és szövetségeseikként térnek haza. Ezekről a látogatásokról hiteles feljegyzések szólnak.¹⁰

A *Bíborbanszületett VII. Konstantinos* (Porphyrogenetos, 912—959) a „Birodalom kormányzásáról” írott munkája becses forrás-anyagot őrzött meg neincsak a magyarság honfoglalása előtti, hanem új hazájában letelepedése utáni történetéről, szálláshelyei földrajzáról, a nép szokásairól és elnevezéséről. A császári író is — mint a görögök általában — „turkoi”-nak (türkök, törökök) nevezi eleinket, elfoglalt hazájukat pedig „Turkia”-nak (Törökországnak). Feljegyzéseinek és adatainak túlnyomó része Erdély déli részére vonatkozik, hiszen a bizánci követek leginkább a Gyula-törzs szállásterületein fordultak meg. Művében leírja többek között az Árpád-

törzs geneológiáját. Ezeket az adatokat, feltételezhetően, a Bizáncban megfordult előkelő látogatók elbeszéléseiből merítette. Ebben az írásában, — amely fiához Romanoshoz intézett *Intelmeit* is tartalmazza — elmondja, milyen nagy áldozatot kíván a birodalomtól a barbárokkal kötött szövetség és hogy a magyarokkal létrejött kapcsolatok jelentős kiadásokat jelentenek a császári kincstárnak¹¹.

Magyarok bizánci látogatásairól számolnak be Joannes *Skilitzes* XI. századi görög történetíró írásai, amelyek előző korok adatait gyűjtik össze; ezeket később Joannes *Zonaras* annalista egészíti ki.¹² Ezekből és a Bíborbanszületett említett művéből állíthatjuk össze a Bulcsú karcha és Erdély, valamint a Tiszántúl ura: Gyula látogatásairól és megkeresztelkedéséről szóló történetet.

Bulcsú és Gyula

Bulcsú karchával, — a magyarok rangban harmadik méltóságával, a Horka-törzs fejével — együtt jelenik meg 948 táján Bizáncban Árpád fejedelem egyik unokája: Termacsu (*Tolmács*) is. A Bíborbanszületett e látogatás leírásában a fejedelmi sarjat „barátjának” (*philos*) nevezi, ami azt is jelenti, hogy a nevezett nemcsak a szövetséget megpecsételő hűsegesküvel, hanem a kereszténység felvétele után a hit megtartásának ígéretével hagyta el a birodalom fővárosát. Bizonyosan ebben az esetben is, a császár maga vállalta a keresztapaságot és a vezéri törzshöz tartozó új keresztény a császári család tiszteletbeli tagja lett.

Bulcsú karcha is „patrikios” (*patricus*) méltóságot nyert.¹³ Őt nem nevezi „*philos*”-nak a császár és emögött a megkülönböztető hiány mögött az a történelmi igazság húzódik meg, hogy Bulcsú — mint minden „barbár” — tudta, hogy a szövetséghez a keresztészen át vezet az út Bizáncban. Hogy benne mennyi volt a számítás és később miért történt hitszegése, ezekre a kérdésekre feleletet adni nem tudunk. Élete további történetéből csak azt tudjuk, hogy később mégis betört görög földre. Más hadi kalandozásai során azonban Augsburgnál 955-ben csatát vesztett I. Ottóval szemben, aki elfogta őt és Lél vezérrel együtt felakasztatta¹⁴.

Bármilyen volt Bulcsú kereszténysége, hit szerinti meggyőződése, amely más érdekek próbáját nem állotta ki; — ő volt a magyar történelemben a honfoglalás utáni első törzsvész, aki (bizánci szertartás szerint) kereszténnyé lett. Gyula, Erdély és a Tiszántúl ura 952-ben érkezett a császári városba. Megkeresztelkedése és megkötött szövetsége maradandóbbnak bizonyult, mint Bulcsúé és messzebbmenő következményekkel is járt, hatékonyabbá is lett a keleti szertartású magyar kereszténység további történetét illetően is, mint a karcha első próbálkozása a bizánci kapcsolatok felvételével. Gyula, a keresztészen a „*Stephanos*” nevet nyerte el. A gazdag ajándékokat osztó császári keresztapa is elérkezettnek látta az időt arra, hogy szövetségese népének körében eredményesebb legyen a keresztény hit terjesztése. *Theophylaktos* konstantinápolyi patriarcha (933—956) egy *Hierotheos* nevezetű szerzetest püspökké szentelt és mint „*Turkia* püspökét”, missziós felhatalmazással, Gyula kíséretéként a Maros-vidékre küldte¹⁵. Az első magyar honi püspök tehát görög szertartású volt, Konstantinápoly joghatósága alá tartozott és missziós küldetése „*Turkia*” területére szolt. Az országnak abban a részében, ahol a hierarchia működését elkezdte — mint már említettük — a honfoglalás után is olyan népek laktak, akik a keleti szertartás szerint ismerkedtek meg a kereszténységgel. Gyula szállásterületén és azok szomszédságában éltek azok a bolgárok és avarok is, akik már a honfoglalás előtt bizánci rítusú keresztényekké lettek és amelyek lassan összeolvadtak a honfoglalókkal.

Gyula hű maradt felvett hitéhez és a megkötött szövetséghez. Beszűntetett minden ellenségeskedést Bizánccal szemben. Hazaengedte a foglyokat és támogatta *Hierotheos* és papjai missziós tevékenységét.

A „*Theophylaktos*-pecsét” és az orosz krónikák tanúsága

A *Hierotheos*-féle püspökség ténye és működése szervesen hozzátartozik a magyar kereszténység honfoglalás-kori történetéhez. A keleti szertartás kezdeti

jelenlétének és további — bár egyre csökkenő — együttthatásának — jelentőségét régebbi történetírásunkban úgy értékelték, hogy vagy kétségbevonták a Hierotheos-féle püspökség történeti hitelességét, vagy, ha azt történetinek el is fogadták, működését epizódjellegűnek minősítették. Hierotheos püspöksége létezett, mert tovább is folytatódott az első missziós-püspök halála után. Utódjának, Theophylaktosnak pecsétjét századunk 40-es éveiben, egy New-Yorkban rendezett régészeti kiállításon bemutatták. A pecsét jól olvasható görög felírása az: „Uram, segíts meg Theophylaktost, a türkök püspökét”.¹⁶

Az orosz krónikák is jelentős adatokkal járulnak hozzá a honfoglalás-kori magyar keleti kereszténység történetének ismereteihez és a keleti szertartású hierarchia meglétének bizonyításához¹⁷. Az ún. „Nikon-féle Krónika” és a „Kromcaja Kniga” néven ismert, latin-ellenes polemizáló irat emlékezik meg a honfoglalás-kori magyar kereszténységről. Mindkét forrásban szó van arról, hogy a „peonok”, akik magukat „ugrianok”-nak, vagy „magerianok”-nak nevezik, a görög hitet vallják. Fejedelmüket, Stephanosnak (Gy'as = Gyula) hívják és országukban saját püspökségük van. Mivel azonban ezeknek a keresztényeknek nem volt írott nyelvük, jöttek a latinok és őket saját hűkre térítették.

A Skilitzes-féle krónikában említett „Gylas” és a szláv források „Stephanos”-a nem más, mint az erdélyi Gyula. A források arról a bizánci rítusú, Konstantinápoly joghatósága alá tartozó, szervezett püspökségről beszélnek, amely a Maros két partjáról k'indulva végezte térítésének munkáját. Gyula szállásterülete volt tehát az az országrész, ahol a korai magyar kereszténység történetének első fejezete hazánkban lejátszódott.

A „Hierotheos-féle misekönyv” és a „Halotti Beszéd”

Hierotheos nevével akartak kapcsolatba hozni egy állítólagos „Misekönyv”-et is, amely — a keleti szertartású missziópüspök alkotásaként — az első magyar nyelvű liturgia-fordítást foglalta volna magába. Ismerve a keleti egyháznak a térítések támogatásában szokásos népnyelvi engedményeit, gyakorlatilag feltételezhető, hogy ilyen fordítás valóban létrejött. Ennek a nagyon valószínű feltevésnek azonban tárgyi bizonyítékai nincsenek. Bár 1867 óta többen akadtak, akik az 1200-as évek elejéről származó Pray-Kódexben található első magyar nyelvemlékünket, a „Halotti Beszédet és Könyörgést” gö.ög, esetleg ószláv eredetűnek és Hierotheos „Misekönyve” egy, — a bizánci rítusban használatos — részének gondolták. Ennek igazolására többféle bizonyítékot fel is soroltak.¹⁸ Meg kell azonban állapítani, hogy a bizonyítások belső érvei nem elégségesek a nevezett szöveg bizánci szertartású eredetének alátámasztásához; a külső érvek pedig éppen ellene szólnak. A Halotti Beszéd egész környezete — mint ahogyan legutóbb Molnár Nándor ezt kutatásai alapján bebizonyította — latin, és közvetlen forrásai már a „Sacramentarium Gelasianum”-tól (VI. sz.) kezdve számos nyugati „Ordo”-ban és „Plenarium”-ban megtalálhatók (VI–IX. sz.).⁹ A „Pray-Kódex” maga is bencés konstitúción alapuló „plenarium”, amely egységesítő római tendenciákat mutat, sőt annak hatására készült. Valószínűleg a pannonthalmi monostorban írták 1195-ben és különböző szerzetes-házakban és plebániákon volt az a latin rítusban használatos. A bizánci liturgiával való hasonlatossága inkább az abban az időben még kevesebb eltérést mutató, közös liturgikus szövegkincsre vezethető vissza²⁰.

Az erdélyi székelyek és a bizánci szertartású kereszténység

Igen valószínű, hogy a honfoglalás-kori avar (esetleg „késői avar” = „fehérmagyar”) és besenyő néptöredékeket kell részben az erdélyi székelyek őseinek tartanunk²¹. Ezeket később, a XI. század folyamán, katonai közösségekbe, ún. „székek”-be szervezték Erdélyben. Megszervezésük elsősorban a Maros és a Küküllő mentén, Szent László királyunk intézkedésére történt. Telepítésük és megszervezésük fő oka az volt, hogy határvédőkként álljanak az ismételten be-

törő kunokkal szemben. A székelyek között folyamatos volt a bizánci szertartású kereszténység, különösen a Kézdi-Székben. Ennek nyelvezete — a székely nyelvjáráások között — a legarchaikusabb réteg képviselője. A székelység a magyarhoni keleti kereszténység fenntartója és folytatója azokban a századokban is, amikor a bizánci rítus — legalábbis magyar nyelvű formájában — látszólag eltűnik.²²

A „Gellért-legenda” híradása Ajtony keleti-szertartású kereszténységéről

Gyula földjén nem szűnt meg végleg a keleti kereszténység akkor sem, mikor a latin rítus vált térhódítóan általánossá. A XIV. századtól folytatását — sokrétű politikai és egyházi okok miatt — nemzetiségek veszik át. Fél évszázaddal Gyula bizánci megtérése után, családjának egyik tagja: Ajtony (Ohtum, Achtum), a bulgár Viddinben (Bodony) megkeresztelkedik. A keresztelkedéséről úgy tudósít a „Gellért-Legenda”, hogy az *secundum ritum graecorum*...²³ történt.

Ajtony, szövetségesének, a bizánci császárnak segítségével és jóváhagyásával, uralmának határait a Köröstől a Dunáig, déli irányban Szörényig (a mai Turnu Severin) és Viddinig terjesztette ki. A dél-kelet-magyarországi bizánci kereszténység ezzel közvetlen szomszédságba került Bizánccal és a keleti szertartású Bulgáriával. A Szerémség volt később is — egészen a XIV. századig — a bizánci rítus közvetítésének és Bizánc Magyarország felé irányuló politikai tendenciáinak hídfője.

Ajtony székhelyén, Marosvárott, Keresztelő Szent János tiszteletére monostort épít és templomot emel bizánci szertartású szerzetesek számára. A közösség élére apátot rendel és meghagyja, hogy mindnyájan saját szertartásuk és egyházi törvényeik szerint éljenek. Feltehető, hogy az előbb görög, majd bolgár szerzetesek között egyre többen lesznek a magyarajkúak is — és mint missziós tevékenységet folytató közösségnél — a liturgiában is helyt kap a hívek által is érthető magyar oltári nyelv. Ez annál valószínűbb, mert ezek a szerzetesek voltak a Hierotheos-féle misszió folytatói.

Bár időrendben ez már a következő, — a szent-istváni korszakra — tartozik, mégis itt kell megemlékezni Ajtony és Csanád összeütközéséről, mert harcuk mögött — a személyes ellentétén túl — az egységes állam megszervezésének politikai és az azzal szorosan összefüggő egyházpolitikai helyzet változásának előjátékát ismerhetjük fel. A vezér-törzs és a honfoglaló törzsek viszállya vége felé közeledik. A honfoglaló magyarság Géza fejedelem, különösen pedig Szent István király uralkodása idején, az egységes magyar állam megszervezésének korszakába lép.

Csanád Gyulával is, így Ajtonnyal is rokonságban volt. Ellenségeskedés támadt azonban Ajtony és Csanád között, valószínűleg féltékenység miatt. Ajtony elől Csanád István király udvarába menekült és egységesítő politikájának szolgálatába állva — de személyes haragtól is fűtve — vállalta Ajtony leverését. Győzelme után Marosvártól nem messze: Oroszlámoson új kolostort alapít és oda telepíti át a görög szertartású szerzeteseket. Az új templomot a katona-szent György tiszteletére szentelteti és abban temetteti el hadjáratának hőseit is. Marosvárt átadja a latin szerzeteseknek.

Oroszlámos alapításával és a szerzetesek bizánci rítusa megtartásának biztosításával fennmaradhatott továbbra is a keleti kereszténység. Megindult azonban a latin szertartás térhódítása azon a területen is, ahol eredetileg Bizánc istentiszteleti formája volt otthonos.

Géza fejedelem egyházpolitikája Nyugaton keresi a szövetséget

A „Kromcája Kniga” — a peon-ugrinokról szóló híradásában továbbra is erős latin-ellenes hangsúllyal — számol be a magyarországi bizánci szertartás további sorsáról: „...a latinok pedig Rómából felkerekedve a peonokat, akiket ugrinok-

nak neveznek, a többi velük szomszédos népekkel együtt: mint a hunokkal és a gepidákkal... saját hitükre térítették..." Ez a folyamat természetesen nem egyszerre és nem is ilyen egyszerűen zajlott le.

Ajtony kortársa — Arpád fejedelem déd- vagy ükunokája, a vezértörzs feje — Géza fejedelem is megkeresztelkedett. A keresztségben, mint apósa, az erdélyi Gyula, ő is a „Stephanos” nevet kapta. A két „Stephanos” és a későbbi „Stephanus” (Szent István) sok nehézséget okoz a történeti események és intézkedések azonosításában. Numizmatikai érvek is támasztják alá azt a feltevést, hogy még „Geysa=Stephanos” hozta azokat az intézkedéseket, amelyeket, — a már teljesen latin szellemben és nyugati rítus szerint nevelkedett fiának: — „István=Stephanus”-nak tulajdonítunk.

Géza jó politikai érzékkel mérte fel az európai politika színterén megjelenő és a bizánci császársággal szemben egyre nagyobb hatalmat mutató német-római császárság erejét és jelentőségét. Bizonyosan jól ismerte és helyesen értékelte Nyugat és Kelet hatalmi küzdelmeinek erőviszonyait és a Róma és Bizánc között egyre élesedő viszály kimenetelének eshetőségeit. A túlsúlyra jutóban, a hatalmában felfelé ívelően ismerte fel a szövetségre alkalmasat, és döntő lépésre határozta el magát: 933-ban elküldte követét Quedlinburgba és szövetsége ellenében latin misszionáriusokat kért a császártól. I. Otto szívesen fogadta az ajánlatot és a szorosabb szövetségi kapcsolat érdekében leányát, Gizellát feleségül adta Géza fiához, Vajkhoz. Püligrim, passaui ésektől nyert keresztségben, Vajk a családban hagyományos „Stephanus” nevet vette fel.²⁴

Szent István nemcsak nevet öröklött apjától, Gézától a keresztségben, de egyházpolitikájában a keleti kereszténység ismeretét és értékelését is. Ennek megállapítása szükséges ahhoz, hogy valóságában értékelhessük Géza fejedelem elhatározását és magatartását, később pedig Szent István király Kelet és Nyugat között egyensúlyt biztosítani akaró politikáját.

Igen valószínű, hogy a krónikásnak az a jellemzése, amely szerint Géza fejedelem elég gazdagnak és hatalmasnak érezte magát ahhoz, hogy „két Istennek áldozzon” — nem azt jelenti, hogy színlag lett csak keresztény (mint Bulcsú) és közben megőrizte ragaszkodását az ősi sámánizmushoz is. A vele kapcsolatos megállapításnak inkább az az értelme, hogy a kereszténységnek azt a formáját, amelyben keresztelkedett, — vagyis a bizáncit — éppen úgy tiszteletben tartotta továbbra is, mint azt — a nyugati látni — amelyhez a politikai elkötelezés szükségessége miatt csatlakozott. A magyar nyelvben ugyanis az „óhit” nemcsak, (és később nem elsősorban) a sámánhitet jelenthette, hanem a „bizánci hite” (szertartáshoz tartozást) is. Ez a megkülönböztetés továbbra is megmarad hazánkban. Még századunk elején is gyakori Kelet-Magyarországon a görög szertartású = „óhitű” megkülönböztetés a latin szertartásúval szemben.

Bár Géza fejedelem politikájában Nyugat felé fordul, felesége, Gyula leánya: Sarolta (Saroldu = fehér sas) megmaradhatott keleti szertartásában. Őt valószínűleg még Hierotheos keresztelhetette meg. Kiseretében és udvarában bizonyosan voltak görög papok is. Legközelebbi rokonai: Mihály, vagy Vászoly (Basilios, Vazul) is megmaradtak eredeti szertartásukban.

A keleti szertartású szerzetesség

Vagy maga a fejedelem-asszony, Sarolta, vagy rokonsága valamelyik tagjának kezdeményezésére történt Veszprém-völgyben a keleti szertartású szerzetesnők, a bazilisszák zárdájának alapítása.²⁵ Az Istenszülő tiszteletére (Theotokos) szentelt zárdát Sarolta fia, István király, görög alapítólevéllel látta el és gazdagon felruházta adományokkal és kiváltságokkal is, hogy mindevel családjá és népe üdvösségét szolgálja.²⁶ Ez az alapítás egyik történeti bizonyítéka a keleti szertartás továbbélésének és megbecsülésének abban az időben, amikor a szükségszerűség és az elkötelezés egyre inkább a nyugati kereszténység terjedése számára nyitja meg az országot.

Vannak olyan feltevések — és ezek nem minden alap nélkül valók —, hogy Géza fejedelem idejében keleti szertartású (görög vagy esetleg szláv) remete-szerzetesek éltek a későbbi Pannónhalmán és a Tihanyi-félsziget oldalában ma is látható barlangokban. Bizonyosan a rövidesen ugyanezek a helyeken megtelepedő bencések nem üzték el a keletieket, hanem azok közösségei kihaltak, vagy a megszervezett coenobiumoktól új remete-telepekre húzódtak (pl. Bakony, Pilis).²⁷

Honfoglalás-kori bizánci leletek

Hazánk ókeresztény-kori leletei igazolják, hogy területén, a római kortól kezdve, élt a kereszténység. A két irányból érkező, váltakozva érvényesülő keleti és nyugati hatásokról is hű képet adnak a régészeti emlékek. A pannóniai ásatások arról tanúskodnak, hogy itt a nyugati jellegű kereszténység csak jóval később vegyül a bizáncival. A népvándorlás korában a két hatás egyképpen hagyja hátra emlékeit, amelyek a XIV. századig az együttélés és a viszonylagos békesség mellett szólnak. Végül — a jelzett időben — a bizánci jellegű kereszténység nyomai végleg eltűnnek, mutatva, hogy az emlékeket hagyók kihaltak.

1868-ban, egy városi rekonstrukciós munka során a marosvári Csanád-téren napvilágra került egy görög-stílusú templom alapépítménye. A X. századból származó épület-maradvány közelében keresztelő-medence töredékre buktak. Nagyszentmiklóson — 1899-ben — a régészek ásója tárta fel a közismert „Attila-kincs”-et²⁸. A leletek között számos olyan arany-edény is volt, amelyen a felírások szövegei megegyeztek a bizánci szertartású vízszentelés szavaival. A bolgár eredetű emlékek közül többről megállapították, hogy IX. századiak, mégpedig annak második feléből származnak²⁹. Az ásatások is azt bizonyítják, hogy a honfoglalás korában nemcsak a Maros-vidéken, hanem a Temes táján is jelentős volt a görög szertartású kereszténység jelenléte³⁰.

„Epizód” csak, vagy lényeges momentum a bizánci hatás magyar kereszténységünk kezdetén

Történetírásunk azt mindig elismerte, hogy a magyarságot érték bizánci hatások meotizsi, lebediai és etelközi tartózkodása idején. A honfoglalás-kori magyarsággal kapcsolatban azonban történetíróink csak azokat a vonásokat hangsúlyozták, vagy azok jelentőségét domborították ki régebben, amelyeket népünk új hazájába érkezve a nyugati, latin kereszténységtől kapott. A korai kereszténység összképét úgy rajzolták meg, hogy azon inkább csak a nyugati eredetű és német jellegű vonások nyertek hangsúlyozottabb kontúrokat. Még ma is igen gyakran, a magyar kereszténység történeti kezdetei jellemzésénél, csak felületesen ható és jelentéktelen epizódnak értékelik a bizánci kereszténység hatásait, amelyek a szentistváni korban már elvesztették jelentőségüket, sőt nyomtalanul el is tűntek. Az utolsó évtizedek történetírásában és különösen a bizánci kapcsolatok kutatásában elévülhetetlen érdemei vannak a világhírű magyar bizantinológusnak, Moravcsik Gyulának.

Géza fejedelemmel ugyanis — és ezzel a megállapítással éppen a történeti igazságnak tartozunk — valóban lezáródik a magyar-bizánci kapcsolatoknak és egyben a magyar keleti szertartású kereszténységnek is első és egységes periódusa. Szent István királyunk uralkodása idején a keleti és nyugati rítus hazánkban még a békés együttélés korát éli. Az Árpádok alatt azonban egyre inkább megindul az a folyamat, amely a bizánci szertartás elsorvadását, majd — az adatszerű ellenőrzés szempontjából — egy időre eltűnését eredményezi. A IX. századtól kiélesedő, majd a XI. században az egyházszakadáshoz vezető (1054) ellentétek Nyugat és Kelet között siettetik ezt az elhalást hazánkban is. A kialakuló egyházpolitikai tendenciák nálunk sem kedveztek a keleti szertartású kereszténységnek. Az univerzalitás képviselésében fellépő latin szellem, ebben az időben félre-

téve az ökumenitás szempontjait, előbb visszaszorítja a keleti rítust Magyarországon is, majd megszünteti a hagyományokat őrző forrásait, a kolostorokat is. A szerzetesházak lassan elnéptelenednek és a görögök helyét latinok töltik be. A kihalás, a megszűnés és a felszámolás folyamata a XIV. században éri el szomorú beteljesedését.

Jegyzetek: 1. Dienes István: Árpád fia, Tarhos ifjászainak nyomában, „Élet és Tudomány”, 13(1969), p. 610–615. — Guthel József: Magyarság és kereszténység Szt. István előtt, „Vigilia”, 1960. — 2. B. Thomas Edit: Magyarország régészeti leletei; IV. rész. Bizánci emlékek Magyarországon, Budapest, 1957. p. 419–427. — 3. F. Dvornik: Les Slaves, Byzance et Rome au Xe siècle, Paris 1936. — 4. Balics János: A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig, Budapest, 1901. — Nagy Tibor: A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig, „Disertationes Pannonicae”, II/13, Budapest, 1939. — 5. F. Dvornik: Les Légendes de Constantin et de Méthode vue de Byzance, Prague, 1933. — 6. Moravcsik Gyula: Böcs Leó „Taktikája”, mint magyar történeti forrás, „Századok”, 85(1951), p. 334–353. — 7. R. Lüttich: Ungarenzüge in Europa im X. Jahrhundert, Berlin, 1910. — 8. G. Fasoli: Le incursioni ungare nel secolo X^o, Firenze, 1945. — 9. Grzegorz Leopold Seider: I. c. p. 231 ss. — 10. Moravcsik Gyula: A magyar történet bizánci forrásai, Bp. 1934. — 11. Moravcsik Gyula: u. o., Porphyrogenetos: „A birodalom kormányzásáról” p. 149, birodalom kormányzásáról, (a görög szöveg magyar fordítása) Budapest, 1950. — 12. Moravcsik Gyula: A magyar történelem bizánci forrásai, p. 119–120 (Skillitzes), p. 171–172 (Zonaras) — 13. Sokrates: Historia Ekklesiastiké, IV. c. 33; Pg. 67. c. 552 ss. — 14. G. Fasoli: I. c. p. 221 ss. — 15. V. Laurent: L’Évêque des Turques et le proédré de Turquie, „Académie Roumaine, Bulletin de Section Historique, Bucaresti, 23/2(1942). — A Vogt Les registres des actes du Patriarchat de Constantinople, Fasc. I. 1933. — „Echo d’Orient”, 36(1933), p. 278. — 16. Theophylaktosnak, Turkis püspökének pecsétéről, lásd V. Laurent: u. o., p. 248. — 17. Iglói Endre: Régi orosz irodalom története, Budapest, 1962. — 18. Sztripszky Hádor: A „Halotti Beszéd és Könyörgés”, mint a görög szertartás emléke, „Emlékkönyv”, p. 405–419. — 19. Molnár Nándor: Vengerskaja Nagrobnaja rec 1200. g.; i vizantijskij rítusai, (= A magyar „Halotti Beszéd” 1220 körül, és a bizánci rituálé) „Studia Slavica”, 13(1967), p. 334–339. — 20. Za’án M.: A Pray-kódex forrásaihoz, „Magyar Könyvszemle”, 33(1926), p. 246–278. — 21. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, I–VI. kötet, Pest, 1867. — 22. Ivánka Endre: Görög szertartás és középkori magyarság Erdélyben, „Erdélyi Tudósító”, 20(1941), p. 100 ss. — 23. Szent Gellért Legenda, Szabó Károly fordításában. — 24. Váczy Péter: Deutschlands Anteil in der Begründung des ungarischen Königtums, „Ungarn”, 1(1941), p. 12–24. — 25. Krainyák Gábor: Szent István vesprérmvölgyi donációjának görög egyházi vonatkozásai, „Századok”. — Pals Dezső: A vesprérmvölgyi apácák oklevele, mint nyelvi emlék, Magyar Nyelvudományi Társaság kiadványai, 50(1934). — 26. Moravcsik Gyula: Görögnyelvű monostorok Szent István korában, „Emlékkönyv”, I. 1938. p. 387–422. — 27. Papp György: Monaci dell’Ordine d’San Basilio in Ungheria nel secolo XIII. Annales OSBM, Ser. II. Vol. I., 1(1949), Introductione. — 28. Fehér Géza: A nagyszentmihályi kincseireltély megfektetésének útja, I. A görögnyelvű feliratok megfektetése, „Archeológia Irteztő”, 77(1950), p. 34–49. — 29. F. Altheim: Eine neue protobulgarische Inschrift aus Nagy-Szent Miklós, „Nouvelle Clio”, 3(1951), p. 70–79. — 30. Fehér Géza: A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban, „Századok”, 61–62(1927), p. 1–20.

BITTEI LAJOS VERSEI

VAS VANITATIS

Magamba téptem én.
A bünt gyökere fogta.
Vétkemmel szívem is
kiszakítottam volna.

forgok magam körül
tébolyító iramban.
A gögöt átkozom,
a magamért, miattam

Azóta egyre fáj
és nem szűnik a kínom,
tehetetlen vagyok,
elengedni se bírom,

felhabzó serleget,
mákonys hiúságot:
tisztán itélni meg
mást, mindent, a világot...

DÚDOLGATÓ

Lehet-e még keserűbben
sírni most a nyarat?
Zokog a rözse a tűzben,
füstje a szemünkbe csap,

és már sírunk vele együtt,
kikényszeríti a gyászt,
mint hűtlen szívű szerelmünk
a fiók-takarítást.

A PÁRBESZÉD ÁLLÁSA

A II. vatikáni zsinat dialógusra szólította fel az egyházat, dialógusra első-sorban önmagával, másrészt a korrall, amelyben él és cselekednie kell. Az egyház belső lelkiismeret-vizsgálata azóta új vonással gazdagodott: a rajta kívül álló világnézeti rendszerek észrevételeihez méri magát (*Gaudium et spes*), azzal a nyilvánvaló céllal, hogy kijelölje helyét a modern világban, megismertesse önmagáról alkotott felfogását és szembenézzen történelmi múltjával, nem riadva vissza a kemény önkritikai hangtól sem. Ezt szolgálja a különböző nemzetközi fórumokon folytatott párbeszéd is a nem-hívókkal, mindenekelőtt a marxistákkal. A marxisták és a hívők között eddig lezajlott viták azt bizonyítják, hogy az ateista világnézeti rendszerek közül a marxizmus képes hitelesen megfogalmazni valláskritikáját, a legmélyebbre hatol a kereszténységnek, mint történelmi jelenségnek és szociológiai ténynek bírálatában. A dialógusban természetesen nem a vallás és a marxizmus alapelveinek összeegyeztetésére törekednek, hanem olyan érintkezési pontok megjelölésére, amelyek a tudatosabb, eredményesebb közös cselekvéshez vezethetnek.

Vizsgáljuk meg, hol tart ma ez a párbeszéd? Milyen eredményeket mutathat fel európai viszonylatban? Voltak-e megtorpanásai, és vajon lehet-e átmeneti stagnálásról beszélni?

A marxista álláspont

Mindkét fél több ízben is kifejtette, hogy a párbeszéd során senki sem érvényesíthet olyan állásfoglalásokat, amelyek bárkit is eltéríthetnek választott útjától és szándékától, szem előtt tévesztve a közösen meghatározott és követendő irányt. Másrészt leszögezték, hogy a találkozásoknak csak akkor van értelme és haszna, ha igyekeznek mellőzni az általánosításokat, nem hitegetik sem önmagukat, sem egymást tetszetős frázisokkal.

A párbeszéd ez ideig három témakört érintett: 1. az intézmény, az ideológia és a hit mibenléte és szerepe a történelem folyamán, 2. egymástól való elhatárolásuk, 3. jelentőségük a mai ember életében és jövőjének alakulásában.

Az első kettő között a különbségtétel elég jól megtörtént. A partnerek megkülönböztették egymástól az egyházat egy-egy meghatározott korban a maga történelmi velejáróival, valamint az ideológiát, amely a változó társadalmi strukturákat kísérte. A marxisták elismerik, hogy Engels óta — aki annak idején ezt megtette — történészeik gyakran elhanyagolták egyrészt az ideológiát: a világ felfogásának és megismerésének módja, másrészt a hit: a világgal szemben tanúsított magatartás egy iajtája között húzódó határok alaposabb vizsgálatát. Ha ugyanis a kettőt nem választjuk szét, az súlyos következményekkel járhat, megzavarhatja a párbeszéd további menetét. Mert ha például a marxista valláskritikát pusztán arra a formulára redukáljuk, hogy a „vallás a nép ópiuma” vagy „palinka a népeknek”, akkor akár akarjuk, akár nem, elháríthatatlan akadályt gördítünk a párbeszéd útjába. Ha csak a vallás negatív aspektusait látjuk — mint ezt a francia és olasz marxisták hangsúlyozzák —, amelyek a gondolat és a cselekvés fékjei lehettek, akkor ez szűk látókörre és szektásságra vall. Arról nem is beszélve, hogy ezután már hiába bizonygatjuk elvi állításainkat a vallási meggyőződés tiszteltében tartásáról, amikor a keresztények iránt csak pedagógiai, vagy legjobb esetben adminisztratív módon szabályozott, sőt represszív magatartást tanúsíthatunk, amiből önként adódik a tétel: ha a vallás mindig és mindenütt akadály, logikus lépés volna ennek az akadálnak eltávolítása.

Ideológiai szempontból *Engels* már igen határozottan különbséget tett a között, amit ő „vallási szükséglet”-nek nevez, és az ideológia mint forma között, amelyet ez a szükséglet jóval később öltött magára. A kettő között időben csaknem egy évszázad telt el, vagy legalábbis egy nemzedék a kereszténység megszületése után, és a marxisták kétségbevonhatatlan érdeme ennek a túlságosan is elfeledett különbségnek tudományos igényű feltárása és elemzése, aminek jelentős eredménye, hogy a hitről ma már ők differenciáltabb felfogást vallanak, mint régebben, különösen a hitnek arról a szerepéről, amelyet a világgal szemben tanúsított maga-

tartás egy fajtájaként betölthetett és betölt napjainkban is. *Marx* világosan elkülönítette azt, ami szerinte a hitben a világhoz való viszony tükrözése, attól, ami benne „tiltakozás a valóságos nyomor ellen”. Annálfogva, hogy felismerte a tiltakozás mozzanatát, elgondolásait nem szűkítette le a „valóságos nyomor elismerése” példázatára.

A kereszténység kezdetétől a mai napig magában hordja az apológia és tiltakozás egységét és ellentétét — fogalmazza meg *Lukács József* egy interjújában. A történelem folyamán minduntalan felbukkant egy eszkatologikus, a végső igazságtételben reménykedő, és annak bekövetkezéséért harcoló irányzata, amely az adott társadalom körülményeit — az egyházat is — kritikusan szemlélte és meg akarta változtatni. De ez az irányzat eleddig nem tudott uralkodóvá válni.

Ez a vallás is érzelemszülte válasz a világ jelenségeire — folytatja —, de az emóciókra éppúgy apellál, mint az értelemre. Alázatot sugall, de a felsőbbrendűség hiedelmét is, örömet kelt és rajongást vált ki. A félelem szülte, de meg is szabadít a félelemtől.

Nem lehet tehát azonosítani azt, ami a katolikus tanításból következik, azokkal a történelmi feltételekkel, amelyek között — miután államvallás lett valamely országban — a meg erősödött társadalmi-politikai hatalomhoz kötődve hatott. Először is a várakozást képviselte a chiliasmus, a messiánizmus formájában, egy „ország” eljövételének reményétől telve. Volt azonban a hitnek olyan időszaka is, amikor szoros kapcsolatban állt a nemzeti szabadságmozgalmakkal és a szocialista mozgalommal. Engels idézett erre beszédes példát, a német parasztháborúra hivatkozva. A reformáció korában — jegyzi meg — Thomas Münzer ideológiája volt a leg haladóbb, amit a szocializmus a XIX. század közepén működő kommunista szektákig ismert.

Az apokalipszis chiliasztái nyilván egyáltalán nem érezték, hogy követelést támasztanak a szó politikai vagy mozgalmi értelmében. Az „új ég és új föld” létrejöttének várásában — mint a francia marxisták állítják — tisztán keresztény magatartást láttak. Legbelül egy egyszemélyes Istenhez fordultak, akinek megható jelenlétét vitathatatlanul érezték is, és ez arra indította őket, hogy az isteni igazságszolgáltatásra bízzák az emberi viszonyok gyökeres megváltoztatását. Minden ízében olyan világot képzeltek el maguknak, ahová az „isteni

kegyelmen” keresztül vezet az út. Nem biztos, hogy tudatunk szabadon hozzá férhet mindahhoz, ami bennünk végbe megy. Így valószínűleg az első keresztény közösségek sem voltak tudatában annak, hogy egy szervezett mozgalomban vesznek részt, amelynek rögzíthető politikai programja van.

A történelmi események azonban úgy hozták, hogy a szocializmus először olyan országokban valósult meg, amelyeknek többsége a fejlődésben elmaradt volt, és az egyház ezekben az országokban mind a régi rendszerek támaszának bizonyult a nyomor, az elnyomás fenntartásában. Ez a múlt rendkívül megnehezíti az egyház mai kibontakozását, mert a marxisták nem az egyház társadalmi és politikai megnyilatkozásaitól várnak támogatást jövő felé haladtukban, hanem a keresztény ember magatartásától, attól, hogyan valósítja meg életében hitének és lelkiismeretének parancsait.

Van tehát különbség hit, ideológia és intézmény között, és ha elfogadjuk a hit „élesztő” szerepét, egyúttal azt is hangsúlyozzuk, hogy tömegek vallási szükséglete. Magától értetődik azonban — említi egy jezsuita szociológus, *Pin atya* Vallásgyakorlat és társadalmi osztályok című könyvében —, hogy olyan hit is létezik, amely csupán a hívők alibijéül szolgál.

Kiderült, hogy kétféle kereszténység van: az egyik a konstantini, a másik a hiteles, az apokaliptikus kereszténység. Szándéka szerint egyik sem egyenlő a kialakult helyzetbe való beletörődéssel, mert a kereszténység nemcsak a szenvedés, a lemondás aktusa, hanem a keresztrefeszítés által a felszabadítás aktusa is. Nem lehet tagadni — fejtik ki a marxisták —, hogy a kereszténység tulajdonképpen úgy is felfogható, mint az emberi lázadás kényszere társadalmi kifejeződésének modellje, s miúfán társadalmi síkon nem valósulhatott meg — azt mondhatnánk: behelyettesítéssel — Krisztus legendája útján valósul meg. De a mítosznak mindig az a sorsa, hogy a történelem lépjen a helyére, előbb-utóbb felszámolja azt, és tovább tökéletesítse az embert.

Éppen ezért a marxisták úgy vélik, rövidesen új jelszóra lesz szükségük a párbeszédben: a tudat reformján kell munkálkodni! A tudat reformján, de nem a meglévő dogmák alkalmazásával vagy újabb dogmák alkotásával, hanem az önmagát nem ismerő misztikus tudat elemzése által. Az a tény, hogy Isten eszméje évezredek óta él az emberek

tudatában, a marxisták számára történelmi adottság és történelmi kategória. Pozitív vagy negatív szerepét minden apriorizmus nélkül tanulmányozzák. De az önmagát nem ismerő misztikus tudat vizsgálata, ha ezt a marxisták végzik, s ha ehhez keresztény részről kellő segítséget nyújtanak nekik, megoldhatja a dilemmát: miért harcolnak a keresztények a szocialista eszmények megvalósulásáért, mi a hajtóereje áldozatos felelősségvállalásuknak az emberiség jobb jövője érdekében.

Rahner kijelentette: „A kereszténység az abszolút jövő vallása.” Nagyon hasonlít ez arra, amit Bultmann protestáns teológus is állított, a kereszténység perspektíváit kutatva. A marxisták ezért nem fedezhetnek meg arról, hogy Marx mindig szem előtt tartotta: az ember maga alkotja történelmét, lehetősége van kezdeményezésre, de — teszi hozzá — nem akármilyen feltételek között. Így válik nála a valláskritika a társadalomkritika foglalatává és kulcskérdésévé: „A valláskritika vezet a tanításhoz, hogy az ember a legfőbb létező az ember számára, s vezet az imperatívus categoricus-hoz, hogy meg kell szabaddítani az embert minden szolgaságtól, minden elidegenedéstől s önmagává kell tenni, ki kell békíteni másokkal és a természettel” (A *Szent Család*). Ma már ezeket a szavakat ki kell egészítenünk azzal — vallja Gilbert Mury —, hogy a szabadságnak olyan „keresztény” momentumuma is van, amelyet integrálni kell. Ha nem ezt tesszük, elszegényítjük saját elméletünket. A kereszténység történelme olyan progresszív vonásokat hordoz, amelyek ma is termékenyítően hathatnak társadalmakra és közösségekre: egyfelől az egyetemes kultúrához való hozzájárulása, másrészt közreműködése az emberek közötti kapcsolatok megszervezésében, és a nemzet mondás képessége, a hittel ellentétes nézetek és cselekvések elutasítása. A zsinat megmutatta, hogy új történelmi feltételek között is lehetőség van a kereszténység pozitív aspektusainak reaktíválására, és a hívők ezen új körülmények között is megtalálhatják feladataikat és önkifejtésük sokoldalú formáját.

Úgy tűnik, a párbeszéd folyamán mindig függőben marad az a kérdés — vetik fel főként a francia marxisták —, vajon a hit a maga mélységében megérthető-e annak számára, aki nem rendelkezik vele? A hívő szubjektum találkozik Jézussal, a kapcsolatok komplexusát létesíti, amely nem annyira a misztikus egybeolvadás valamilyen meg-

jelenését ölti — mint például Keresztelő Szent Jánosnál —, hanem amely az evangéliumi szövegek olvasásakor ébred benne, amikor is a keresztény felfedezi, hogy róla van szó, hozzá szól az ige. De csupán ennek az élménynek a leírása lehet közös. A többi, a jelenségek, képzetek, indulatok átélte együttese már nem, az mind egyedi, végső soron tágabb és igazabb értelemben véve a mítosz tartozéka. Ez a mítosz valamikor majd visszavezetődik alapvető összetevőire. Ilyen módon megvilágosodik, anélkül, hogy értelmétől megfosztódna. Titokzatos jelenése napvilágra kerül, mert felnötté válik az emberiség. Mikor lesz az? Nem tudjuk. Napról napra felfedezzük azonban, hogy a kommunizmuson túl van még valami más is, de ez most nem lehet lényeges kérdés, hiszen e század emberei vagyunk. Az ellenben biztos, hogy a ma ismert ellentmondásokon túl lesznek mások, és az ember állandóan formálódik, tökéletesedik, átalul. Nem láthatjuk előre, milyen a holnap embere, nem tudhatjuk, prométheuszi ember lesz-e vagy más dimenziókat őriz-e meg. De addig is megtehetjük, hogy hívők és nem-hívők együtt gondolkozzunk és előkészítsük a holnap számára azt a békét és azt a társadalmat, amely egészen biztos más dimenziójú lesz.

A keresztények válasza

Kantnak az a megjegyzése, hogy „a bűnbocsánat a lelkiismeret ópiuma”, nyilván közhely volt már a maga idejében is. De az ötvenes években hasonló közhelyekkel dolgozott a marxizmus is, amikor elzárkózott az új jelenségek vizsgálatától. Szisztematikusan tagadta a kereszténység emberi alapját egy idejmúlt antiklerikalizmus jegyében. Sokat ártott e tekintetben Paul Lafargue mechanisztikus felfogása, a „gazdasági determinizmusra” vonatkozó tana, amelyben a kereszténységet rendkívül sommásan intézte el. Tézisei még Hainchelin könyvében is felbukkannak, aki reá hivatkozik a kereszténység értékeinek tagadásában. A marxisták a kialakult társadalmi viszonyok, történelmi helyzetek tartósítását kifejező vallási igazolásnak tekintették. De ez az idegenkedés ugyanígy megvolt részünkről is: a materializmust az ember lea'acsonyításának véltük, noha azt a történelmi kezdeményezések módszereként értelmezték; nem hangsúlyoztuk eléggé, hogy bár a keresztény nem érthet egyet az ateizmussal, mindig figyelmet kell

fordítania az ateizmusok különbözőségére és másképpen is kell reagálnia rájuk. Az ilyen előítéletek mindenfajta közeledést megbénítottak és lehetetlenné tették egymás megértését.

Ahogy a marxisták egyre világosabban elhatárolták magukat az olyan vulgaris materializmustól, amely a történelemben gépezetet látott, a vallásban pedig kábítószert vagy mérget, és jóval nagyobb fontosságot tulajdonítottak a mai ember szabad viselkedésének, úgy engedünk mi is merevségünkkel és vizsgálódni kezdtünk. El kellett ismerünk, hogy nem kereshetjük és nem fedezhetjük fel Istent, ha könnyű szívvel túltesszük magunkat az emberi realitásokon. Következésképp mélyen bele kell merülnünk a történelembé, és e törekvésünkhöz támogatást kaphatunk a marxisták történelmi és szociológiai elemzéseiből, az eldegenedésre vonatkozó bírálatokból, valamint a demitizálásra és a demitologizálásra irányuló erőfeszítéseiből. Amit viszont cserébe kérhetünk, az az, hogy a kívülről látott kép, amelyet rólunk festenek, a lehető leghűségesebb legyen, megközelítse azt az elképzelést amit önmagunkról alkotunk. Volt idő, amikor karikatúrák figurái voltunk, később már valóságos vonásainkat is kutatni kezdték, de egy minden tekintetben objektív kép még nem született meg.

A marxisták a hitet a vallási szükségletekre szűkítik le. Számunkra azonban nem egy követelmény diktálja a közzétételt létezését. A keresztyén valóságos személlyel, Krisztus személyével való találkozás teszi keresztyénnyé, függetlenül attól, szükségletnek érzi-e vagy sem. Nem előzetes szükséglet teremti meg a hit jelenlétét, hanem ellenkezőleg: egy kapcsolat indítja meg azt a folyamatot, amely válasz Jézus hívására, hit is, erő is. Isten tehát nemcsak hiány vagy követelmény, hanem Valaki is bennünk.

A racionális megismerés látszólag egyre többet lefarag abból a területből, amit mindmáig a misztérium borított be és fejezett ki. A tudás azonban sohasem fogja kiszorítani a misztériumot, mert mindig marad egy pont, egy rés, amelyen az ember kívül áll a történelemben, és végső soron csak akkor lehet önmaga, ha bizonyos visszautasítást vagy tagadó magatartást tanúsít meghatározott helyzetekkel, vagy az adott pillanat által erősen korlátozott ismeretekkel szemben. Ez a negatív állásfoglalás nem lehet egyszerű egzisztenciális reflex, hanem hogy emberi legyen, valami-

ilyen módon különbséget kell kifejeznie a között, amit tudományos sikereink révén tudunk, és a között, amiről előre érezzük, hogy be fog következni, lennie és történnie kell. E kettő között van a misztérium helye, amely — mint Ricoeur mondja — olyan többlet-jelentést hordoz, hogy nem vezethető le társadalmi és történelmi magyarázatokból.

Az emberi kezdeményezés elmélete szükségszerűséget szövegez meg: az ember nem valósíthatja meg önmagát a történelem nélkül, saját cselekvése, kezdeményezései nélkül, vagy azon viszonyok nélkül, amelyeket elszenvet vagy elrendel. De teljes mértékben senki sem valósíthatja meg önmagát a történelemben, még emberi kötelezettségei szintjén sem. Léte ugyanis olyan történéseknek teheti ki, amikor életének értelme forog kockán, meggyőződését veszítheti el, ezért nemet kell mondania. Nemet olyan megvalósulásokra, amelyek a kezdeti intuíciókat rutinná degradálják, nemet olyan mechanizmusokra, amelyek az embert saját, de szűkös eredményei érdekében feláldozzák, nemet olyan taktikákra és stratégiákra, amelyeket valaha a körülményekhez szabtak, de ma már elavultak. Egyszóval — nemet az elidegenedés világára, amely mindannyiunkra leselkedik, hívőre és nem-hívőre egyaránt.

„Az ember meghaladja az embert” — állította *Pascal*, azaz az ember a történelemben, az időn és mindennapos tevékenységén túl képes igazán önmagát adni. Mert az ember mindent feláldoz, hogy akár a tétlenségben vagy akár végső formájában, a halálban megőrizhesse léte értelmét. Ez azt jelenti, hogy szakítani tud pártjával, vallási hovatartozásával, személyes kapcsolataival, ha éppen azok az értékek, amelyek annak idején az illető intézményhez, mozgalomhoz, eszméhez vagy személyhez való csatlakozásra bírták, most kompromittáltak tűnnek előtte (lásd Luther, Calvin, Giordano Bruno, Barth stb.) Úgy érzi, ha továbbra is fenntartaná ezt a kapcsolatot, az degradációhoz vezetne. Az élet értelme tehát többet jelent számunkra, mint társadalmi hatékonyságunk.

Két, egymást kiegészítő dologról van itt szó: az egyik az üzenet, amely Isten szavaként érkezik hozzánk, a másik az ész, amely a történelem bonyolításában a marxistákkal közös követelményünk. Ahogy *Bultmann* kifejti: misztériumok formájában vagyunk kénytelenek kifejezni azt is, amit a tiszta ész birodalmában ma még nem, de holnap talán ki

tudunk fejezni. Egymást fedezi az észszerűség, mint valamennyi emberre kiterjedő dimenzió, és annak az üzenetnek meghallása és átélése, amely hozzánk érkezik és lehetővé teszi számunkra nem értelmünk megtagadását, hanem olyasmire való biztatását, amit önmagától nem mondhatott és találhatott meg. A misztérium tehát az üzenet nyelve, az ész megnyitása és kitárása határtalan jövője irányába.

Dietrich Bonhoeffer már meghirdette a jelszót: az emberiségnek felnőtt emberiségnek kell lennie. Ehhez azonban a nézetek és ítéletek újraértelmezésére van szükség mind a hívők, mind a marxisták részéről. De az újraértelmezések is csak akkor hathatósak, ha érvényesítjük is azokat. Ezért találkozhatunk ma sok olyan keresztény teológussal, aki a marxizmust tanulmányozza. Ha a marxisták is behatóan tanulmányozni fogják a teológiai témákat, rendkívül értékes megvilágítást adhatják majd a teológia jelentőségének, mert az a külső szemlélő észrevételeivel megszűnik ezoterikussá válni, túlnő a prédikációk hatásfokán. Minél többen választják vizsgálódásuk tárgyául a keresztény teológia állításait, ez annál inkább megtermékenyít bennünket.

Marx kora szószólójának vallotta magát, valláskritikájában annak az időszaknak meglátásait, nehézségeit és elutasítását közli, amelyben műve fogant. A zsinat figyelmeztet bennünket, hogy az ateizmus, az egyháztól való eltávolodás nem önmagától születik, „hanem különféle okok hozzák létre, melyek között helyet kap a vallások — sok helyütt éppen a keresztény vallás — által kiváltott kritika”. Marx nem a hiteles kereszténységgel találkozott valláskritikájának megalkotása közben, hanem olyan egyházzal, melynek tagjai „erkölcsi és társadalmi életük fogyatékoságával inkább elfedik, semmint felfednék Isten és a vallás igazi arculatát” (*Gaudium et spes*).

Wilhelm Hohoff német teológus, aki elsőként foglalkozott keresztény részről Marx munkásságával, kritikai megjegyzéseit sainálattal, de érte és megbecsajtván fogadta el, mint olyan valakitől, aki korának „keresztény főiskoláit” látogatta, és később a „legkeresztényibb” Angliában élve sem volt egyetlen lehetősége arra, hogy vallásról és egyházzal másféleképp gondolkozzék.

De nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ezt megelőzően Marxnak egészen más tapasztalatai voltak, hiszen az Otto Bauerral közösen írt (*Hegel tanítása a vallásról és a művészetről a hit*

álláspontjáról megítélve, 1842) brosrában a hívő oldaláról igyekezett feldolgozni a hegeli valláskritikát. Ugyanebben az évben fejezte be *Értekezés a keresztény művészetéről* című dolgozatát, mely a kereszténység kulturális misszióját értékeli az emberiség történetében. 1937-ben pedig Maurice Thorez Marx és Engels olyan kijelentéseire hivatkozott, melyek élesen elítélték a Londonba emigrált blanquistákat, amiért el akarták törölni Istent és az ateizmust államvallássá akarják kikiáltani. Emlékeztünk kell arra is, kezdetben Lenin mennyire ellenezte, hogy „az ateizmust a párt programjába iktassák.

Mindezt azért említjük, mert félreérthetetlenül bizonyítja, hogy a marxista valláskritika és elutasítás mindig csak meghatározott korra és eseményre volt érvényes, adott társadalmi szituációk, jól körülírható csoport- és osztályviszonyok között, ezért belőle végérvényes következtetéseket levonni nem szabad.

Mi a teendő?

A keresztényeknek egyik legfontosabb szerepe a párbeszédben — elfogadva a történelmi részvállalás követelményét —, hogy fáradhatatlanul figyelmeztessenek a párbeszéd túlhaladására, még az elutasítás vagy a negativitás árán is. Olykor a legöntudatosabb harcosoknak is inaktivitásra kell rászánniuk magukat, hogy ne torzítsák el korábbi elkötelezettségeik értelmét. Olykor szemlélődésre és hallgatásra kell kárhóztatnia magát az embernek, hogy ne elégedjen meg rövidtávú sikerekkel és bukásokkal, hanem a jövőre hagyatkozzon. Ez a gondolat már kizárja a párbeszédből az ideológiákról és az intézményekről folytatott további vitát, és azokat a nagy kérdéseket helyezi előtérbe, amelyeket nyílt és igazságos bírálattal kell tisztázni és megoldani, mivel minden ember kérdései, aki e névre méltó.

A zsinat rögzítette, hogy „a keresztény üzenet nem vonja el az embereket a világ énitéséről, nem kényszeríti őket arra, hogy elhanyagolják sors társaik javát, ellenkezőleg, parancsoltabb kötelességgént írja elő számukra” (*Gaudium et spes*). Ezért a párbeszédnek szükségszerűen történelmi síkon kell folytatódni, vagyis annak síkján, milyen magatartást tanúsítunk a társadalomban egymással szemben és egy olyan folyamattal szemben, amely a jövő felé mutat. A marxisták a tanúságtétel szempontjából vizsgálják a keresztényeket, hogy cselekvéseik előre visznek-e és mozgósítanak-e. De mi is ugyanezt tesszük, ami-

kor növekvő jelentőséget tulajdonítunk a marxisták megnyilvánulásainak, emberi gesztusainak, mert ezek garanciák a párbeszéd folytatására nézve. Arra törekszünk, hogy továbblépjünk a közös akciócélokban való találkozásokon, amik természetesen ezután sem hanyagolhatók el, és lényegében a párbeszéd teljes sértetlenségét követelik meg. De túl az empirikus elkötelezettségeken és taktikai alkalmazkodásokon, bármilyen fontosak legyenek is azok, a gondolat síkján, az emberről való igazság keresésében kell megvetnünk lábunkat. Meg akarjuk mutatni, hogy helyünk van a világban, a világhoz tartozunk. Amennyire gyümölcsöző és helyes a hit és az ideológia közti különbségtétel, annyira gyümölcsöző lehet az az állítás, hogy a konstantini kereszténység nem a kereszténység egyetlen hiteles kifejeződése. A marxistákra hárul az a feladat, hogy közelebb vigyenek bennünket a történelmi realizmushoz, reánk pedig, hogy minden akadály ellenére figyelmeztessük partnereinket az emberi dimenzióra, melynek alapjában véve kezdeményezői és kezesei vagyunk, hiszen az egyház „sajátos feladata az, hogy serkentse és megnemeseítse az emberi közösségben

rejlő igazat, jót és szépet” (*Gaudium et spes*).

„A teljes humanizmust kell előmozdítani — fejti ki VI. Pál pápa enciklikájában —, mely mi egyéb, ha nem az egész ember és minden ember integrális fejlődése?” (*Populorum progressio*). A teljes humanizmust kell kiépíteni. Ezen a ponton mindig találkozni fogunk, innen kell tehát továbblépnünk ahhoz, hogy kijussunk a régi kerékvágásból. De nem táplálhatunk illúziókat, nem vagyunk még a derékhad, még nem sikerült létrehozni azokat a békés és optimális intézményeket, fórumokat, amelyek örvendetesen szabályozhatják kapcsolatainkat. Az átmeneti szakasz kellős közepén — úgy tűnik, ha kis időre is — elakadtunk, mert útkeresésünk tengelyét nem határoztuk meg előre. A párbeszéd távlatait ezért merészebben, a kockázat vállalásával lehet csak feltárni, anélkül, hogy bármit is tagadnánk a történelmi múltból, amelyet magunkkal hurcolunk. Akkor majd a még fel-lelhető gyanakvason és kételkedésen túl érezni lehet valami közöset, ami az emberbe, az új társadalom építésének ügyébe és az emberiség haladásába vetett bizalmat tovább erősíti.

HEGYI BÉLA

VASADI PÉTER VERSEI

I N T E L E M

nem gyűlölöm
mert egyszer elsirattad
de szörnyeteg maradt
kit megszántál, a város

csak ingatom fejem:
őrült, óh, őrült szerelmed
— zuhog le rád a csöndje
s kövei fölragyognak

valaki jár odakünn
átüt fénye a falon
s így szól:
evezz a mély fölé

Á L L Ó K É P

alattad az ország
homokon puha toll
— fent madárseregek kavarognak

mögötted az ég az idő
kifeszíti engedelmes vihara
a kegyelemnek

te
magad
sugarak fészke vagy

A HETEDIK NAP DALLAMA

Ha más azt mondja: föld!
Hadd énekeljem én:
Föld, föld, nyújtózzál ég felé!
Ha más azt mondja: ég!
Hadd énekeljem én:
Ég, ég, hajolj a föld fölé!
S ha más azt mondja: vég!
Hadd énekeljem én a véges-arcú végtelent,
S a véget, mely a végtelenbe nő!

(A kétarcú angyal)

„...egyik legfőbb és legsajátabb küldetésemnek éreztem
a theocentrikus életérzés magyar líráját alkotni meg —
és erre én magam előtt példát nem találtam.”

(Levél Takáts Ernőhöz)

I. A MINDENNEVŐ

Fogalmi tisztázás

Misztikus volt-e Sík Sándor mint költő és mint ember? Sok és ellentmondó vélemény hangzott már el erről aszerint, hogyan értelmezte a nyilatkozó a misztika fogalmát.

Ha a misztikát, a misztikus élményt a szó hagyományos, klasszikus, szakszerű értelmében értjük (a lélek és Isten egyesülése, amelyet Isten közvetlenül, eszközök nélkül hoz létre), a Nagy Szent Teréz, Keresztes Szent János vagy Lucie Christine módján, akkor világos, hogy Sík Sándor *nem* misztikus. Sem önvallomásaiból, sem viselkedéséből, sem verseiből nem következtethetünk ennek még a nyomára sem. Ellenben nemegyszer mondta az ellenkezőjét. Amikor a halála előtti évben verseiről beszélgettem vele, szó szerint így nyilatkozott *Primicia* című verséről: „Éppen azért nézem egy kicsit hűvösen a verset, mert magasabb hangon szól, mint az élmény. Amivel nem azt akarom mondani, hogy nem igaz, de misztikusabb, mint amilyen a valóságos élmény. Én nem vagyok misztikus.” Ezt hangsúlyozza a Takáts Ernőhöz címzett nagy művészi önvallomásban *A belülvalók mécsa* című kötet ciklusaira vonatkozólag is, ahol az ifjú költő a nagy misztika ősi, a kereszténységben az *Énekek énekére* visszamenő szerelmi szókincsével próbálja megalkotni a kegyelem költészetét. Az élmény magja igaz, de a kifejezés még nem hiteles, nem saját-arcú. Éppen azért, mert hagyományos eszközökkel próbál kifejezni egy nem-hagyományos, hanem modern élményi tartalmat. A más-jellegű élménynek meg kell találnia saját formáját, s ezzel művészi és lélektani igazságát: „Valami mást, valami mást, Valami csontig-újat akarok!”

Maga Sík Sándor háromszor tárgyalta elméletileg a misztika kérdését. Két helyen: a Prohászka-tanulmányban és *A misztika útjai Istenhez* című konferenciában a hagyományos értelmezés keretein belül marad. Akadémiai székfoglalójában azonban Sprangerra hivatkozva kifejti, hogy a szónak van egy tágabb értelme is, az ún. *immanens misztika*: „az ember megéli az abszolútumot, és pedig nemcsak mint a létnek, hanem mint az értéknek teljességét.” Ez a fajta misztikus „pozitív és aktív módon viselkedik a tapasztalati világgal szemben, igenli és alakítja.”

Mi a misztika? Isten „tapasztalati”, azaz élményi megismerése. Ez történik a hagyományos értelmű misztikában — közvetlenül, eszközök nélkül, passzíve: Isten „beöntött” kegyelmével, amint a szakkifejezés mondja. Miért ne történhetnék ugyanez *közvetve*, a világon, mint *eszközön* át, a lélek aktív tevékenységével? Hiszen a hívő számára a világ is Isten műve, a teremtésből „Ő néz reá”, Ő szól feléje. Tehát a természet világa és az ember is lehet, s hányszor lesz is eszköze Isten „megtapasztalásának”? Szent Pál az areopagoszi beszédben egyenesen azt mondja: az Isten azért telepítette e világba az emberiséget, hogy „őt kitapogassák(!) és megtalálják, hisz nincs messze egyiküktől sem: benne élünk, mozgunk és vagyunk” (Csel 17,27.). És: „Nem mindegy-e az óceánnak, Hogy kádba merik-e a vizet, Vagy metszett billikomba, Vagy akár egy horpadt gyűszűcskébe is?” (*Bocsásd meg*). Isten teljesen úgysem közölheti velünk magát, hisz végtelenül nagyobb nálunk: miért vetné meg ezeknek a Hozzá képest ugyancsak szerény, de nekünk cseppet sem közömbös közegek „gyűszűcskéit”?

De ha a teremtés világa közvetítő lehet Isten felé, miért ne lehetne az a „másodlagos teremtés”: az emberi alkotás, a kultúra és civilizáció világa is? Hiszen az ember a keresztény teológia szerint a teremtés művének folytatója. Hogy a munka és a technika világa is közege lehet az Istennel való élményi kapcsolatnak, azt (elméletileg is, gyakorlatilag is) nem kisebb név fémjelzi, mint Teilhard de Chard’né. Még világosabb, hogy ilymódon nézve a művészet is lehetséges alanya a misztikának. Sík Sándor beszél „a versben élő Végtelen”-ről (*Unokák*), és *Búcsú a szavaktól* című versében így sűríti képbe ezt: „Kit a tudós csak eltakarna névvel, Istent tapintom ujjatok hegyével.” A d’szkurzív értelem: a tudomány és a misztika világa természetesen két külön, egymással nem interferáló terület. (Viszont éppen ezért ki sem zárja egymást, éspedig nemcsak a hittudós — pl. Aquinói Szent Tamás —, hanem még a profán szaktudós — Teilhard — esetében sem.) De hogy a tudomány mögött álló ember, ha egész ember, hogyan viszonylik a misztikához, arra nem kisebb tanút idézhetünk Albert Einsteinnél: „A legmélyebb és legnemesebb érzés, amelyre képesek vagyunk, a misztika átélése. Egyedül belőle csírázik az igazi tudomány. Aki nem ismeri ezt az érzést, aki már nem tud csodálkozni és önfeláldozó tiszteletbe merülni, az lelkileg halott.” Csodálkozás — kell-e anyanyelvibb szó a művésznek? Hisz ez az alapérzése. A *Hat szonett a csodálkozásról* alábbi soraira akár azt is mondhatnánk, hogy ezt a modern értelmű misztikus élményt fejezik ki:

*S egy messze láng mindig megújít engem
S a Teljes Fény előnti homlokom.
S én úszom, úszom és csodálkozom.*

Élményi jegyek

A misztikus életérzés három jellegzetességét jelölhetjük meg:

1. A *világ transzparenciája*. Teilhard óta szeretük ezzel a — nagyon szerencsés — szóval kifejezni azt, hogy a misztikus látás lényegileg transzcendens: a világ neki közeg, amelyen át Isten nyilatkozik meg.

Ez nem annyit jelent, hogy a világ nem fontos, — hol az a művész, akinek nem volna döntően jelentős művészetének, élményeinek anyaga? —, inkább azt, hogy még sokkal jelentősebbé válik, hisz valami önmagánál nagyobbat tükröz. Tehát fontos önmagában, de nem önmagáért. Idevág Prohászka meghatározása: „A misztika az Isten mély megérzése a világban s a lélekben; megérzése a mély kapcsolatoknak a lét és Isten közt.” Vagy Sík Sándor nyelvéen: „Csoda leskel a parányi földön Minden kis fűszál megett... És a dolgok, ha rám néznek, Mind áttetsző(!) fátylakká enyésznek, S rám a titkok szeme néz.” (*Erdő*). Ugyanígy az emberekről: „Minden lépésem hozzájuk vezet, És rajtuk, bennük ahhoz, ami Más, Minden ember jelkép és látomás.” (*A rakéta útja*). Elvileg fogalmazva, a Takáts-féle levélben: „Ha igaz, mint Hugo Victor mondja, hogy »minden Istent rejt«,

akkor a magunkfajta embernek lehetetlen nem érezni a legyőzhetetlen szenvedélyt: megtalálni Istent mindenben...”

2. *Pozitív jelleg.* A misztika lényegében szeretetviszony. A misztikus szereti Istent, akit a világ tükröz, de szereti tükrét, a teremtet is. Vonzó, testvéri, kedves számára a világ, „mosolygó csoda”, ahogy az imént idézett Erdő című vers mondja. Semmi sem idegen, semmi sem közönyös vagy távoli, minden összefügg a lélekkel, a lélekben egymással. (Vö. Gárdonyi, *Ady, Prohászka* 347.) A költő „minden valók testvére” (*Mint a Mátra*), „bizalmas, otthonos világ”-ban lakik, ahol „minden hangra hang, Meghitt, meleg, testvéri hang felel” (*A Hetedik Nap Dallama*). És élete végefelé ezzel a képpel jellemzi a dolgokhoz való viszonyát: „Keresztnevükön hívom immár, S cirógatom a dolgokat” (*Megint csak a napot ízelem*). Ha „az a végső, az a mély-én” nem búgna a szívében, akkor szinte úgy látszanék, „Mintha nem is futó vendég: Mintha végképp itthon lennék” (*Őszi fecske*). Elvileg így ír erről a Takáts-féle levélben: „Abban a költészetben, amelyet a mély vallásos élmény, az »Isten-szeretet« hoz létre, szükségszerűen benne van... az emberszeretet, az élet-szeretet, a minden-szeretet: a fenntartás nélküli egyetemes szeretet. Az Isten nemcsak a templomban van jelen, hanem a tengeren és a Három Csúcs dolomitoltárán, a kisgyerek arcán és a rút ember homlokredőiben, a heverő kutya szemében és a harangvirág kelyhében, a keréknyom pocsolyavízében és a háború fertelmei közt is, csak meg kell látni. És a költő arra született, hogy lásson és szeressen és ezt a látást és szerelmet beszélje.”

Karakterisztikus módon a „jóra váltott rossz világot” emlegeti. A világ Isten tükre, tehát jó: a misztikus számára, s kétszeresen is a művész számára nincsen rút és nincsen rossz, illetőleg azon át is eljut a szépig és jóig, a közösig és a természetfölöttiig. Az *Invokáció egy szőrös hernyóhoz* már címében is jellegzetesen festi a naturális síkról való fellendülést, az esztétikum közege át a tiszta természetfölötti látásig:

*Ahogy elnézem, nem is csúnya:
Finom bársony rajta a gúnya.
Ej, testvérkém, minek a szó itt!
Majd csak elleszünk a gubóig.*

Nem tudja elrúgni magától a világot, mert akármilyen hitvány, „csak az enyém és csak az Istene” (*Csillag*), s ehhez a művészi-erkölcsi hitvalláshoz legsötétebb pillanataiban is hű maradt: „Tudod, Uram, hisz Te teremted, Nincs több szívem ennél az egynél, És ez — pusztuljon bár bele — Ha méreg is, A föld ízével van tele” (*Ne aludj, Uram!*).

3. Végül a misztika sajátja a *dinamika*, a centrifugális jelleg. Hiszen a középpont kívül van, s ez a Középpont húzza maga felé. Tehát kilendül a világon túlra, helyesebben: a magához ölelt világgal együtt tart dinamikus lendülettel az Isten felé. „Amore trahitur” — mondja Szent Agoston.

A dinamika persze kétirányú: az ember fölfelé tör, Isten pedig elébe jön, lehajlik hozzá. Csak magában egyik sem lenne teljes. Sík Sándor egész költői hivatását súríti a tanulmányunk mottójául idézett néhány sor.

Aki által teremtetett mindent

Lehetne természetesen vitatkozni rajta, mennyire jogosult mindezt továbbra is a misztika névvel illetni. De nyilván nem az elnevezésen fordul meg a dolog; és az is világos, hogy lényegében *ugyanannak* az alapélménynek a változatairól van szó.

Elvileg nem kevesebbet jelent ez, mint hogy az a „teljes fény”, amiről a költő beszélt, egyre vakítóbb világossággal önt el bennünket éppen a természet fokozódó meghódítása, a technika és tudomány, az ember világának fejlődése során. Nincs hát miért félnünk a világ „deszakralizálódása”, a „mítoszfosztás” folyama-

tától, vagyis attól, hogy a világnak egyre inkább a profán, önálló, öntörvényű jellege domborodik ki. Ellenkezőleg: objektív ismereteink gyarapodásával fokozatosan elhalnak azok a mítikus elemek (babona, démonizmus, animizmus), amelyeket a primitív felfogás olvasott bele a világba. Ugyanakkor éppen *mert* ma sokkal többet tudunk mindenről, éppen *mert* sokkal jobban látjuk a minket körülvevő világ sokrétűségét és saját „manipulációs” képességünk kiterjedtségét, — egyre fogékonyabbá válhatunk az Einstein említette „csodálat és önfeledt tisztelet” átélésére, egyre inkább megsejthetjük a természet önmagán túlmutató jellegét: „Ő érteni, megérteni: Mily édes, milyen isteni!” (*Angelus*).

Sík Sándor életműve valósággal belénk éneklí ezt a modern misztikát, mégpedig lírikus létére is többnyire a szemérmes rejtőzködés árnyalatával, abban a stílusban, amelyet legszebben ő maga jellemez: „Ittlétéről csak annyi hoz jelentést, Mint a virágzó szőlők illata.”

Próbáljuk vezetésével egy kicsit bejárni ezt a „virágoskertet”.

II. VIRÁGZÓ SZŐLŐK ILLATA

Ketten a Mesterrel

A szoros értelemben vett és a „világ-misztika” között helyezkedik el az a réteg, ahol az ember a vallás, a kultusz „közegén” át kerül kapcsolatba Istennel. Tehát Isten élményi megtalálásáról van szó a kegyelmi eszközök: az imádság, keresztény embernél a szentségek, stb. útján. Nyilvánvaló, hogy Sík Sándor költészetéből nem hiányozhatnak a pap közvetlen, hivatásából fakadó kegyelmi élményei. De éppen csak hogy nem hiányoznak. Nem ez volt istenélményének elsődleges területe. Ő maga utal erre a *Bocsásd meg* befejező részében. Valamivel nagyobb számú az a vers, ahol nem mint „pap”, hanem egyszerűen mint hívő lélek tesz lírai vallomást Istennel való közvetlen viszonyáról. A korai istenverseket már említettük. Többször is próbálkozik egy ciklus keretében megénekelni az Istent: *Tenger* (1913), *Aldás* (1921). Tanulságos lenne végigelemezni ezeket a vegyes értékű sorozatokat abból a szempontból, milyen meredeken lendülnek magasba, amikor közbe-közbe „ráhibáz” valamelyik valódi hangjára. (Pl. a *Hajnal a tengeren* ujjongó optimizmusa, a *Fogócska* gyerekes kedvessége, a címadó *Aldás* dinamikája.) Az érett költő két nagy vállalkozása teszi fel erre az igyekezetre a koronát: *A Mindennevű* és a *Hetedik Nap Dallama*.

Ellenben már a korai időben feltűnik, közvetlen és tiszta ellenpontjaként ennek a nagyon dinamikus természetnek (hasonló alkotóknál egyáltalán nem ritka ez) az Istenben való csendes elpihenés élménye (*A fészekről, Jó nekem Uram, Elmélkedés a csendességről*), legtöbbször a kisgyermek és apja viszonyába öltözködve (*Elmélkedés az Isten kezéről, Aldás-ciklus, Te vagy a jó*). Lélektanilag nagyon is indokolt, hogy majd a Mária-ciklusban érik be végleg ez a hang (*Bölcsességek Széke, Pitypang*). Enjének gyermeki oldala, „az ártatlanság és a béke iker imája” énekel ezekben a versekben. Rokon ezzel egy másik jellegzetes hangja, amely az utolsó húsz évben jelentkezik: valami meleg, népies közvetlenség. Első remeke az *Erdő szélén estvéledtem* („Édes Gazdám, ott felettem, Majd elleszünk immár ketten”), további pályája: *Megyen már a hajnalcsillag*, vagy az „objektív líra” terén a népi Mária-sírárok merész hangján szóló XIII. stáció. — Végül ez a csend-élmény a szemlélődés nagy lírájába olvad. Már indulásakor olyan lélektani remeket hoz létre, mint a *Szabad ember éneke* (1941). Aztán a hatvanas évektől ez lesz az uralkodó hang (*Nézni, nézni, Mint a Mátra. A rakéta útja*).

Különleges helyet foglal el a sorban a *Szőlőhegyi szemlélődés*. „Azt hiszem, — mondta róla maga is, — a misztikus élmény van leírva benne, és én nem vagyok misztikus. Hogy hogy tudtam ezt megírni, azt nem tudom.” Mi most már talán értjük. A vers nemcsak szókincsében, de ritmusában is tökéletesen adja a „mézízű kontempláció” hangulatát, a „belső ritmus tengerén” való lengést, s utolsó

szakaszaiban képszerű és képen-túli egyszerűséggel azt, amit az imént elméletileg próbáltunk körüljárni:

Magadban is, kívüled is:
Valami von, s te is, te is
Valamit mintha vonnál.
Belőled árad és beléd,
És olykor mintha értenéd
És odahaza volnál.

Mintha belőled nyúlna ki
És megölelne valaki,
S míg ujsa szíven ér,
Békesség minden és derű,
És olyan-olyan egyszerű,
Mint egy karaj kenyér.

A másik oldalon ott állnak a barokk gazdagságú és teljességű, dinamikus mozgalmasságú nagy versek (*Hiszek, Imádság a hegyen, Túl a borókán, Ments meg Uram*), meg egy-két olyan, amely valóban a modern lélek istenélményének bonyolultságát hordozza (*A magányosság toronyablakából, Kétélű kard*). Ez a sokoldalúság oda utal bennünket, amit ő Pázmányról írt meg: „Mi fogta össze ilyen termékeny egyensúlyba ezeket az egymásnak feszülő erőket? A felelet nem lehet kétséges. Személyiségének összefogója, egysége, stílus-elve(!), centruma: a lelki élet, a vallásos mélyvilág, az Istenbe kapcsolódó kegyelmi élmény.” Erről szól különben egyik nagy költői-lélektani önvallomása, a *Hetes fogat*.

A kozmosz, melynek boldog tükre voltam

De Sík Sándor misztikájának legigazibb területe a természet — testvér — művészet „háromsága”. Verseinek számszerűen is a nagyobbik fele ún. „természet-vers”. Ezt igen egyszerű életrajzi tények magyarázzák: természetközelen élt gyermek- és ifjúkora, meg az, hogy férfiéveiben főleg vakációs útjai alatt írt. A fiatal költőt meg is vádolták panteizmussal.

De úgy tetszik, e „panteizmus” területén is megkülönböztethetünk két határozott árnyalatot. Az egy-iket *allegorikus* látásnak lehetne mondani: a jelentés-elem, vagyis az egész-vonatkozás, a transzcendencia annyira eluralkodik a természeti képből, hogy szinte már csak az a fontos, a kép nem önmagáért él. Egyik legtípikusabb megjelenítője Reményik Sándor. Ezzel szemben a *szimbolikus* látásban, amelyet Sík képvisel, a jelentés-elem nem a kép mellett vagy fölött, hanem magában a képből van jelen; a gyönyörködő hűséggel ábrázolt, konkrét természeti valóságból önként bomlik ki a „több”.

Ahelyett, hogy a természeti képet allegorizálná, Sík Sándor inkább az elvont fogalmakat érzékelteti eleven természeti képekkel. Már első kötetében is: „Úgy tele vagyok végtelennel, Mint éjszakával a szoba. Úgy színig zsong a Végtelenség, Mint mézes kaptár csorgó csendjét Mámoros méhek kórusa” (*Nocturnum*).

A *Csend* című kötettől seregestül idézhetnénk az ilyen panteisztikus-szimbolikus, többnyire idilli hangú verseket (*Harangvirág, Búzavirág, Csigabiga, Balatoni csend* stb.). „Az alvó mindenségben Csak három szív van ébren, A Miatyánk az égből. A csalogány, meg én” — cseng ki a *Lombzúgás*. Évtizedek távlatából visszhangzik rá a *Fülemile a hegyek közt*, ahol már nemcsak együtt virrasztanak, de együtt is énekelnek: „Szólongassuk együtt, Két hangra szeressük A Mindenadót”... Az 1946-os *Hajnali madárszó*-ban pedig ezt az üveghangú zenét még transzcendentálisabb borzongásúvá teszi a szomszédos világ aláfestő gordonkaszólam: „Csak a hangjuk harmatozott A szomszéd éjszakában És valamit hozott, Valamit ami nincsen, Amiért sír a világ...”

Ebben az idilli-otthonias hangulatban a költő belesimul a természetbe és szíve túlárad a boldogságtól: „Alattam a végtelen Alföld, Fölöttem a végtelen ég, Szívemben a végtelen Isten: Mondd, mondd, több kellhet-e még?” — Máskor az együttérző részvét tárja ki szívét a transzcendens élménynek (*Tikkadt levelek, Elégia egy hernyórágta tölgyesben*). Hogy hogyan tud megjelenni a kicsinyben a legnagyobb, arra az *Emlékezés egy néhai ökörfarkkóróra* két sorát idézzük, ahol a

növénykét lekaszálló „közönyös kéz” „Meggyilkolt egy miniatűr világot, Az Isten-ségnek egy lakóhelyét.”

Másik jellegzetes hangja a fenség, a nagyság megérezése a természetben. Főleg a hegyek és a fák foglalkoztatják. „A nagy hegyeket nézem áhítattal, És gerincük élő hullámain Rajtuk látom még éppen hogy kihűlten Mintázó meleg ujjaid nyomát.” Már a korai *Hegyek* ciklusban éretten áll előttünk ez a szemlélet. Az „égre húzó bükkfa szálak szövetség-sátra” lombja közt járkálva emberebbé lett; ő is „a földből szívta gyökerét És a felhőkkel jeleket cserélt” (*Búcsú a bükköstől*). A szemlélődés-élmény zeng vissza a *Hársfák* méhzümmögésében: „Tanulj a hársból illatot teremni, A csend dalának élő kelyhe lenni, S búgni, mint a hárs!”

De a legtisztább művészet az, amikor a szimbólum önmagáért beszél, sugározza a „mélyek és a magasok varázsát.” A *Ribiszkében* még a refrén fonja össze költő és gyümölcs erő sorsát. Később már elég egy rövidke utalás:

*A fiatalra fürdött nyugaton
Lobog a nap a párás kék alatt.
Rám tűz. A súlyos tűz-fejék alatt
Meghajlik homlokom.
Elfogadom, Uram, elfogadom.*

(A messze húzott zivatar nyomában)

Végül már ennyi sem kell. A *Hőscincér* csak leírja az egyik csápja híján erőlködő kis állat hasztalan fölfelé-kapaszkodásának szívfájdító látványát, s a vége: „És lassan mintha mérhetetlen Világbanat lehelne meg, Csak nézem, nézem tehetetlen S le sem töröm a könnyemet.” Csak a „világbanat” sejteti a szentpáli „két ember” önmagában reménytelen küzdelmének élményét, az egész bűnbeesés-utáni világ tehetetlenségét, de mindebből egy szó sem hangzik el. — Olykor tisztán formai elemek lendítik ki a metafizikumba a „leíró” verset: ilyen pl. a korai *Fehér rózsák a Dunán* h-alliterációja, vagy a *Tiszavirág* lágy intonációja: „Szint áll a folyó libegése, Hullámot alig vet a mély, Alig érzik a szél pihegése, Az ég is, a föld is alél.”

Természetiírójában a misztikus életérzés fejlődését röviden így foglalhatjuk össze: Az *Imádság a hegyen*-típusú versektől, ahol a részleteiben átgönyörködött és megelevenített természet minden mozzanata „egy zsolozsmába olvad fel Te-hozzád”, egyenes az út a teljes eggyéolvadást képviselő nagy ciklusokig („Derekamban érzem a karcsú nyárfák Sudár szökését, ájtatos fenyők Imája bennem... lelkem szirmain Ibolyailat...”), és végül a részleteket egybelátó monumentális nyugalomig: „Állani némán, mint a Mátra, Nem nézni előre, se hátra. Nem erőlködni befelé sem, Csak bámulni a létezésen.”

Szent család

Költészetének másik nagy témája: „az ember, a testvér.” Embertárs és Isten összekapcsolódásának ismét sokféle árnyalata van. Lehet úgy, hogy Istent akarjuk közvetíteni az embereknek. Ha ebben a szándékban az Isten országának terjedése, az üdvözíteni akarás az uralkodó, akkor az apostol, a misszionárius — ha a küldetés-jelleg, akkor a próféta típusához jutunk. A misztikához szükséges „hőfok” akkor alakul ki, ha egyenrangú tényezőként szerepel itt az ember iránti szeretet, vagy legalább rokona, a részvét, a „szánom a sereget” lelkülete. Sík Sándor kezdetül ennek a lelkes, egyelőre még naiv és tárgyaltalan küldetéses emberszeretnek jegyében lép fel. „En édes, édes, szent testvéreim! Ó, hogyha egyszer — lelkeket a lélek — Mindnyájatokat megölelhetnék!” — kiált fel „a kapuból”, a szerzetház és az élet kapujából, és „a dalos élet evangéliumát” akarja a szívekbe vetni. A *Fáklya*, a *Kenet* vagy a híres szentjánosbogár-motívó különböző képekben mind ezt a hivatást fogalmazza meg. Később is visszacsendül: „Hátha egy éjjel felkö-

nyökölsz rája; Versre, tücsökre, szellőmuzsikára! Hátha kihallod, hátha meg is érted: Ő üzen érted.” (*Doromb*). Egyedülállónak érdekes a korai versek közt a *Tűzvész*. Itt ui. a „lélekmentés” alapmotívuma egy valóságos élmény erőből duzzadó képeibe öltözik (egy tűzesetről van szó, ahol ő cserkészzeivel oltani segít). Legégyénibb színe ennek a tendenciának az, hogy az Istenben harmóniát lelt lélek saját boldogságát szeretné megosztani társaival: „En látok, ti is lássatok!”

A *Fekete kenyér* ajánlásában már bocsánatkérő-halkan, belülről sugárzóan jelenik meg a boldogság motívuma: „Vedd testvérszívvvel ezt az éneket, És bocsásd meg a boldogságomat.” Az emberi szenvedés és bűn láttán érzett tehetetlenség átélése olykor eljuttatja a keserűségig: „És hányszor nem lehet segíteni!” — de ilyenkor is tudja, hogy valamit még lehet: közösen „kiáltozni emberen-túlra.” — Végső beérett gyümölcse ennek a fejlődésnek az a lelkiület, amely konferenciabeszédeit diktálta: „Mikor ott áll az ember a szószéken és látja maga körül és maga alatt azt az arctengert és érzi maga felé áradni azt a szent és szenvedélyes vágyakozást az után, ami a legnagyobb, és beszélhet az ember arról, amit szeret, azoknak, akiket szeret, úgy ahogy a szíve mondja, ahogyan adatik, — mert ilyenkor igazán érzi az ember, hogy adatik! — ez talán a legnagyszerűbb dolog a világon” (*A többi néma csend* című novellában). Nyilvánvaló, hogy konferenciáinak fő vonzóerejét éppen ez a szenvedélyes átéltség, és a kettős szeretet-genezis adta.

Másik, a misztika szempontjából sokkal termékenyebb lehetőség a *képmás-jellegből* fakadó élményvilág. A keresztény emberfelfogás szerint az ember Isten hasonmása, a teremtett világban elsődleges tükre. Itt mindenekelőtt nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy ez tág teret nyit *önmagunk* misztikus megélésének is, hisz én is képmása vagyok a nagy Te-nek, sőt mivel „...közelebb vagy hozzám, mint énmagamhoz énmagam vagyok”, azért talán legközvetlenebbül magamban „érhetem tetten” az Istent:

*Lélegzetem a te lélegzeted,
Agyamban villódzol, véremlen áradsz,
Szívemben sírsz, dobogsz és dűbörögsz,
Ha hánykolódik bennem szenvedély.
A Mindenségnek Mozgatója bennem!*

Micsoda képtelen, boldog csoda: „Hogy bennem, ki magamnak szűk vagyok, Elfér a Fértelen, a Végtelen!” (*Imádság a hegyen*). Mégis: éppen mivel önmagammat ismerem a legjobban, túlságosan sok zavaró körülmény „csikozza” ennek az élménynek tisztaságát, s ritkán ment bizonyos öniróniától. Kitűnően ragadja meg ezt a hangulatot a *Mindennevű* egyik része:

*Ma volt a legnehezebb,
Tükörbe néztem, úgy esett,
S Te onnan néztél vissza rám.
És belém állt az értetlen csodálkozás:
De, Uram, ezt az ötletet!
De, Uram, tisztesség ne essék szólnán,
Jobbna gondoltam az ízlésedet!*

A fejlődés első, legtermészetesebb állomása itt: nagy emberekben, zsenikben, szentekben „fedezni fel” és szeretni az Istent. „Ez nem a nagyobb, ez a Más! Ez a kinyilatkoztatás!” Végpontja viszont az, amikor a velem együtt élő „kisemberben” tisztetem, érzem, élem az Istent: a fiatal fiúban, aki a zsúfolt villamoson átadja a helyét (*H. N. D.*), vagy az öregasszonyokban, az anyátlan világ anyáiban és őrző-

angyalaiban. Ez a fejlődés természetes a síksándori alkatnak, hisz mély hite és köztudomása egyéniségtisztelete egyformán ide mutat:

Minden kis házhoz nagy közöm van:

Minden házban ember lakik.

S ha embert látok, Isten szólít,

Meg kell előtte állanom,

Mert szentségtartó minden ember

S minden ház tabernákulum.

(Szentségtartók)

Harmadik válfaja az „ember-misztikának” a *közösségi élmény*. Sokszor megéneklí a lelki, baráti közösség istensugárzó erejét: „A harmadik az Úr Jézus velünk, Ki összefogja két meleg kezünk.” A Koszorú lelkigyermkeivel való kapcsolatának sokoldalú jellemzése. A házasságról szóló előadásaiban, konferenciabeszédeiben bőven szól arról, hogyan lesznek a házastársak kegyelemeszközök egymás számára, kapcsolatuk pedig Jézus és az Egyház jegyességének típusa.

Még egy külön kis csoportról nem feledkezhetünk meg itt: a *gyerekekről*. Sík Sándor mint igazi piarista nagyon szerette a gyermekeket, és boldogan csodálta bennük Isten közelségét. A gyermek „friss antennája minden szeretetnek” (*Mosolygó gyermek*), „a kisdetek szeméből ma is a Jézus mosolyog” (*Kegyes Iskolák Királynője*). A gyermek mosolyából ugyanaz szól felénk, ami a nagy fák lombjából: valami „az ősi sugaiomból”, „S rajtuk keresztül hozzánk is lecsillan Egy-egy sugár a mindenségén át” (*Fák és gyerekek*). De tudnak ezek a „fürge fiúk, eleven virágok” az emberség Istenből való nagy példává is nőni, mint *Agoston Están*, vagy az önfeledten játszó *Kecsképásztörkák*: „Jön-jön a vihar, nincs hova bújni, A világ készül özönbe borulni: Kisfiúk, ketten öklömnnyiek, Akár az Isten, csak építenek.” Érdekes összevetni ezzel a kb. húsz évvel későbbi rokon-képet a *Minaennevű*-ből. Itt nem a játszó gyermek nő Isten-szimbólummá, hanem Isten, „kicsinyedik” homokban játszó gyermekké. „Látod, mit építék? Máskor mást építettem, Naprendszert és csigabiga-házat. Építeni jó! Gyere, építsünk együtt!” (Stílusbelileg sem esünk ki egy pillanatra sem abból az egyszerű gyereknyelvből, amelyen nyilván a Kisjézus is beszélt!)

Ennek az iránynak kteljesedése azonban Keresztény ember számára a *Titokzatos Test* közösségének misztikuma: az a reális, eleven kapcsolat, amely a Test tagjait összefűzi egymással és Istennel. Hogy Sík Sándor mélyen, élményszerűen behatolt az Egyház misztikájába, arra — az eddigiek után ez már nem is meglepő — nem verseiben találjuk a bizonyítékot (az *Óda az Egyházzól* nem tartozik java versei közé), hanem egész sor konferenciájában. Költészete viszont arról vall, mennyire egygő tartozónak tudta magát azzal a Testtel, amelyről épp manapság annyi szó esik, s amely nem mindenestül vág egybe az egyház jogi kereteivel: minden jóakarató ember közösségével. „Atyámfiai minden messzeségben, A szomszéd házban, szomszéd tartományban, Más világrészben, más csillagvilágban, Ismerősök és ismeretlenek...” — veszi számba a „tarka szép családot” a *Hetedik Nap Dallamában*. 1941 sőtét esztendejében *Jó emberek* címmel írt verset, s ebben szinte apokaliptikus arányúvá nagyítja fel azokat az egyszerű embereket, ahol „még otthon a mennyekre méltó három szentség: Jóakarát, meleg mosoly, szép szó.” Szerény mécsesük „Bederengi a fekete földet: Így az égre Valahogy csak visszatündökölhet.” Sőt egyenesen azzal végzi, hogy most, m kor Istent még „a próféták szava is gyalázza: Ti vagytok még Az Úristen önigazolása.” De legforróbb érettségében a *Szent család*-ban érhetjük tetten ezt az élményt. „Ó én családom, szent család, Fejed ha mellém hajtánád!” „Én te vagyok és te vagy én. Nincs más igaz a föld színén: Mind, ami az Egyből való, Egymásnak szívére való.”

A költőnek azonban van még egy sajátos területe ezen a titokzatos közösségen belül: a *művészi élmény közössége*. *Unokák* című versének témája az, hogy fiataloktól

hallja egy „majd félszázéves” versét. És bár akkor, amikor írta, teli élménye, volt („öt búgta minden idegem”), mégis a közben eltelt idő és a rokon lelkekben folytatódó titokzatos élet teszi most igazán teljessé. „Most tükrözi teljes egészem, S azt, ami énemnél nagyobb.” A befejezésben tisztán kicsendül az élmény egész távlata: „Köszöntlek táguló szívemmel, Körém gyülemlett unokák: Úgy adta Isten, hogy ti bennem, Én bennetek nővök tovább. Hát kéz a kézbe: ünnepeljük, Egymás arcáról fölleheljük, Amely ma köztünk megjelent, A versben élő Végtelent.”

A versben élő Végtelen

Ez már átvezet bennünket a művész legsajátosabb misztikai területére: művészet és természetfölötti kapcsolatához. Aránylag ritka Sík költészetében a közvetlen művészi élmény megéneklése. Főleg a római időszakból sorolhatunk ide néhány verset; ezek közül A *Dioskurok templomát* szerette legjobban, amelyben különben már ott zeng ez az alapélmény: „Es emberkézzel Isten írt ide.” „Ember, a szépség a hazád!” — tágul ki a látóhatár a *Mozart, hegedűverseny* című versben, ahol a zene haligatása közben „a boldog Isten arca” vetődik a lélek vásznára. Annál maradandóbb, mert formai elemekként szövődtek poéz.sába a magyar népdal elemei. Főleg a negyvenes évek közepétől egyre közvetlenebbül törnek elő címekben, mottókban, dallam-émlékekben mind egyéni, nemzeti, természetfölötti élmények hordozói.

De persze elsősorban saját művészete: a költészet, a szavak területén éli át a természetfölöttivel való közvetlen kapcsolatot. *Mindörökké fiatal* című versében, amelyet nagyon szeretett és gyakran előadott, nagy távlatokba kísérelhetjük a költészet, a rímus útját, az afrikai gongtól Dávid hárfájáig, János evangalista szárnyalásától a „kerubok testveri zengzeté”-ig. Es mi más a *Hetedik Nap Dallama*, mint az Istent, világot, embert összefogó rímus! Ahogy Isten öbeléje lehelte lelkét, úgy lehelte ő azt forrón tovább költészetének anyagába, a szavakba, amikor a „dadogó világra” hozta alkotásait. A „szó kegyelme” ismertette meg vele „izzó titkát az emberi tudásnak”, „Mindent, amit az ember szíve rejt, S a másvilágból remegő delejt” (*Búcsú a szavaktól*). Amit itt az élmény nyelven mond el, azt tudományos fegyverzetben bizonyítja az *Esztétika* befejező részében, kimutatva, hogy a művészet minden mozzanata föltételezi az Abszolútumot, és hogy „az esztétikai Abszolútum minden posztulátumát legtökéletesebben a keresztény istenfogalom elégíti ki”, a teremtő művész-Isten és az emberré, „mű”-vé lett Második Személy. „A keresztény ember számára a művészetben és az esztétikumban sem adatott más név, amelyben üdvözlünk lehetne.” A Parttalanba merülő művészi élménynek ez a lobogása járta át egyetemi és egyéb irodalmi előadásait, híres verselemzéseit; ez a „másvilágból remegő delejt” adta hallatlan vonzóerejüket annyiféle rendű és rangú ember számára.

Utalnunk kell itt egy szóval drámai műveire is. Maga mondja többször idézett önvallomásában: „Valamennyi hősrőm sokféle lehetőséget harcol végig, míg eljut a végső (tragikus vagy misztikus) teljességig.” Főleg két hősére jellemző ez a misztikus kiteljesedés. Az egyik *Alexius*, akinek ajkáról a nagyszerű szeretetprogramot halljuk: „Szeressetek, nagyon szeressetek... Szeressétek a kisgyerekeket... az ég madarait... a dalt... a fákat... Simogassátok meg az árva bárányt S a kis csikónak cukrot adjatok.” A másik: *István király*, akinek sorsát így sűríti *Keresztény tragikum* című tanulmányában: „A hő, aki egy isteni szó, egy misztikus küldetés, egy nagy eszme terhét hordozza, és akit ezért az emberek nem képesek megérteni, aki küldetéséhez hű marad a — legalább földi értelemben, legalább halála órájában — teljesnek látszó bukásig.” De nem valódi misztikus teljességbe torkollik-e a *Testvérek* Péterének alakja is, amikor a zárójelenetben kirohan a lángok közé, hogy saját életét áldozatul dobva megvigye a jajgató sebesülteknek, tekintet nélkül arra, hogy az ő emberei-e, vagy a vele szemben álló hatalomé, — ő, a kiközösített pap — a vallás végső vigaszát?

Ablak a Végtelenbe

Hátra van még végül, hogy a „másodlagos teremtés”-nek legsajátában és legáltalánosabban emberi világára: a technikai kultúrára vessünk egy pillantást művészetében. Ami magát az alkotó folyamatot, a munkát illeti, elég néhány mondatra hivatkoznunk a konferenciákból: „A munka Isten képe bennünk” „Isten dolgozik a világban az ember által.” „Rokon vagyok mindennel, ami van a világon, szeretem és részt akarok venni az evilági munkának minden részében.” Egész élete a pecsét rá, hogy ezt valóban csinálta is. Ezért küldi így az aratókat: „Az Isten hív, induljatok”, ezért látja úgy, hogy a vizsgálat után a doktor kezére „angyal csorgat szentvizet” (*Foráts, fiú, a rádió*), és a kivágott fát az emberkéz „szentséggé avatja: háznak, bölcsőnek, ágynak” (*Elégia egy hernyó-rágta tölgyesben*). „Munkátokat illatosítsa meg A szépség és a jószág” — kívánja az ébredőknek (*Illatok*).

A technika új meg új csodáinak természetfölötti jellegű átélése sem hiányzik költészetéből: a rádió, amelyen egyszer talán megszólal majd „az Ismeretlen Hullámhosszú Állomás”, az autó: „Minden repülés az enyém!” (*Az autó éneke*), a helytállás hősi szimbólumává magasodó telegráfpozna (*Az acélember*), a szó felelőssége mint *Atommag*, utolsó verseiben főleg a rakéta, az űrutazás képe (*A rakéta útja*, *Üzenet*, *Ne félj*, stb.). Mondanunk sem kell, hogy a Sík Sándor-féle alkat szívből javallja ezt a fejlődést is:

*Ha napba, holdba lőnek,
Örülj a szép erőnek:
Minden javára munkál
Az Istent szeretőnek.*

(*Ne félj*)

Természetesen hiába keresnők költészetében a „technika misztikájának” teilhardi mélységű átélését. De van egy részlete a *Mindennevű*-ciklusnak, amely a maga nemében egyedülálló. A modern „anyagélményt”, a táguló mindenség széldületes látóhatárainak harmóniába olvadását — nemcsak tartalmában, hanem ritmusában is — úgy tudja lefesteni, hogy az embernek valóban az jut eszébe: ha Teilhard verset írt volna, valahogy ilyenformán hangzanék:

*Könyv a térdemen,
A könyvben ábra, számokkal és görög betűkkel:
Ablak a Végtelenbe.
Itt ülsz az ablakban, mellettem
És fölemelt Ujjad ütemén ringatod
És szertehajtod, egyre sebesebben,
És összefogod, egyre szorosabban,
Napok, naprendszerek, galaktikák és mindenségek
És atomok és protonok és protonnál is potomabb pontok
Miriádokszor miriádjait.
Fölemeled karodat,
És eltűnik az Anyag a Hullámozás végtelenében,
Leejted karodat,
És elpihen a Hullámozás az Anyag végtelenében.
És eltűnök én is, elpihenek én is
Árján az Ütemnek,
Amely innen, térdeimről
Mozgatja a Mindent.*

A csillagok dala

Isten tehát Sík Sándor számára — és a hívő modern ember számára — valóban a „Mindennevű”. Már többször idézett nagy ciklusában, a *Hetedik Nap Dallamában*, amelyet 16 esztendőn át hol félretett, hol megint elővett s több változatban is kidolgozott (végleges formája: 1958), világosan végigkísérhetjük a költészet eszközeivel az Isten felé közelítés útját. Az első rész: *Az üvegtenger*. (A képet nyilván Vinkler László Apokalipszis-festménye ihlette, amelyet nagyon szeretett és ágya fölött tartott.) Az „elkerülhetetlen Part fokára”, vagyis a természetfölöttivel és a világgal való szembenézésig elérkezett ember „az általtetsző kettős végtelenség” közepén úgy érzi: „magányos hang s rokontalan.” A világot mozgató és igazgató Törvény „vak óriása” nem elég neki. De hát „El tudsz gondolni palcát, Amely nem kéztől járja ritmusát? A pálca táncol, mert táncol a kéz, És táncol a kéz, mert dalol a szív.” Nem a szokásos „oksági istenbizonyításról” van itt szó, hanem a világot összefogó Ritmus, az „értelmes, értelmes Végtelen” ujjongó fölfedezéséről. A II. részben (*Az égő rózsza*) a képzelet visszalandul a mindenség kialakulásának látomásáig, de még mielőtt az ember elcsüggedhetne saját parányiságától, átível az előző gondolathoz: nem közönyösen forgó gömb a világ, hanem a végtelen Művész alkotása, márpedig nincs művész, akinek nem volna életre-halálra fontos, amit alkotott. „Szeretet szülte, szeretetre szülte. Művész is, mű is: színig szeretet. Szeretet: él és árad és terem, Szeretet: ég és gondol és ölel.” Most már megérzi a természetben és önmagában egyaránt jelenlevő istenit (III. *Virágzó szőlők illata*) és végül (IV. *Tarka szép család*) fölfedezi, átéli az egész teremtés fölséges egységét. Nem hiányzik innen az Isten „kiteljesedésének” merész, mélyen misztikus eszméje sem, amint Angelus Silesiusnál, vagy akár a „krisztusi szenvedést kiegészítő” Szent Pálnál találjuk, — nem hiába veszi Páltól még a képet is: „Elmondhatatlan sóhajtozásokkal Fohászkodol bennünk magad után, Te, aki én vagy és mi és ti és ők, Mindenben én és mindenben nem-én...”

Ez tehát — vallja a költő — a *Hetedik Nap Dallama*: így találja meg egymást a teremtését befejezett Isten és a teremtés végső korszakában kiteljesedő ember: Valóban így áll előttünk a kettő viszonya *A Mindennevűben*. „Mindennevű, hogyan szólítsalak?” — ismétlődik meg a mottóban Nagy Szent Gergely kérdése, amit már az 1913-as *Tenger*-ciklusnak is élére tűzött. Ime a kutya, „aki” bejön szobájába, „A térdemre tette szelíden Az első lábát És fölnézett rám szelíden: Nem lehetnél hűségesebb? Én mindvégig hűséges vagyok.” Az erdő: „Fuvoláz felettem a lomb. Altass el engem.” „Szesélyes az erdei ösvény. Jöttem utánad. A patak vize csillan. Térdelve hajlok fölébed. Oltsd el szomjúságomat.” A „szép kerek gyűrűkés cipót” vivő mezítlábas asszony: „Teli a levegő kenyérillattal, Teli a lelkem illattal.” — És amikor néhány évvel halála előtt, *A mátrai temei* előtt állva eltűnődik halálon, másvilágon, nem tudja ezt másképp elképzelni, mint „nézni, nézni, egyre nézni, Amit szerettem egykoron. Akit szerettem...”, Látni, élvezni odaát is százszorososan „a milliomszoros csodát, Az Isten ízt, illatát.”

*Hisz látnom itt sem volt elég
A dolgok innenső felét.
Könyvben, imában, emberekben,
Egyet akartam, egyért verekedtem:
A túlsóért, a teljesért.*

„Ha meg nem hallod ezt a dalt, Az élet is mit ér? Egy percre csak, testvéreim, Ezért a dallamért!” (*A csillagok dala*).

SZEDER KATALIN VERSEI

Megalapozott feltevés, vagy csak közhiedelem, hogy az ősemler az állatokat éppen elejtésük céljából vázolta barlangja falára, azért, hogy a rajz erejével lándzsája hegyére igézzé őket? Efféle ösztön vezérelt, amikor megalázó gondjaim seregének visszaverésére, a körülöttem fortyogó poklok csendesítésére képtelenül tollat fogtam: hogy legalább tetten érjem a rajtam uralkodó külső-belső valóságot. Tizenennyolc éves korom óta jelennek meg verseim, elsősorban a Magyar Rádió, a Nők Lapja és a Népszava gondozásában. A Verses Budapest antológiában egy, az Első Ének-ben öt verssel szerepeltem. Irodalmi arcélú folyóiratban most mutatkozom be először.

Legtöbbször József Attila és Radnóti versei jelentettek számomra mindaddig, amíg valaki írásaimban Weöres-hatást nem vélt felfedezni, és ezzel engem, aki Weöres Sándortól mindaddig csak műfordításokat ismertem, rá nem kaptam. Weöres életműve, a korlátlan látókörnek, a formai eszközök östenyészétének ez a paradicsoma megerősítette a hitet bennem, hogy érdemes saját utamat járnom. Éppen ezért nem írásaimban — emberi magatartásomban szeretnék rá hasonlítani.

Sz. K.

A NARRÁTOR

*A narrátor állás nélkül maradt
Hát összesöpri a vakolatot
s néhány statisztáló svábbogarat*

*Mivel még az előjáték alatt
egy függönnyel megfojtották a hőst
A test sehol a színház szétszaladt*

*„Jön más közönség és jön más darab”
S lilás nyakáról lassan bontja le
a ráfonódott függönyfonalat*

ÓVILÁGI DAL

*Abu Szimbelből fut a víz
kincses El Káhirába
Abu Szimbelből fut a víz
csak hull könnyem hiába*

*El Káhirában kedvesem
most ül a húsos tálhoz
Vártalak téged kedvesem
de téged várt a város*

*Abu Szimbelbe megyek én
ó horpadt hasú korsók
megkérem Ibrahimot én
készítsen nádkoporsót*

*bocsássa vízre hisz a víz
a fáradt testek ágya
Abu Szimbelből visz a víz
kincses El Káhirába*

MUNKAI DÖ

*A gépbillentyűk reggel glóriásak,
a kézirtartón ragyog a nap,
aztán az ember háta belefárad,
tarkód sajog nyolcórás súly alatt.
A betűk egyre, egyre szaporodnak,
s még harminc év a nyugdíj, jól tudod,
míg támaszul meghajlott derekadnak
fejed mögött egyforma ég ragyog.
Ősszel-tavasszal száll a füst a napba,
és nyáron minden göncöd rádtapad,
de így a jó: ne építs, csak magadra,
s szilárd légy, mint a dongaboltozat.*

CSALÁDI HÁZ

Írta KOPÁCSY MARGIT

Nem tudom, hogy jutott eszébe Apuskának, hogy alacsony, derékig érő kerítést húzasson a háza köré, hogy mindenki belásson, még az is, aki nem akar. Nem tudom, hogyan jutott eszébe, hogy a kert lompos, fehér bazsarózsaival együtt az életüket is közszemlére tegye. Szegény Anyuska: mennyit könyörgött! Nem magáért, csak a szomszédok miatt, mert izé, miért kell a szomszédoknak mindent tudni. De Apuska füttyült az emberekre.

A ház se úgy épült, hogy titkot őrizzen. A nagy, szárnyas üvegajtón át a hálszobába is be lehetett látni. Apuska ott ült az összetolt, hitvesi ágyon, és Anyuska rémülten nézte, hogy vetkőzik. A lábai, mint pihenni vágyó óriás jószágok, elterültek, lapát keze kinyúlt, és jaj volt annak ak't elérte. A hangja, mint vadult bikáé, összefüggő emberi beszédre nem is alkalmas. De Apuskának nem is volt szüksége szavakra: egy ilyen emberkolosszusnak csak akarata van, mint régen az isteneknek, akik a világok felett uralkodtak.

A házasságból ikrek születtek: Icuka és Ernő.

A terhesség és a szülés nem viselte meg túlságosan Anyuskát. A fizikai kellemetlenségeket az anyaállatok évezredes egykedvűségével tűrte, csak azon izgult, hogy fia legyen, mert Apuska fiút parancsolt. A parancs teljesült: Apuska még a lélegzetét is visszafojtotta, mikor a fia fölé hajolt, a cérnavekony, sápkóros kis csecsemő fölé, aki sose volt éhes, és mindég sírt.

Bezzeg Icuka! Anyuska alig mert ránézni, a kislány mégis gyönyörűen fejlődött. Apuska ott volt minden etetésnél, és halálra kínozte Anyuskát, mert Ernő fuldoklott, hányt, de nem evett. Icuka nagyokat kacagott, mikor a kisfiú zokogva rázta ványadt kis öklét és később, ha nem vigyáztak, egy szempillantás alatt elkanalazta Ernő elől a cukrozott rizst. Apja fajtája volt, nagyhangú, nagyétkű, de hiába: Apuskának fiú kellett. Örökös, aki ura lesz majd a családi háznak, amelynek végében — öt katasztrális holdon — hét vármegye legszebb almája termett. Örökös kellett, hogy legyen, aki elpredálja azt, amit ő egy élet keserves munkájával összekapart. Mert akármit beszéltek az emberek, a ház és az almáskert Apuska műve. Kendi Balázs csak törött téglákat és pusztá földet adott a hibegőhabogó, élére állított vasalódeszkának is beillő, ványadt lányával, akinek annyi ereje sem volt, hogy pihenés nélkül körül sétálja az almáskertet, ami akkor még se almás nem volt, se kert. Szegény kis Izé: csak állt tehetetlenül, támaszt keresve, és Apuska mindvégig becsületes támasza maradt. A fiát meg éppenséggel szerette, és Anyuska dehogy mert szólni, hogy mindég Ernő kavia a szebb játékot, nagyobb csokoládét, pirosabb almát. Vigasztalásképpen néha titokban megsimogatta a kislány szőke haját, de Icuka hátát fordított neki, ahogy lélekben hátat fordított az apjának is. Ötéves korában már csak a Jézuskában bízott, mindenki azt mondta, hogy a Jézuska egyformán szereti a fiúkat és a lányokat. Icuka türelmetlenül, de nagy-nagy bizakodással várta a karácsonyt. Előtt a szenteste. Apuska bejött a gyerekszobába, és ő'ébe vette Ernőt. A szalonban az angyalok megrázták a csengőt: az ajtó kitárult. A karácsonyfa ragyogott, mint egy bátorító mosoly. Icuka önkéntelenül összetette a kezét, köszönt a láthatatlan Jézuskának, aztán mohón lehasalt a földre, és bebújt a fa alá, a játékokért.

Ólomkatonák, szekér, puská és az építőkockák mellett ott pironkodott egy baba.

Icuka tudta, hogy a sírás nem segít. Akárhogy sírna, a Jézuska most már nem hozza el a főzödenyvt, ahogy Anyuska sem pótolta ki soha a csokoládéját, — és csalódottan hátat fordított a Jézuskának is. A közös játékokat — labdát, mesekönyvet — kicsikarta Ernő kezéből. A szekérbe beültette a babát, és az ólomkatonákat azzal az ürüggyel, hogy megtaníttja járni, sorra megcsonkította. És Ernő hagyta.

Apuska sokat panaszkodott, hogy Ernő könnyelmű, Icuka irigy, rossz testvér, és mindennek Anyuska az oka. Mintha ő tehetett volna valamiről szegény, mintha neki — izé — egyáltalán lett volna akarata. Egyetlen kívánsága volt egész életében, de az sem teljesült: bontsák le a derékig érő kerítést! Építsenek helyette magas kőfalat. Ezt sem önmagáért kérte, csak az emberek miatt.

Igen, Anyuska akkor is túlságosan sokat törődött az emberekkel, mikor Apuska még élt, és vastag, elbizakodott füstöt fújt a világra. A szép, elefántcsont fejű pipát most Anyuska őrzi, és néha — a szomszédok miatt — megsimogatja a sok cifra faragást, a füsttől és unalomtól elsárgult nimfákat, akik valamikor ott pihentek Apuska hasán.

Apuska hirtelen halt meg, és halálában az volt a legfurcsább, hogy elnémult: nem kiabált rá a szemfedő aól Anyuskára, hogy igazítsa meg a párnáját. Még ma is hihetetlen, hogy szó nélkül tűrte, hogy keresztifát szúrjanak a feiéhez és ráakasszák a koszorúkat. Anyuska húsz év után is alig mer a sírjához közlíteni, pedig a szomszédok a megmondható, hogy a családi házában minden Apuska parancsa szerint történik. A kis, napi parancsokra meg itt van Bora, Apuska nővére, akinek szegény kis Izé éppen úgy nem merne ellentmondani, mint hajdan a férjének.

Bora erős, sudár asszony. Anyuska olyan mellette, mint egy fészekből kisesett kis veréb. És Apuska parancsa szerint ez a verébke is Bora gondia.

Bora a temetés napján érkezett. Anyuska a teraszon várta és tehetetlenül nézte, amint Bora két óriási, fonott kosárral bevergődik a kapun. Szegény kis Izé érezte, hogy segíteni kellene, de mire megmozdult, Bora már ott állt mellette. Anyuska sírva ráborult, és Bora azóta cipeli. Közben főz, ellátja a gyerekeket, dolgozik a kertben; Bora körmének nem kell olló, lereszeli a munka, és a tenyerén Icuka legjobb kézápoló krémje sem segít. Borának nincs családja, meséje is csak egy van: az úkapja, aki olyan gazdag volt, hogy vékával mérte az aranyat, és annyi pénze volt, mint a pelyva. Icuka a mese végén kijelenti, hogy színész nő lesz, mert a színész nőnek nagyon gazdagok. Ernő szemében is felcsillan a vágy egy véka arany után, de egy száraz gallyat sem tör le az almáskertben. Bora hajnaltól estig, tavasztól őszig matat a fák között, és olykor, ha felnéz az égre, eltűnődik a furcsa alakú felhőkön. — Milyen szép minden! — és arra gondol, hogy Isten olyan, mint a levegő: nem lehet megfogni, nem lehet belekapaszkodni, de van. Pillangók tudnak úgy örülni, ahogy Bora örül a napnak, de Ernőt bántja az erős fény. Nem érdeklik a felhők, nem szereti az almáskertet, és ha békében hagyják, Monte-Carlóról álmodik. Azt álmodja, hogy annyi pénze van, mint a pelyva, vékával méri az aranyat és örökre itt hagyja a családi házat. Anyuskának küld egy tucat fekete selyem főkötőt, mert ami van, mind rongyos és nem fekete már, hanem zöld. De addig is, amíg kijut Monte-Carlóba, reggel jön haza, és sose mondja meg, hol volt. Időnként pénze is van, de csak időnként, és azt sem lehet tudni, hogy honnan, mert Ernő nagyon titokzatos fiatalember. Titokzatos és könnyelmű.

— Kártyázik — mondja sötéten Icuka, és Anyuska ráhagyja, hogy lehet, bár izé...

— Tudod: ne tagadd!

Anyuska a szája elé kapja az öt ujját, mert Icuka nem beszél, hanem ordít, hogy a szomszédok is hallják, és nem várja meg, amíg valaki befejezi a mondatát. Azt akarta mondani, hogy lehet, bár Apuska sose kártyázott. És nem igaz, hogy Anyuska tud Ernő dolgairól: ő soha, semmiről nem tud, csak udvariasságból mondta, hogy lehet, — és sértődötten, mint egy megdőlő vasalódeszka kimegy a szobából. Icuka pedig beront Borához.

— Ernő kártyázik!

Bora tudja, hogy igen, sőt többet is tud, de minek mondja. Összevesznek. A harag végigszánt a házon.

— A szomszédok! — könyörög Anyuska, és reszkető kezével hol a szájához, hol a füléhez kap. — Csendesen nem tudtok... — de a vihar újabb szele beso-

dorja a madaraihoz. Mikor Apuska meghalt és Bora átvette a háztartást, szegény kis Izé tehetetlenül lódörgött. Bora megszánta, és miért, miért nem, vett neki két törpe papagájt. A két madárból hamarosan öt lett, aztán nyolc, és ma már Isten tudja, hány van. Anyuska szobája megtelt kalitkákkal: zöld, sárga, hupikék madarak csivitelnek minden sarokban. Anyuska egész nap őket becézi, és fekete főkötőjére, mint ragyogó pettyek, rátapadnak a madarak pihéi.

Bora bevág egy ajtót, Ernő a harmadik szobában nyugodtan átfordul a másik oldalára, és azt álmodja, hogy Monte-Carlóban van. Icuka átzúg a lakáson, berobban a konyhába, ahol egy szürke, igénytelen kis csomó guggol a tűzhely előtt, és elszántan fújja a parazsat.

— Pucolja meg! — kiabál Icuka, és levágja a földre a cipőjét. A Házbelli, Anyuska örök életű dajkája meg se rebben. A cipőt később mégis megtörli és belöki a szobába. Aztán lekuporodik a lócára, és tenyerébe hajtja a fejét. Szürke, igénytelen kis csomó, hamuban sült pogácsa. Született és meg fog halni. Ennyi az egész. A pap se tud majd többet mondani róla.

— Mindenki a lócára kerül egyszer — mondja szomorúan Bora, és Anyuska nem érti, miért baj az, ha a Házbelli a kispadon kuppad. Mit csináljon szegény: nem táncolhat, de a szomszédok a megmondhatóit, hogy az öreg dajkának nincs oka panaszra. Annyit dolgozik, amennyit akar, még a kávéját is a helyébe viszik. Felszedik a hajtűt, mert a Házbelli lábánál mindig van egy-két hajtű. Öreg már szegény, és olyan görbe, hogy a saját ölébe hajtja a fejét, így hát a hajtűk hátrahullnak, nem előre.

— Szép haja volt — mondja Anyuska — csak most már Izé...

Isten a tanú: Anyuska soha nem irigvelt semmit, csak azt, ha valakinek haj van a fején. Neki szegénynek nincs. A szülés még azt a szeszűt, gyér semmit is elvitte a fejbúbjáról, ami eddig volt. De hát ez most már lényegtelen. A lényeg az, hogy a gyerekek felnőttek. Icuka színésznő és menyasszony, Ernő megesküdtött, hogy nem kártyázik többé, és elveszi azt az édes, üde kislányt, akit Alinkának hívnak. Bora soha nem hitte, hogy ilyen szelíd, csillogó keresztnév is van a világon, és ez a név ennyire összhangban lehet a viselőjével. Alinka valóban kedves teremtés. Szereti Ernőt, segít Borának, tűri, hogy Anyuska hupikék madarai a vállára szálljanak, és állítja, hogy Icuka a legszebb és legjobb színésznő.

Végre csend és béke van a családi házban: Anyuskának nem kell szégyenkeznie a szomszédok előtt.

Icuka vőlegénye — János — a filmgyárban dolgozik, és biztos, hogy egyszer híres rendező lesz. Az is biztos, hogy Icuka szereti ezt a magas, fekete férfit, mert illik a szőke hajához, és hízeleg a fehér bőrének, mint a bársony.

Az eljegyzésre Anyuska új főkötőt kap, Bora csipkés kötényt. Alinka arca kipirul az igyekezettől, csak Ernő vigyorog gúnyosan, mikor Icuka, karonfogva Jánost, eléjük áll:

— Látod, ő az én anyuskám.

— Nagyon örvendek. Icuka mondta, hogy izé...

Bora zavarában kirántja a kezét János kezéből és rohan a konyhába. Alinka felugrik, pedig Icuka százszor megmondta, hogy hölgyeknek nem kell felállni bemutatkozásnál.

Anyuska inkább sejti, mint tudja, hogy János anyja — izé — kaszirnő volt, és Borában is motoszkál valami nyugtalanság; nem ilyen férjet képzelt Icukának, de Bora nem tudja, mi a szerelem, és különben sem szólhatna bele a dologba. Abba sem lehetett beleszólni, hogy Icuka, aki öt éves korában hátat fordított a Jézuskának, nem kívánczik templomba. Nem az esküvő, a házasság a lényeg! És az, hogy János anyja a családi ház lakója lett. Icuka neki adta a legszebb szobát, a csirke mellehúsát, és vigyáz rá, hogy minden kívánsága teljesüljön. Olga mama egyébként többnyire fekszik. Hol a lába fáj, hol a vakbele, egyszer sárgának látta a szeme fehérjét, máskor úgy érezte, széthasad a feje. Az

orvos megvizsgálta, aztán némi tünődés után Valeriana cseppeket rendelt, mert egy jó orvos mindig rendel valamit.

— Beteg vagyok — pihegte Olga mama — nagyon beteg. — Tegnap a füle zúgott, és a Házbelinek megint hiába csengetett.

— Biztosan nem hallotta. Tudod, hogy süket — békítgeti Icuka.

— Eh! — és Olga mama dühös rángással szétfolyik a párnán, mint egy elégedetlen kelt tészta. Olga mama fontos személy a házban, talán a legfontosabb, és Icuka azt sem bánja, ha kövér, lötytyedt karját egy nap hússzor is kinyújtja a csengő után.

— Szakadna le a keze! — dohog a Házbeli, és lassan betotyog egy pohár vízzel.

— Húzza fel a papucsomat, asszonyág! — és a szürke, igénytelen kis csomó, hamuban sült pogácsa lekuporodik az ágy elé: morogva az ölébe veszi, öltözteti Olga mama fájdalmas, bütökös lábát.

Igen, Olga asszony fontos személy: ő tartja össze Icuka és János házasságát. János ugyanis végképpen és menthetetlenül únja a feleségét. Akkor is únná, ha nem leskelődne utána állandóan, és nem kínozná a féltékenységgel.

— Kinek telefonáltál tegnap?

— A temetkezési vállalatnak.

— Félek, hogy a vállalat szoknyában jár!

János oda sem hallgat. Süketen és vakon reszeli a körmét. Időnként nagyot fúj, mintha Icukát akarná elfújni, de csak a körméről száll el a fehér por.

Icuka nyel egyet, aztán mosolyogva odabújik a férjéhez: — Jánoskám...?! Mert Icuka szilaj és telhetetlen szerető, János viszont a szelid, melegszívű kislányokat szereti, akiknek a szíve kicsordul egy csókban, és utána édes, puhá álomba merülnek. Mint Alinka...

— Hagyj, drágám!

Icuka felkapja a fejét: az arca megvonaglik, nyelve a szájpadról táp. Sértődés, düh, féltékenység; a másik oldalon unalom és közöny. A szobában villámok cikáznak, a levegő sűrű és nehéz. A pillanat életveszélyes, egyetlen menedék a körömrészelő.

— Hagyjalak! De az anyádat csak tartsam el, úgy-e? — és az ajtó hatalmas dörrenéssel bevágódik. A csillár megremeg, a terítők felrebbennek az asztalon, — de már elmúlt. Vége. János zsebre vágja a reszelőt, mert János mindent zsebre vág, és kimegy a kertbe. A szomszédok látják, de vajon Ernő tudja-e, hogy János azonnal megjelenik, ha Alinka lent van a kertben? És vajon Alinka tudja-e, hogy Ernő hol volt az éjjel? Mert a szomszédok tudják. És azt is tudják, hogy mindennek Bora az oka. Bora akarta, hogy Ernő megnősüljön. Ó, szegény Bora! Ha tudta volna. De Bora nem tudja, mi a szerelem. Nem érti, hogy Icuka miért lett János felesége, János miért keresi Alinkát, Alinka miért nem éri be Ernővel, és Ernő miért fut a régi szeretője után. Lánc, lánc, eszterlánc, az öregeknek már sok ez a forgás, de a fiatalok csak hadd szédüljenek.

Ernő újabban már reggel sem jön haza, megszűn'k körülötte minden. Az almáskert gondja Borára marad, és nem törődik Alinkával sem. Ó, Ernő nagyon könnyelmű fiatalember, és sajnos, Alinka még gyerek, aki arra vár, hogy megmutassák a játszóhelyét: nézd, itt van a konyhád, játssz vele. Ringasd el a babát, jaj még az almát is át kell válogatni, és meg kell locsolni, hogy el ne hervadjanak a mályvák. Igen, Alinka még gyerek, Ernő azonban nem ér rá játszani vele. Alinka unatkozik, és titokban játszani kezd a tűzzel. Jaj, Alinka, megégeted magad, kár szétszórni a játékokat; mennyit fogsz sírni, míg újra összeszeded! Mert össze kell szedned, nem vitás. Meg fogod gyűlölni a tüzet, és akkor majd Ernő is visszajön: leül melléd, és nem is megy el többet. Te majd megfürdeted és elringatod a babát, Ernő segít átválogatni az almát, és hozza a locsolót, hogy el ne hervadjanak a mályvák. Talán akkor már János sem fogja úgy únni Icukát. Örülni fog a kényelmes fotelnak, bár János rakoncátlan gyerekek: hamis fogsorral is szőke és barna Alinkákról álmodozik majd. De Icuka

akkor már nem fogja bánni. Igaz, most se nagyon bánja: új darabot próbál. Áll a színpalak mögött, és érzi, hogy áll. Erősen és keményen, ahogy Apuska állhatott hajdanán. A színpadon nem gondol Jánosra, semmire sem gondol, csak a sikerre, dőljön össze a családi ház!

Valóban majdnem összedőlt. Ernő ugyanis eltűnt, csak egy levelet hagyott maga után. A család felzúgott, mint a méhkas, és a szomszédok is látnak, hallanak mindent. Alinka csomagol, és János is mintha készülődne. Icuka sír, Bora azon töpreng, melyik fára akassza fel magát, mert a szomszédok miatt még az sem mindegy. Anyuska a madarainál bújik, és a Házbeli tenyerébe ejtett fejfel gunnyaszt a lócán. A hajtluk lassan a lábához hullnak, és nem szedi fel senki sem. Olga mama kiugrik az ágyból, és a fia után rikolt: — Hová készülsz te, édes fiam?

— Sehová — és János tétován reszeli a körmét. — A világon sehová. — Sehol a világon nem szerethetik úgy egymást Alinkával, mint itt, ahol semmi mással nem kell törődniök, csak a szomszédokkal.

— Küldd be Alinkát! — János beküldi Alinkát, Alinka Borát, Bora Icukát, lánc, lánc eszterlánc, és Olga mama kurta, bölcs vezényszavára elcsendesedik a családi ház. Icuka kamillával borogatja a szemét, aztán felöltözik, és bemegy a színházba. Bora az almáskertben szöszmötöl, de már nem akarja felakasztani magát. Alinka a tornácán kézimunkázik, és a szomszédok örömmel látják, hogy János zsebre vágja a körömrészelőt, és közelebb húzza a nyugágyat Alinkához. Anyuska is előmerészkedik a szobáiból, foszlott, fekete főkötőjén mint színes pettyek ragyognak a madarak elhullatott pihéi, Olga mama pedig ismét ágyrak dől. Kövér, lötytyedt karját elégedetten széttereti a párnán, és valami olyasmit motyog, hogy — buták! Képesek lettek volna kiborítani ebből a jó kis ágyból. Hol az orvosságom?

Becsöngeti a Házbelit, és elmondja Anyuska örök életű dajkájának, hogy ma-holnap lebontják az alacsony, derékig érő kerítést: kőfalat építenek helyette. A Házbeli bólogat, és lóca helyett lekuporodik Olga mama ágyára, tenyerébe hajtja a fejét.

— Szép ház, jó ház — motyogja — csak a kerítést kell kicserélni...

VIRRASZTÁS

*egytagú szavak kattognak:
az óra ketyeg
várook, míg befedik az eget
fényes ágak*

*óh, ez az éjszaka
feketegyomru árook
türelmem hantjaival
telítődik*

*valahol, zuhanó szoba mélyén
apám arca világít
az arcüregébe fészkelt
kéretlen öröklét*

*s egyszerű ágya, mint a hajó
kiúszik, át a fa'on, kerti bozótan
s elmerül a homokban
— utána lassan, ragyogón*

*kopog el botja, sapkája lebeg
leng puha sálja
zöld köpenye menetel
ellobban a kardja*

*s végül én lépegetek
aki úgy nőttem ki belőle
(vakítószé'ü árnyakkal viselő's)
mint földjéből a fa*

Vasadi Péter

ERZSÉBET NŐVÉR

SZÍN MŰ KÉT RÉSZBEN

Írta: SZARKA GÉZA

Személyek

Erzsébet

Konrád, a gyóntatója, Németország inkvizitora

Burghardt, ferences gvardián

Zsófia, Erzsébet napa

Hesseni nemes

Megvilágosult

Fekélyes fiú

Koldusasszony

Kapusbarát

Irmengard } *Erzsébet frásjai*

Hedvig

Dorso } *Konrád segédei*

Johannes

Betegek, ápolónővérek, nyomorékok

Színhely:

Marburg (Hessen)

Idő:

1229 és 1231

I. rész

A hesseni Marburg. Ferences kolostor bolthajtásos kapitulum terme. Középen testes román stílusú oszlop. A boltívek is karcsú oszlopokon nyugosznak a falak mentén. Jobbra ajtó, balra hátul szárnyasajtó. A baloldali falon Mária-üveges ablak, elől hatalmas feszület a húshagyókedd késő délutánja. Ha a jobboldali ajtó nyílik, becsobban a húshagyókeddi népmulatság zenebonája. Ha ez megszűnik, a baloldali ablakon át felszűrődik a templomból az engesztelő könyörgés gregoriánéneke, nagyon halkán. Idő: 1229.

1. jelenet

ERZSÉBET, BURGHARDT GWARDIÁN, KAPUSTESTVÉR

Félhomály, csak a szín közepét világítja meg egy rejtett fényforrás.

BURGHARDT (a templomablaknál áll, és a lentiekkel a gregoriánt mormolja)
Gloria Patri et Filio...

KAPUSTESTVÉR *(a jobboldali ajtón bejön — farsangi zaj —, meghajtja fejét Burghardt előtt)* Fráter gvardián, Erzsébet hercegnő.

BURGHARDT Várom.

KAPUSTESTVÉR *(jobbra el)*

ERZSÉBET *(egyszerű, fekete, tunikászerű ruhában jobbról jön. A sok megpróbáltatás és a kemény aszkézis nagyon megviselte. Huszonket éves, özvegy, három gyermek anyja, otthontalan. Alázatos, megtört, de ha kell, méltóságot is tud mutatni. Meghajol Burghardt előtt és megcsókolja az eléje tartott feszületet)* Dicsértessék az Úr, fráter gvardián!

BURGHARDT Mindörökké, hercegnő.

ERZSÉBET Befogadtok, fráter gvardián?

BURGHARDT Boldogan veszünk fel a bűnbánók kollégiumába.

ERZSÉBET *(meghajítja fejét)* A legkisebbet mindenki között.

BURGHARDT A legnagyobbat rendünk jötevői között. Hiszen te alapítottad ezt a rendházat is. Sok szegény a mienk, de te minden szegény jötevője vagy, hercegnő!

ERZSÉBET Nem hercegnő..., az meghal..., csak az Istenhez menekülő Erzsébet marad. *(Kis csend.)*

BURGHARDT Konrád mester, a te lelki vezetőd elmondta sorsodat és elhatározásodat.

ERZSÉBET Magister Konrad... azt üzente, itt leszen ő is.

BURGHARDT Még nincs itt. Tudhatod, hogy ő a szent inkvizíció mestere Némethonban. Ma itt, holnap ott irtja az eretnokség gyeptüzét, amely szent egyházunkat és népünket fenyegeti.

ERZSÉBET Irtja? Talán oltja?

BURGHARDT Igen oltja. A tüzet tűzzel.

ERZSÉBET Ne folytasd, gvardián testvér!

BURGHARDT *(sóhaj)* Tudhatod, hogy a purgatóriumban is tűz tisztítja a szenvedő lelkeket!

2. jelenet

ELŐBBIEK, MEGVILÁGOSULT, KONRÁD MESTER

(Felajánló csengőharang-szó, lépések zaja, majd felpattan a jobboldali ajtó — farsangi zenebona — és lihegve beront)

MEGVILÁGOSULT *(rongyos, izzott albi eretnek — katharus — középen megáll Burghardt előtt)* Menedéket az igaz Istenért! Életemre törnek!

BURGHARDT *(megértően)* Ez nem asylum testvér, innen ki kell adnunk. Miért üldöznek?

MEGVILÁGOSULT Eretnek hírében! A Tisztákhoz tartozom.

BURGHARDT *(megváltozva, keményen)* Eretnek farkas!

MEGVILÁGOSULT Már Megvilágosult,... de most izzott ördög!

BURGHARDT Az! Ördög! Eretnek ördög! Hány templomot gyújtottál föl? Istennek hány szolgáját csépelted el?

MEGVILÁGOSULT En egyet se. Schmalkaldenben vagyok takács. De jobbára úton vagyok!

BURGHARDT És fújod a pokol tüzét az egyházra!

MEGVILÁGOSULT Nekünk nem kell a gazdagok egyháza! Krisztus egyháza meghalt, mikor világi hatalom lett.

BURGHARDT Milyen tudós vagy, te eretnek!

MEGVILÁGOSULT Mondtam, megvilágosult vagyok. Már perfectus! Frankhonban tanultam a mesterségemet. A nagy Rajmond gróf a mi nagy patrónusunk...

BURGHARDT Csak volt! Montforti Simon tönkreverte eretnek-seregét, és a farkasok széjjel futottak a szélrőzsa minden irányába...

MEGVILÁGOSULT Nem..., ez nem lehet igaz! Ez csak ördögi kitalálás! Hogy lelkileg megkinozz!

KONRÁD *(a segédekhez)* Hallottátok?! A templomajtó! Ostoba, lomha kukacok ti! Dorso, nem ismerlek rád! Hol a te hosszú karod?

DORSO *(fenyegetően, néz Erzsébetre.)* Kihozom! *(A bal ajtó felé fut nagy ugrásokkal.)*

KONRÁD No, Johannes! A te orrod előtt nincs elveszett nyom! Én is megyek. *(A bicegve ugráló Johannesszel együtt balra el.)*

BURGHARDT *(kis szünet után)* És most? *(hallgatózik.)*

ERZSÉBET *(leomlik a feszület térdelőjére)* M serere ei, Domine! *(Fejét mélyen meghajtva, csendben fohászkodik. Kis szünet.)*

BURGHARDT *(józan töprengéssel)* Ezt kellett megérnünk! A mi fiatal, csendes kolostorunk mint a méhkas! Kellett ez nekünk?!... Védjük a bűnöst, hiszen asylum vagyunk... de tiszteljük Konrád mestert is, az eretnek-bűnök kérelhetetlen üldözőjét!...

ERZSÉBET *(fölfigyel, majd feláll.)* A bűnökét vagy a bűnösökét?

BURGHARDT *(eigondo/kodva)* A bűnök a bűnösökben vannak, hercegnő.

ERZSÉBET Jézus Urunk, a mi Megváltónk, a bűnösökért halt meg! Nem azt mondja róla az Írás, hogy a bűnösök barátja volt?!

BURGHARDT De igen, hercegnő. Csakhogy az eretnek bűnt üldözni kell, — és a bűnt külön a bűnöstől?!... Ilyen alkímiát nem ismer a szent inkvizíció... Szóed ne essék erről Konrád mester előtt!

ERZSÉBET Alázattal hódolok meg lelki vezetőm felsőbbbsége előtt. Az én szememben ő csak ez! Üdvözlésem mestere. Most ped g véniát tartok ellenszegülésemért. *(Majd a földig hajtja le a fejét.)* Miserere, Domine!

BURGHARDT *(halkan)* Benedicite! *(Jobbra el.)*

3. jelenet

ERZSÉBET, KONRÁD

KONRÁD *(balról felindultan jön. Megáll Erzsébet előtt, és szuggesztív, parancsoló tekintetével kis ideig csendben nézi)* Sikerült! Megmentetted az eretneket. Egyelőre...

ERZSÉBET Deo gratias!

KONRÁD Te hálát adsz az eretnekmentésért? Tehát igaz!

ERZSÉBET Mi igaz, atyám?

KONRÁD Hogy te az eretnekek barátja..., sőt cinkosa vagy!

ERZSÉBET *(rémulten)* Erenekek cinkosa én?!... Per amorem Dei! És ezt te mondod gyónóleányodra, Lajos özvegyére?!

KONRÁD Nem én mondom. A cselekedeted mondja. S az eretnek.

ERZSÉBET Nem hallottam.

KONRÁD Nem?! *(utánozza a Megvilágosultat)* „A warthburgi áldott asszony..., az arcod ismerős, te vagy a reménységem...” Mi ez, ha nem vallomás..., leleplezés! Erenekek barátja! A magyar király lánya, Thüringiai Lajos választófejedelem özvegye...

ERZSÉBET *(csendesén)* Ezt a gyóntatóatyám mondja vagy Németország inkvizítora?

KONRÁD Mind a kettő. Én az egyben a kettő vagyok. Védelmező és üldöző. A te üdvözülésed útját és az egyházat védelmezem, az eretnek-bűnt üldözöm. Mindhalálig.

ERZSÉBET Vaj' Istennek s az ő szent Fiának kedve telik az emberek meggyötörtetésében?

KONRÁD Nem telik kedve. Nekem sem! De amikor farkasok támadják a bárányok aklát, akkor nem lehet szenteltvizet szórni feléjük, hanem farkósbotot. Nem ismered a mondást? „Juhász mondja: pater noster, farkas mondja: bárányláb!” Bárányláb! Bárányláb!

ERZSÉBET Éhesek!

KONRAD (*felinaultan*) Asszonyi érzélgés! Tudod, mit kiabált ez az eretnek a szülei házam előtt? Hogy mi, papok, a másvilágra ígérjük a mennyországot, de mi magunknak itt csináljuk meg a földön kacsafertállyal meg bormalaszttal!

ERZSÉBET Gonosz beszéd! De az igaz, hogy tucatszám halnak éhen emberek a tavai rettenetes aszály miatt! Tán ez is éhes volt!

KONRAD Éhes! Ugye, míg Konrád mester dúskál a földi javakban!

ERZSÉBET O nem! Minden hívó tudja, hogy te, atyám, a legszigorúbb önmagadhoz vagy! A nagybőjt alatt sem húst, sem tejet, sem tojást, de még csak halat sem eszel, hanem csak kenyéren, kölesen és mézeseledelen élsz a szenvedő Jézus iránt való compassióból!

KONRAD Ugyan nagy a talmi dicsérő szót! Nekem nem kell! Nekem Isten országa kell! A rend! Az egyedül üdvözítő hit uralma! Azért harcolok, hogy templomainkban beken dicsekségek is, enni, nyugodtan élhessenek a polgárok, minden lázítástól mentesen!

ERZSÉBET ...Es az Irás szava nem nyugtalanít? Hogy „aki kard által vét...”

KONRAD Nem, én levagom a poroszló fület!

ERZSÉBET (*kis szünet után*) Bocskásd meg gyarló leányod kérdését: hogyan hogy te, a lelki élet embere, a harc embere leutél?! Hiszen te nem vagy Domonkos rendjéből!

KONRAD Való igaz. Én premontrei vagyok, Norbert atyánk fia.

ERZSÉBET Elhetnél nyugodtan valami csendes kolostorban, mondjuk Arnsteinben, ahol felvettek a rendbe.

KONRAD Én az ecclesia militans katonája vagyok, szívvel-lélekkel! Ha a kereszteshadjáratokért kell szonokolnom, akkor Bernát fia, ha eretnekek ellen, akkor lélekben Domonkos fia! Nem lehetek kódex-másoló barát, vagy jámbor magister egy kolostori iskolában, mikor a fejünk fölött ég a ház!

ERZSÉBET Nem értelek.

KONRAD Nem hallottad, hogy Castelnau pápai követet megölték Frankhonban ezek az albi eretnekek? A pápai követet! Mintha magát a pápa őszentségét ötétek volna meg! Aztán egy éjszaka itt Marburgban kóbor takácsok — nyilván eretnekek — szétrombolták anyai őseim fogadalmi keresztjét, a Takácskeresztet. Mintha a tulajdon testemet csonkították volna meg! Akkor azt mondtam: „Konrád, fel a harcra! Erőszak ellen erőszakot! Futótűz ellen máglyatűzet!”

ERZSÉBET Szörnyűség! Ha Isten is így gondolkodna rólunk!

KONRAD Én csak ember vagyok, — de az Isten szolgálatában!

ERZSÉBET Én gyarló asszony létemre csak szeretettel tudom Istent szolgálni...

KONRAD (*botránkozó hangszúllyal*) Belül te is ezekkel a latrokkal tartasz!

ERZSÉBET Csak az üldözöttel. Amíg üldözött.

KONRAD Még mindig velük vagy lélekben!

ERZSÉBET Én Isten országával vagyok.

KONRAD Újabb herezis!

ERZSÉBET Ahol az én szenvedő Jézusomat látom...

KONRAD Ezek keresztire feszítik öt nap mint nap!

ERZSÉBET És én odaállok imámban a feszítők és a Megfeszített közé: „Tégy csodát, Uram! Ne szállj le a keresztről, hanem végy magad mellé, hogy vezekelhessenek ezekért és magamért.”

KONRAD (*felre megindultan*) Nem, nem lehetsz gyenge, Marburgi Konrád, ne inogj meg..., óriást vezetsz be majd az Isten szentjei közé!... (*Erzsébethez*) Igazi keresztény lélek mondatta ezt veled, leányom. A te lelkivezetőd és Rómától kinevezett defensorod, Marburgi Konrád boldog most. De még boldogabb volna, ha egészen Istené tudná lenni..., nem félig, megosztva, hanem egészen, maradéktalanul.

ERZSÉBET Nem értelek, atyám!

KONRÁD Ha a világtól egészen elfordulva...

ERZSÉBET *(boldogan)* De hiszen ezért jöttem be!

KONRÁD Az embertől is...

ERZSÉBET A szegényeimtől soha!

KONRÁD Nem egy koldusasszony lőkött bele téged a hídpallórról a patakba, amikor elűzték a híres, nemes rokonaid Wartburgból a gyermekeiddel?!

ERZSÉBET Nem emlékszem.

KONRÁD És nem az eisenachi polgárok tagadták meg neked és apró árvádnak az éjjeli szállást?! Ápoltad a leggyengésebb betegeket, te voltál minden újszülöttnek a keresztanyja, önkezeddel vitted a gyermekágyas asszonyoknak a finom húsleveseket... Te varrtad a keresztelői ingeket és a halotti köntösöket, és mikor kilöktek az éjszakába... és csak egy elhagyott istállóban találtál szállást...

ERZSÉBET Soha olyan boldog nem voltam, soha olyan közel nem éreztem magamat az istállóban született Úr Jézushoz, mint akkor...

KONRÁD Ezen már túl vagyunk. Boldogság! Erzés! Szív-öröm! Nincs!

ERZSÉBET *(meglepetten)* Te már ott tartasz, atyám?

KONRÁD Neked is ott kell tartanod. Neked leginkább!

ERZSÉBET A szívem...

KONRÁD Szív? Az érzélgés ingoványa. Te már örömet találsz a szenvedésben és mások megsegítésében. És ez már az önzés első, burkolt lépcsőfoka!

ERZSÉBET *(megdöbbszent alázattal)* Az önzése...

KONRÁD A tilalmas lelki gyönyöré.

ERZSÉBET ... lelki gyönyöré.

KONRÁD ... amely előbb-utóbb rejtett kevélységhez vezethet. A lelki vezetés mesterei ismerik ezt!

ERZSÉBET Vezekelni akarok, atyám. Alázattal várom büntetésemet. Egy kicsit már véniáztam az előbb.

KONRÁD Az semmi.

ERZSÉBET Flagellum?

KONRÁD *(leveszi övéről a flagellumot)* Ma ezzel korbácsoltam meg magamat.

ERZSÉBET *(megtörten)* Boldog leszek, ha méltónak találsz reá, Vezetőm és Védelmezőm!

KONRÁD *(rövid gondolkodás után)* Nem! Többre tartalak. Nem veszünk fel most a bűnbánók kollégiumába!

ERZSÉBET *(felkiált)* De magister Konrád! Ez keményebb a flagellumnál!

KONRÁD *(szigorúan)* Véniát tartasz! Azonnal!

ERZSÉBET *(kendőjét mélyen az arcába húzva, majd a földre hajolva, véniát tart)*

KONRÁD Negyven napig vezekelsz itt a nagybőjt alatt a kolostor csendjében. A mi Urunk is negyven napig böjtölt a pusztában.

ERZSÉBET *(rövid szünet után felegyenesedik)* Igenis, atyám!

KONRÁD Minden gyarlóságot, lelki önzést elhagysz. Minden gondolatodat, lelkednek minden rezdülését feltárod majd, ha visszajöttem utamról!

ERZSÉBET Feltárom, atyám!

KONRÁD *(szinte szomorúan nézi Erzsébetet)* Ha megállod a próbát, akkor felvesszünk..., akkor Jézus Urunk szenvedőtársa lehetsz.

ERZSÉBET Úgy legyen, atyám!

(Fátyolfüggöny.)

Egy darabig sötét a szín, majd lassan lilába megy át. Közben orgonaszó, újjongó farsangi harsogás, amely elhalkul, és felhangzik a nagybőjti zsolozsma moraja, végül a nagypénteki kereplő recsegése.

6. jelenet

ERZSÉBET, BURGHARDT

(Ugyanaz a kapitulumterem. Erzsébet a feszület előtt térdel. Félhomály, csak Erzsébet alakját világítja meg fény. A templomból — a'ulról — felszűrődik a nagypénteki kereplő hangja, majd a szerzetesek zsolozsmája. Lassan világosodik.)

BURGHARDT *(jobbról zajtalan léptekkel jön, majd néhány lépésnyire megáll a térdelő Erzsébet előtt.)* Erzsébet... Erzsébet hercegnő!

ERZSÉBET *(felriad elmélkedéséből)* Csak Erzsébet nővér.

BURGHARDT Igen, ma az leszel... Erdemesnek találtattál, hogy felvegyünk a bűnbánók kollégiumába, a mi harmadik rendünkbe. A leggazdagabb termést aratja le rendünk Erzsébet nővérben.

ERZSÉBET Nem tudom a gazdagság okát.

BURGHARDT Minél büntelenebb a bűnbánó, annál gazdagabb kegyelmeket esd ki bűnbánata magának és másoknak.

ERZSÉBET *(kissé körülnéz, halkán)* Elmenekült?

BURGHARDT A cseled sikerült. Dorsó valóban koldusnak nézte, azok között ment ki, rongyunk volt hozzá bőven.

ERZSÉBET És ha megkérdez Konrád mester? Én nem tudok füllenten!

BURGHARDT Azt mondod neki, kérdezzem meg engem, én vagyok a templom és asylum öre... Már pedig aki az én asylumomba menekül, azt én soha nem adom ki üldözőinek!

ERZSÉBET Mert már nem a bűnöst látod benne, hanem az üldözöttet.

BURGHARDT Bene, hercegnő.

ERZSÉBET Aldjon meg érte az Úr! *(Szívére teszi a kezét, és mélyet sóhajtott.)*

BURGHARDT Konrád mester keze. Megyek üdvözölni őt. *(Jobbra el.)*

7. jelenet

ERZSÉBET, KONRÁD

KONRÁD *(jobbról jön. Kezében hatalmas, keresztben végződő bot)* Laudetur, leányom.

ERZSÉBET In aeternum, atyám! *(Megcsókolja az éléje tartott keresztet.)*

KONRÁD *(botját az oszlophoz állítja, majd merően, szóltanul vizsgálja Erzsébetet... Rövid szünet után)* A gvárd án a'ya, akit megbiztam ezzel, míg én... úton vagyok..., minden pontban méltónak talált a felvételre, leányom. Én is osztom ítéletét.

ERZSÉBET Deo gratias!

KONRÁD Ma Urunk szent halálának napja van, nagypéntek. Ez a te haláloz napja is a világ számára.

ERZSÉBET Ezt akarom, atyám *(mosolyog)*.

KONRÁD Mosolyogsz? Ma? Megváltónk halála napján?

ERZSÉBET Nem te mondtad nekem, atyám, hogy „Erzsébet” azt jelenti, hogy „Isten vigasztalása?” Én mosolyommal vigasztalom Őt, a könnyeimmel vezeklek és gyászolok. *(Megtörli a szemét.)*

KONRÁD Tehát tudod jól: le kell mondanod mindenről, ami a bűnös világhoz köthet.

ERZSÉBET Boldogan, atyám.

KONRÁD A rangodról, vagyonodról.

ERZSÉBET Boldogan, atyám!

KONRÁD *(kicsit vár, aztán lassan hangsúlyozottan)*. A gyermekeidről is!
 ERZSÉBET *(feljajdul)* A gyermekeimről?!

KONRÁD Ahogy mondd. A gyermek is világ. Anyának a legnagyobb öröm.
 ERZSÉBET Könyörülj meg rajtam! Legalább a kis Trudit! Egyéves lesz csak.
 Apja halála után született!

KONRÁD Annál inkább! Hány árva van Némethonban?
 ERZSÉBET Apja a keresztes háborúban áldozta életét Krisztusért!

KONRÁD *(indulattal)* Gyökerestül! Mindent!
 ERZSÉBET Kegyetlen ítélet! *(sír)*

KONRÁD A mennyország szenved a erőszakot, leányom! Isten téged egészen akar, Erzsébet! Te az ő kiválasztottja vagy! A kis Trudi pedig visszahúzna a világ sarába. Közöséges anyává tenne!

ERZSÉBET Közöséges?... Ennél a kicsinél az a legtöbb!

KONRÁD Gondolj arra, mit mondott Jézus Urunk a Genezáreti tó partján apostolainak: „Ha valaki követni akar engem, de nem gyűlöli apját...”

ERZSÉBET *(gyorsan, leckeszerűen)* ...anyját, feleségét, gyermekeit, fivéreit, nővéreit, sőt még magát is, nem lehet az én tanítványom...”

KONRÁD Úgy van!

ERZSÉBET Atyám, én ezt a passzust soha nem értettem egészen. Ma sem értem. Én nem tudok gyűlölni!

KONRÁD Ne is tudj! Ne is értsd ezt a kemény beszédet! Csak elhagyni tudj Óérette! Mindent, ami kedves neked, Trudit is!

ERZSÉBET Nem értem! Nem értem!

KONRÁD Ez már a te keresztedhez tartozik, hogy nem értesd Isten útjait. El kell vágnod a szeretet szálait, amelyek az emberekhez fűznek!, hogy egészen a Megfeszítetté lehess!

ERZSÉBET Hogyan? A szeretet Istenéhez az ember szeretése nélkül?

KONRÁD *(diadallal)* Neked így! Fel kell feszíttetned magadat — a keserű epéig kell jutnod, hogy bizonyíts Istennek, egyháznak és a bűnökben vonagló embereknek!...

ERZSÉBET *(meggrázkodik, majd odaborul a Megfeszített lábához, és átfogja azt)* Ezt kívánod te?

KONRÁD *(sugallóan)* Ezt kívánja.

ERZSÉBET *(Konrádhoz)* Igen, atyám! Gyermekeimről is lemondok.

KONRÁD Csak Istené!

ERZSÉBET Csak Istené!

KONRÁD Embererdőn kívül... útszéli fa!

ERZSÉBET Útszéli fa leszek.

KONRÁD Elhagyatott, mint Urunk, Jézus volt.

ERZSÉBET Elhagyatott, mint ő volt. De a szegény vándoroknak...

KONRÁD A fa nem megy. A vándor megy. Úgy legyen.

ERZSÉBET Úgy legyen. *(Térdre omlik a feszület előtt.)*

8. jelenet

ELŐBBIEK, BURGHARDT

BURGHARDT *(hátról jön. Erzsébethoz)* Hora ruit, hercegnő, fut az idő. Várnak reád az öltöztető-szobában.

ERZSÉBET *(már mosolyog)* Megyek, fráter gvardián. *(A bal hátsó ajtón lassan el.)*

BURGHARDT *(Konrádhoz)* Megkérlek, magister Konrád, asszisztálj majd Erzsébet hercegnő felvételénél.

KONRÁD Örömmel, fráter gvardián, hiszen a győzelem napja ez számomra.

BURGHARDT *(a feszületre néz)* Az Űr e napon szenvedett kereszthalált.

KONRÁD De feltámadt! *(kicsit vár)* Erzsébet e napon hal meg a világnak...

BURGHARDT De feltámad az örök életre.

KONRÁD Isten szentjeként, ahogyan lelkiatyja és defensora, Marburgi Konrád kéri és követeli imáiban.

BURGHARDT *(meghajol)* Úgy legyen! *(Balra el.)*

9. jelenet

KONRÁD, HESSENI NEMES

KONRÁD *(mélyen elgondolkodva néz arrafelé, amerre az előbb Erzsébet elment. Sóha!t, majd a feszület előtt — oszlopját arcába húzva — mélyen véniázik.)* Miserere mei... *(kis szünet)* Nem tehetek mást!... Csak messze, messze magamtól!... Inkább kemény defensor, ...érzéketlen katona, mint ellágyult, ...szívember! ...Soha... Soha!...

(Kívülről zaj, fegyvercsörgés)

HESSENI NEMES *(dísruhában, büszke tartással körülnéz, majd megpillantja Konrádot)* Dicsértessék az Űr, Konrád mester.

KONRÁD Mindörökké, amen. Mi járatban, nemes úr?

HESSENI NEMES Erzsébet hercegnőt keresem. Azt mondták a portán, hogy itt van.

KONRÁD Csak volt. Most távozott, hogy elkészüljön a felvételére a kisebb testvérek harmadik rendjébe.

H. NEMES Éppen e dologban keresem. Sürgős beszédem van vele!... A Rendekek határozatát kell vele közölnöm.

KONRÁD Éspedig?... Tudod, hogy defensora vagyok!

H. NEMES Tudd meg hát: a hercegnőnek a várba kell költöznie, mielőtt ezt a végzetes lépést...

KONRÁD Végzetes?!... Kell?!... Határozat?! Talán kérés! Ajánlás! Vagy alá-
zatos instanciája a Rendekeknek?!

H. NEMES Vedd úgy, ahogyan akarod! Nem a hüvely a fontos, hanem a mag,
ami benne van!

KONRÁD Szóval költözzön a várba! No persze!... A Rendekek önérzete, ugye,
lovag úr?!

H. NEMES Úgy, ahogy mondd. A hercegnő megkapta nagybátyjától Marburgot.
De a hatalom jelképe, a vár üresen áll. Messzire kerül a hercegnő. Mi ne-
mesek, a mi megvetésünket látjuk ebben!...

KONRÁD „Mi, nemesek!” De mindig nemes a nemes? Mikor a hercegnőt elűz-
ték Wartburgból főnemesi rokonai, hol volt akkor a nemesség bennük?! Be-
lebújt a kapzsiság és a hatalomvágy ragadozó karmaiba!...

H. NEMES Őcska vádak!

KONRÁD Drága igazságok. Erzsébet hercegnő most a teljes szegénység nemes-
ségét választja.

H. NEMES De előbb szót kell értenem vele.

KONRÁD Lekéstél, mint Parsival a kérdéssel. Nem engedem!

H. NEMES De a Rendekek!

KONRÁD *(villámgyorsan)* Az Egyház!

H. NEMES A császár!

KONRÁD Az Isten!

H. NEMES Az értelem, Konrád mester?

KONRÁD A hit, Nemes úr! A dómok!

H. NEMES Dómok? Az értelem az építőjük!

KONRÁD Isten szolgálata előbbre való mindennél!

H. NEMES Ha nem cégér!

KONRÁD Cégér?! Hogy érted ezt?

H. NEMES A bátyám szegény fia meg tudná mondani.

KONRÁD Badarságokat beszélsz! Szólj világosabban!

H. NEMES A szegény fiú az iszlám fogságában senyved a Szentföldön. Tizenkét-
éves korában lett rabszolga, most már hűsz lehet...

KONRÁD *(mélyet sóhaj)* Hja te... a gyermekek keresztes hadjáratáról be-
szélsz!

H. NEMES Rendünk mesterének a leánya is fogságba került ott. Mondják, ma
az iszlám bordélyházaiban sínylődik sok-sok társával... Boldogabbak azok,
akik a tengerbe veszttek a viharban!...

KONRÁD *(kis tüprengés után)* Hát ez a cégér?! Gyalázatos, infámis szó!...

Korcsma homlokára való!

H. NEMES Hát akkor legyen... eszme-takaró! Így szebb? Az eszme gyönyörű
volt, de ami mögötte rejtett, az bűn és örület!

KONRÁD Infámisak a szavaid, lovag!

H. NEMES De igazak!

KONRÁD Te a szent keresztes hadjáratokat merted ócsárolni!

H. NEMES Ments Isten! Minden jó keresztény lovag lelkesen ment harcolni
Krisztus sírjáért, noha...

KONRÁD Noha?

H. NEMES Noha a szókimondó költők mint Walter és Neidhart fölfedték, hogy
mennyi gyarlóság volt a szép csillogás mögött...

KONRÁD *(türelmetlenül)* Költők csácsogása; agglány-rege!

H. NEMES De a gyerekek, Konrád mester! Az egyház áldását adta erre az
esztelen, örült kalandra!

KONRÁD *(magából kikelve)* Lovag úr, te az egyház karizmatikus munkáját
mered sárral dobálni?!

H. NEMES Nem sárral, de igazsággal!

KONRÁD *(megvetően)* Igazság? Mi az igazság? Mézesmadzag fogatlan vénasz-
zonyok szájában!

H. NEMES *(kardjához kap)* Vénasszonyok? Lovagi becsületed megsértése vért
kíván! *(Kirántja kardját.)*

KONRÁD *(elője lép és a mellét tartja feléje)* Nocsak szúrd át Krisztus papjá-
nak, Németország inkvizitorának,...a rend őrzőjének a szívé... nagypén-
ten... fegyvertelen létére!

H. NEMES *(meginog)* A sértést majd máskor... *(Kardját lassan hüvelyébe
dugja.)*

KONRÁD Tehát béke?

H. NEMES *(ránéz a feszületre)* Csak Treuga Dei.

KONRÁD Elfogadom. *(erősen ránéz a Nemesre)* Te Sickingen-fajta vagy, ugye?

H. NEMES Az vagyok.

KONRÁD Őseid templomépítők voltak, de te... már lélekben közel állsz az
eretnységhez....

H. NEMES Minden kis púpban az ördög szarvát!... *(Kívülről fegyverzaj.)*

KONRÁD Mi zaj ez?

H. NEMES Fegyvereseim a folyosón. Már türelmetlenek!

KONRÁD Pedig még meg kell hallgatnod, de csak templomépítő őseid kedvéért,
nem magadért, aki csak a fonákot, a gyarlót látod az egyházban. Nyisd ki a
szemedet, és lásd meg, mi készül Krisztus egyházában! Új világ születik! Nor-
bert atyánk fiai Frankhonban, Domonkosé, Bernáté és Assisi Szent Ferencé
szerte a keresztény világban az újat, a romlatlant, az egész Krisztust, a tiszta
evangéliumot hirdetik szegényen, dolgozva, tanítva, s ha kell, koldulva... Új
világot építenek a régi romlott helyébe... És Erzsébet ezek közé a nagy
építők közé emelkedik...

H. NEMES *(elképedve nevet)* Persze a te elképzelésed szerint, ... úgy, hogy fejedelem helyett koldus lesz, nemde?! Marburg ura kéregető koldus!

KONRÁD ...ha mindenről lemond Jézusért, mint a Poverello Assisiben... Szentté nevelem!

H. NEMES Hogy az égieknél törlessz az inkvizícióval elkövetett bűneidért!

KONRÁD Ez a Treuga Dei?

H. NEMES A várúrnőm méltóságát védenem kell. Itt vége a Treuga Deinek! *(fegyverzaj kívülről)* Osszuk meg hát Erzsébet hercegnőt. Lelkével legyen az Istené és egyházáé, de méltóságával a mienk és a váráé!

KONRÁD *(keményen)* Erzsébet oszthatatlan!

H. NEMES Ez violencia az értelem és a Rendek jogai ellen!

KONRÁD Eretnek-beszéd!

H. NEMES A kegyelmedé pedig tirannus-erőszak! Kegyelmed Marburg úrnőjéből Isten bolondját akarja faragni!

KONRÁD Isten szentjét, te lovagi ruhába öltözött lator!

H. NEMES *(feldühödten)* Féltre az utamból! Én úrnőmhöz akarok! *(Félrelőki Konrádot és a bal ajtón akar elrohanni, de az zárva van, és akkor kicsörtet a jobb hátsó ajtón.)*

KONRÁD *(utána kiáltja)* Anathéma! Anathéma! A kolostor békéje ilyen elkövetett erőszakért egyházi átok alá helyeztetem kegyelmedet! *(Ki ülről zaj, majd elcsendesedik. Kapucsapódás.)*

KONRÁD *(feldúltan áll egy darabig, majd magában:)* Hát nemcsak a csöcselék?!... Nemcsak kőbor takácsok és üvegfüjők?!... Már a lovagi vért alatt is dörömböl a lázadás ördöge?... De mi ez ellen is fölvesszük a harcot! *(Jobbra menni akar.)*

10. jelenet

KONRÁD, ZSÓFIA ANYA-FEJEDELEMASSZONY, KAPUSBARÁT

KAPUSBARÁT *(jobbról szembejön vele)* Zsófia fejedelemaasszony Wartburgból sürgősen beszélni kíván magister Konráddal.

KONRÁD Most?!... Most?!... *(rövid gondolkodás után)* Bocsásd be, Kapus testvér!

KAPUSBARÁT *(fejet hajt, jobbra el.)*

KONRÁD *(magában)* A büszke Wartburg a kicsi, szürke Marburgban?! Mit jelent ez?

ZSÓFIA *(zarándokruhában, zarándokbottal a kezében lassú, vezeklő lépésekkel, de fejedelmi méltósággal jön jobbról.)* Dicsértessék az Úr szent neve!

KONRÁD Mindörökké, fejedelemaasszony! *(Mélyen meghajtja a fejét Zsófia előtt.)*

ZSÓFIA *(szinte véniásan hajol meg a feszület előtt, rövid fohászt mond, majd Konrádhoz)* Erzsébet hercegnővel szeretnék beszélni, magister Konrád!

KONRÁD Most nem lehet. Most vesszük fel Ferenc atyánk harmadik rendjébe, a bünbánók kollégiumába.

ZSÓFIA Hiszen azért jöttem. Nézz rám! Nem fejedelemaasszony, csak vezeklő bűnös... — Erzsébethez.

KONRÁD *(félíg magában)* Omnipotens Deus, — versenyfutás egy elűzött asszonyért! *(fennhangon)* Most nem zavarhatod áhítatában!

ZSÓFIA *(fölragyogó tekintettel)* A gyermekeitől hoztam üzenetet.

KONRÁD Erzsébet hercegnőnek már nincsenek gyermekei! Mindenről lemond, ami a földhöz köti. *(Közömbös arccal mered Zsófiára.)*

ZSÓFIA *(csak lassan érti meg, mit jelentenek Konrád szavai. Hirtelen fölcsatlan)* Magister Konrád, ez a te műved! Mivé teszed te ezt az áldott asszonyt?

KONRÁD Mivé? Szentté. Nincs más út a Mindenhez, minthogy le kell mondani mindenről!

ZSÓFIA Kegyetlen, embertelen szentember te! Te mozsárba teszed unokáim anyját, hogy összezúzd!

KONRÁD Én csak gyarló eszköz vagyok a hívást máshonnan kapja, erősebbet mindennél!

ZSÓFIA Megbotránkoztatod az egész német földet!

KONRÁD Hát a kereszt nem volt botrány?! Az Isten fia a latrok, gyilkosok szégyenfáján, — az nem volt botrány?! A világmromlás világbotrányt kíván!

Hívják hát ezt az új botrányt Erzsébetnek!

ZSÓFIA Csak öt Miatyánknyi időt adj nekem, hogy beszélhessek vele!... Fogadalmam nekem.

KONRÁD Fogadalom?! Gyenge súly a mérlegen.

ZSÓFIA *(szenvédéllyel)* Penitenciám! Feloldoztatásom feltétele!

KONRÁD Gyónási penitenciád?

ZSÓFIA Ahogy mondd, mag'ster Konrád.

KONRÁD Akker legyen! *(Balra el. De előbb kulccsal kinyitja a bezárt ajtót.)*

11. jelenet

ERZSÉBET, ZSÓFIA

ERZSÉBET *(balról jön. Arcán könnyes mosoly. Három lépésnyire Zsófiától megáll és mélyen meghajol.)* Az Úr veled, asszonyom!

ZSÓFIA *(megütődve)* Asszonyom? Miért nem „anyám”? Valaha mindig így szólítottál!

ERZSÉBET Valaha?!... Nekem nincs már anyám. Vérbeli anyámat megölték a lázadó magyarok,... te pedig, wartburgi nevelőanyám, Lajos anyja... *(kis szünet)*

ZSÓFIA Eltűrtém ugye, hogy száműzzenek gyermekeiddel! Hogy földönfutóvá tegyenek! Hogy tékozlónak kiáltanak ki!... Bocsáss meg, Erzsébet, gonoszágunkért, gyengeségünkért! Bocsáss meg, hogy annyi szenvedést okoztunk neked.

ERZSÉBET Köszönöm a szenvedést. Kincsem az nekem!

ZSÓFIA De nekem égető nyugtalanság!

ERZSÉBET Tiszta szívből megbocsátok.

ZSÓFIA *(közelebb lép hozzá)* De azt bizonyítanod is kell a világ előtt is! Jer vissza, leányom, Wartburgba, ahol neveltelek. Anyád helyett anyád voltam, ahol fiamnak boldog jegyese, majd boldog ifjúasszonya voltál!

ERZSÉBET *(suttogva)* Kimondhatatlanul boldog voltam.

ZSÓFIA *(lázasan)* Látod?! Várnak a te fehér galambjaid, ezt a fajtát te hoztad még kicsi gyermekként Magyarhonból a móringszékére... És várnak betegek, koldusaid, ispotályod! Ápolhatod és táplálhatod őket kedvedre, mint régen..., mert vedd tudtadra, hogy Wartburgban megváltozott minden: a bitorló Henriket megfosztották hatalmától, szénégetők közt rejtőzik valahol a rengetegben... Fiacskádat, Hermannt kiáltják ki a Rendek fejedelmé... Úgy ám, leányom, Szent Mihály kihúzta a kardját védelmedre, és kedvelt szented, Szent János apostol a Jelenések Bárányát küldi melléd, hogy megdicsőítsen téged!

ERZSÉBET *(mereven néz maga elé. Kis szünet után)* Nem kell dicsőség, nem kell rang nekem! Wartburg sem kell! Isten csendje kell nekem.

ZSÓFIA A csend önző szeretetért...

ERZSÉBET Nem önző! Gyógyulás kell a lelkemnek, Isten békéje. És Istent legjobban csendben hallgathatom.

ZSÓFIA És az egek dörgésében, a folyók zúgásában nem?! Önző vagy, leányom!

ERZSÉBET *(kis hallgatás után)* Előbb a gyógyító csend, aztán ahogy Isten rendeli.

ZSÓFIA Wartburgban is lehetsz csendet, ha akarsz!

ERZSÉBET *(határozottan)* Nem megyek!

ZSÓFIA *(kivárt szünet után)* És gyermekeid?!

ERZSÉBET *(hallgat)*

ZSÓFIA *(hangosabban)* És gyermekeid?!

ERZSÉBET Asszonyom, nincsenek már gyermekeim! Lemondok róluk.

ZSÓFIA Nincsenek?! *(Tapsol.)*

FRÁJ *(karján a kis Trudival, jobb és bal oldalán Hermannal és Zsófikával jobbról jön. Majd megáll Erzsébet előtt és meghajol)* Hercegnő!

HERMANN, ZSÓFIKA *(odaszaladnak anyjukhoz és átfogják lábát)* Anya!... Édesanya!

ERZSÉBET *(megrendülten)* Hermann! Kis Zsófi! *(Megcsókolja őket, majd mereven néz maga elé, aztán lassan Trudi felé fordul)* Trudi!... Kicsi Trudi! *(Feléje lép, hogy megcsókolja, de a gyerek elfordul tőle és felsír.)* Nem ismer már, nem ismer!... Igazad van!... Nincs anyád!

ZSÓFIKA Anya, gyere haza! Gyere!

HERMANN Én leszek a fejedelem, és mindent adok neked. Sok garast,... egy egész zacskóval, még ezüstöt is!

ZSÓFIA *(elcsukló hangon)* Látod, leányom! Elhoztam neked az anyaságodat!... Ezt nem utasíthatod el! *(sír.)*

ERZSÉBET *(simogatja Zsófia fejét, majd hirtelen abbahagyja, megrázkódik és a feszületre tekint)* Én ma a legtisztább örömet is az Ó lába elé helyezem.

ZSÓFIA *(indulattal)* A tigrisanya is gondozza és védi kölykeit, ...és te, királylány, szentéletű asszony, te elhagyod őket?!

ERZSÉBET *(mérlegelve)* Hermann fejedelem lesz, te mondtad, asszonyom. Zsófi! a hesseni herceg jegyese. Trudi!ka veled marad. Ki az elhagyott itt?!

ZSÓFIA Te leszel majd az elhagyott! De légy is!

ERZSÉBET *(nagyon alázatosan)* ...hogymajd a lelkem gyógyulása után a még elhagyatottabbaké legyek. Akiknek senkijük sincsen... Útszéli fa...

ZSÓFIA *(ijedten)* Mit beszélsz?! Útszéli fa?! ...Amit a csavargók kopasztanak, és a barom dörzsöli meg az oldalával?!...

ERZSÉBET Az leszek!

ZSÓFIA *(indulattal)* Téged Konrád mester könyörtelenebbé tesz a tigrisanyánál!... És mosolyogsz?... Istenem, én félek!... Félek! *(Leomlik a feszület térdeplő-jére.)*

ERZSÉBET *(melléje térdel és gyámolítja)* Ugye, asszonyom, milyen elhagyott az ember a kereszten! *(Kis szünet.)*

KONRÁD *(balról jön. Meglepetten nézi a gyermekeket. Erzsébethez)* Látom, leányom, felvittek a legmagasabb hegyre!... De te ellenálltál, ugye?

ERZSÉBET *(mélyen lehajtja fejét.)*

ZSÓFIA *(sértődött méltósággal a frájhoz)* Vidd ki szegénykéket a refektóriumba!

FRÁJ *(a gyermekekkel jobbra el)*

KONRÁD *(Erzsébethez)* Várunk, Erzsébet nővér, hogy letehesd a fogadalmadat.

ERZSÉBET Megyek, atyám *(Konráddal balra el.)*

12. jelenet

ZSÓFIA, WARTBURGI KOLDUSASSZONY

(A szín sötétedik. Zsófia lassan feltápáskodik. Balról a templom felől szerzetesi szolozsma hallatszik. Megkezdődött Erzsébet felvételének szertartása a templomban. Zsófia odavánszorog az ablakhoz, mely a szentélyre nyílik és kitarja azt. Erős fénynyaláb csobban be a színre, és megvilágítja Zsófia alakját. Lentről erős férfihang hallatszik — Burghardt — kérdés: „Fogadod-e?”, „Lemondasz-e”, az értelmét nem lehet kivenni. Utána rövid csend, mert Erzsébet válaszát nem lehet

hallani. Majd felhangzik a szerzetesek kórusa: „Ügy legyen!” Ez a hangképlet többször ismétlődik.)

ZSOFIA Most teszi le a fogadalmat..., és az én unokáim végképp elveszítik anyjukat. (A szentélyből: kérdő férfihang, kis szünet, majd kórusban: „Ügy legyen!”) A világ és hatalma, mint a füst... (Az ablaknál lefelé hallgatózik, és a lentől hallottakra reflektál.) ...pompáról, hívságokról lemondani?... O édes kis Erzsébetem, te Wartburgban nem etted meg azt az ételt, ami zsákmányból, vagy a nép nyomorításából jött... Wartburg néha dőzsölt, és te sokszor napokig böjtöltél, s amellet vidáman énekeltél!...

KOLDUSASSZONY (előlép a homályból a fénycsóvába és árnyékként Zsófia mögé áll)

ZSOFIA Es most Konrád mester levágja gyönyörű haját... és koporsóba teszi... a koronával együtt... (Lentről újra: erős férfihang — csend — majd kórusban: „Ügy legyen!”) Erzsébet, az én fejedelmi fiam özvegye, akár egy koldus... Koldus!

KOLDUSASSZONY Eddig is velünk volt, koldusokkal...

ZSOFIA (összerezzén a hangra) Ki vagy te?

KOLDUSASSZONY Hát nem ismersz, fejedelemasszony, Wartburgból?! Pénteki alamizsnás voltam... és... és... én löttem le Erzsébet hercegnőt a fahídról... mikor... (Sírva fakad.) Most vezekelni jöttem hozzá.

ZSOFIA Te is?

KOLDUSASSZONY És te is, fejedelemasszony? (Válasz nincs, kis szünet)

ZSOFIA Nem lesz több alamizsna, nem ismer betegeket sem, ... csak Istent..., a láthatatlan Istent. (Alulról: erős férfihang, kissé hosszabb csend, majd halkabb, zavart „Ügy legyen”.) Most...most mondott le a gyermekeiről... Már rajta a pecsét, ...az egyház pecsétje... Nem anya már többé!... Hallottátok? Megtagadja a gyermekeit, Thuringiai Erzsébet, Endre magyar király leánya... Itt a világbotrány, Konrád mester! Galamb, üzd el a fiókáidat! Macska rúgd el kölykeidet! Föld, tagadd meg a Napot!... Isten, Isten, ... könyörülj rajtam, mert én is bűnös vagyok ebben a világbotrányban! (Rázza a strás.)

KOLDUSASSZONY Világbotrány! Mondd meg, mi az?...

ZSOFIA Azt te nem érted!... De ki érti ezt?... Most, most egy kopott köpenyt terítenek reá..., ez lesz az, amit a Poverellótól kapott halála előtt!... (Lentről felhangzik a Poverello Naphimnuszának egy szakasza erősen, érthetően).

„Aldjon, Uram, tégedet minden ember,
Ki szerelmedért másnak megbocsát, —
Es ki tűr gyötrelmet, nyavalyát.
Boldogok, akik tűrnek békeességgel,
Mert töled nyernek majd, Fölséges, koronát.”

KOLDUSASSZONY Megbocsát?... Megbocsátasz nekem is, Erzsébet hercegnő? Nekem, aki a patakba löktelek?! (felzihál) Ó jaj, n ncs már istápja a szegénynek! Nincs Erzsébetünk!... Isten, Isten, miért?! (zokog)

ZSOFIA (mozdulatlanul áll az ablaknál. Alulról férfihang, aztán „Ügy legyen”, majd nagypénteki kereplő. A fény lassan kialszik. Sötétség) Szegény, árva kis unokáim! (Zokog. Alulról tompa zsolozsma kórusban, majd szaggatott kereplő-szó.)

F ü g g ö n y

(Folytatjuk)

Jézus Krisztus fölsége miatt úgy kell véghezvinnünk a kis tetteket, mintha nagyok volnának, hiszen Ő teszi azokat bennünk, és éli a mi életünket. A nagy tetteket pedig — mindenhatósága folytán — kicsinyekként és könnyűekként.

B. Pascal

NAPLÓ

NEKROLÓGOK HELYETT

Miért van az, hogy miután meghal a tudós, felfedezzük érdemeit. eszünkbe jutnak kitüntetései, címe, rangja, munkássága, mellyel megajándékozta a világot.

Miért van az, hogy halála után felfedezzük a felfedezőt, aki kutatásaiban fáradhatatlan volt, hivatását hosszú-hosszú évekig szenvedéllyel űzte, csupán a protokoll fárasztotta és idegesítette.

Miért van az, hogy gyászhire hallatán elfogadjuk bölcsnek a bölcsét, mesternek a mestert, akivel mi, tanítványok és ellenfelek, kimondva vagy kimondatlanul annyit vitatkoztunk. De most megbízható tekintéllyé lép elő szemünkben.

A ravatalon pedig felfedezzük az embert, akit a hivatalos ünneplés mindig zavarba hozott, s aki ezt jól-rosszul palástolni is igyekezett. Röstellte ugyanis, hogy éppen ő az, aki. Koporsója mellett elcsodálkozunk azon, hogy életében egyesek naivnak tartották, mások szerencsésnek, ismét mások egyszerűen csak embernek. A boldogabb fajtából.

A sír szélén állva aztán rádöbbenünk a hitére is, amiről egyébként nem volt soha bátorságunk megbizonyosodni. S itt tudjuk meg sokadmagunkkal, hogy az mettől meddig terjedt — a föld határain túlra is. Itt tudjuk meg, ki volt és mérhető-e a mindennapok mércéje szerint. Kiderül, mint már annyszor kiderült, hogy nem. Életében is, halálában is titok volt s idegenség. Rendelés egy feladatra, amit elvégzett, betöltött embersége, tehetsége és hite szerint.

Tegnap, tegnapelőtt s talán ma is elment egy tudós, egy felfedező, egy bölcs. Elment, ahogy életében annyszor megtette, ha nagy társaságban volt — feltűnés nélkül. Eltávozott körünkől öregén, betegen, de értékes felismerésekkel és következtetésekkel. S utólag mindegyikről megállapítjuk, hogy mint minden igazán kivételes egyéniséget, zajos sikerei vagy csöndes diadalai ellenére, kevesen ismerték belülről, közelről. Még a környezete, pályatársai sem, akik most némán, lehajtott fővel kísérik végső útjára, mert akit temetnek e percben is röstelli, hogy gondot okoz, jöllehet pihenni tér.

Az utóbbi időben sokan mentek el: orvosprofesszorok, történészek, filozófusok, írók, mozgalmi emberek, köztük olyanok is, akiknek világnézete különbözik a miénktől. Akik azonban emberségből példát adtak, a meggyőződés védelmében és az új megvalósulásokért folytatott küzdelmükben követésre biztattak.

Tiszteljük bennük a derék embert, aki kora problémáiban osztozik és aktív segítőtárs tud lenni minden emberi gondban, és tiszteljük a derekabbat, aki már a közös jövőért is hozott áldozatot.

AZ OLVASÓ NAPLÓJA

Harmadik kötete jelent meg Káldi Jánosnak, Szombathely és a Rába-vidék költőjének. Diákkori verseit még Móricz Zsigmond közölte a *Kelet Népe*-ben. Első kötete 1947-ben a *Halott vizimalom* volt, második, jó tíz esztendő múlva a *Rába-parti elégia*; most *A világító kapanyél* harmadik gyűjteménye.*

Élén *Önarckép* áll: „Megépül lassan végső arcom; — az, amit elviszek majd velem, — amin a szegfűk szomorúsága nyílik, — s amin a hegyek végtelen — árvasága fáj — szüntelen, — de amelyről örökkön süt — a világért égő szerelem.” Maga a kötet azonban még egyáltalán nem a „végső arc”; és töb-

* Káldi János: *A világító kapanyél*. Jelenkor-Magvető, 1970.

bet ad a „világért égő szerelemből”, mint a „szegfűk szomorúságából” és „a hegyek végtelen árvaságából”. Más, prózaibb fogalmazásban: többet a vállalt közéleti szerepből és hivatásból, mint a költő benső világából; többet a programból, mint a meditációból. Ha a tavasz gyors feledésre tanít, akkor ő elveti ezt a tanítást, mert a maga baját elfelejtheti, „de soha — a társaimra zúdított — határtalan iszonyatot; — megmentőként viharzik bennem minden elmúlt és mai pusztulás, — kötelességem a gyász; — s csak addig emelhetem föl a fejem — amíg hűségesen őrzöm-viszem — mulhatatlan részvétemet — és haragomat” (*A virágok nem törődnek semmivel*); — egyetlen célja lehet: „Ásom a mélyből a mindennapi jót és igazat. — Az életemnek értelmet ez ad. — A lényegre uszítok. — A tennivalókra...” (*Válasz*); — látva a tíz fokos hidegben rendületlenül dolgozó kábelfektetőket, „napok óta azért fohászokodom, — hogy szívük, agyuk mindhalálig maradjon bennem. — Ne adassék más: csak igazukat énekelnem” (*Igy segíts*); és amikor tapasztalja a bajt, visszásságot, s találkozik a „gonosszal”, aki még mindig köztünk él és „szétzúzza alattomosan napfény után áhító álmainkat”, akkor „magam is mondom — kissé szomorúan és haragos lélekkel — össze kell fognunk, becsületeseknek!” (*Levél veszprémi barátaimhoz*). A rengeteg munka, gond, teendő közben „csak pillanatai vannak”, korától „a mindig résen-állást, a zaklatottságot” kapta, és „nem is tudnék másképpen élni; — a nap-záporos, tenyérnyi, — szelíd terep, a megállás tönkre tenne; — a levegőt vennék el tőlem, ha ezt a lázas futást; — ami a lényegem, az kövülne meg, ha nem zúgatna — újabb és újabb szenvedély; — az idegrendszerem fúlna némaságba...” (*Talponálló*).

Szép és önzetlen élet; ilyen az, akire „rámutathatunk, mint példára”: akinek „csillagai: a tisztaság, tudás — és szorgalom; — aki nem áll meg soha, — egyetlen pillanatra sem, — de nap-nap után faragja magát kinnal — fegyelmel, — s nap-nap után kölcsönadja — a szívét társainak” (*Egyszerű beszéd*). De nem sínyle meg végül majd mindent — a költő? Igen, dolgozni kell, építeni magunkat és világunkat, nem belenyugodni félmegoldásokba... de megállni is kell, és csönd is kell, és az

alkotás szívós türelme is kell. Kivált ha egy költőnek a legigazabb területe mégiscsak a bensőségeiből, meghittebb líra, a kötet címadó versée, vagy a *Danka Mártáé*, akinek „fejkendője intő lánglobogás, — fájdalomból májusi rét lett”, vagy az *Anyai nagyszüleim képe* alá írotté, ezzel a szép, tiszta kicsengéssel: „A szátok olykor, rózsaszélben — meg-megmozdul, de észrevétlen.”

„Végő arc”? Nem. Egyelőre ide, idáig ért; „a folyton-virágzó lázból *életforma* lett”; az elkötelezettség tudatának és a kifelé fordulásnak az életformája: „Hol is élek? — A napok csikorgása közt. — Arra vágyódva, hogy értsetek. — Tigrisként küzdve — mégis észrevétlen — a csöndtől tízmillió fényévnyi messziségben, — értetek, — csak értetek” (*Igen*). De akik figyelemmel fordulnak lírája felé, a „napok csikorgásán” túl egyre inkább azokat a pillanatokat keresik benne, amikor — mégiscsak közelebb a csöndhöz — megszólal lelkében-hangjában „egy szélbe-hajló, nyári fa neszezése”, és az a benső ének, amit „egy régi víz mond mindig”. A megfogalmazott program után, és helyett a megcsinált dolgot; ami a legkevésbé sem föladása az elkötelezettségnek, hanem csak más és új — és talán maradandóbb — formája. A költő valóban „nem pihenhet — soha — egyetlen pillanatra sem”: de a „vágtnak” (*Halász Gábor „Továbbjutni” című cikke alá*) egyszerre kell előre is, meg befelé is haladnia, s egyszerre kell hódítania a többet is, meg a mélyebbet is. Kimondani „a kimondhatatlant”; s ehhez valóban nem nélkülözheti a lélek „az események madárvonulásának, suhogását”; de azért nem minden „szélcsendes megállás fegyverletétel”, és nem bizonyos, hogy „a villanásnyi eltűnődés is fél halál”. A kettő együtt és egyben; egyszerre madárvonulás és szélcsend, egyszerre vágta és eltűnődés: — ez lehet a halász-gábori „továbbjutni” iránya Káldi János rokonszenves lírájában.

1939, 1957, 1970: az első két évszám közt majdnem két, a második kettő közt több mint egy évtized van; ilyen nagy időközök választják el *Kálnoky László* köteteit, az elsőtől, *Az árnyak kertjétől* a másodikig, a *Lázás csillagon-t*, s ettől a másodikiktól a most megjelent harmadikat, a *Lángok árnyékában-t*.*

* Kálnoky László: *Lángok árnyékában*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.

Három vékony kötet: meglepően — vagy túl szigorúan — kevésnek tűnnek, ha a hézagokat nem tölténék ki a fordítások kötetei, szükséges tartozékaként az eddigi életműnek; ha nem tanúsítanak, mit vont el falánkul a saját műből, és mivel építette egészéé mégis ezt az életművet a mások, idegenek — rokonok és ellenségek, mert vérén és véréből élők — nyelvünkön való újratemtése. De még így is nem kevés-e ez a száz lapnyi vers tizenkét évre? Lehet, hogy mennyiségben kevés; a költészetet azonban nem mennyiségre mérik.

Pusztuló arc; ez a cím a kötet egyik legkegyetlenebb és legerősebb versének. Kálnoky László lírájában elsősorban erről van szó: a pusztulásról. Arcokéről, érzelmekéről, szervezetéről, sejtekéről. „Ügyet se vet mások tálkáira, — súlyajra, aki megmérte önmagát, — aki iól látia már. — hogy omló falú kastélyhoz hasonlít. — hol a háznép kihalt. — de a zászlót bevonni elfeledték” (*Önéletrajz helyeti*). Vagy: „Egyre jobban riasztanak — a koponyán belüli omladékok. — Egyre többször állok meg és tűnődöm — hamuba írt betűk fölött. — Ha nincsen fűtanú, — egyre gyakrabban hallatom — a megconkított cédrus jajsavát” (*De profundis*).

Ennek a pusztulásnak azonban nincs romantikája. Tárgyilag pusztulás, tények leltározása. Nem képzelgés, hanem észlelés, mérnöki és orvosi pontossággal. A betegség költői röntgenképei. A megalázott ciklus harmadik szonettja szól a „gyilkosabb fegyverről”, amit „a démoni, formátlan szenvedély” hoz el-

lene — „nem képzelt bámatot, mely tetszeleg — magában, nem kacér agy-
rémekeket, — de a megrendelt halált, a valódit; — arcot öltő gomolyt, mely föl-
merül — a semmiből, s én tehetetlenül — nézem, amint lassan kirajzolódik.”

Tehetetlenül, de nem tétlenül. Hanem szigorúan és lelkiismeretesen, fecsegések nélkül, költői pontossággal rögzítve azt, „ami van”; és ezzel győzve is le végső soron azt, „ami van”. „Fölfelé megyek vánszorogva — belső hegyomlásom görgetegén” — kezdi a megdöb-bentő *Zarándokút*: aztán: „Egy forduló után, — amelyet még sötét bozót takar, — megpillantom talán a jelenést, — a csontszikár, páncélos alakot, — a se-színű sashave-voltat, — aki táblát mutat felém, — hol legféltettebb titkaim olvashatók, — aki ismeretlen nyelven kiált — álomban hallott, régi átkokat, — s szavára hamuvá kell omlanom.” De aki megfejt — mert Kálnoky László lírája megfejt, megoldja — az ismeretlen nyelvet és titkokat, az végül mégsem omlik hamuvá. Mert számára ez is „jelenség”, amit nézni, látni, rögzíteni kell, s mindebből újra megalkotni, „oly aprólékos-pontosan, — ahogyan a halál fiatal arcok — évtizedek múlva megjelenő — ráncainak tervrajzán dolgozik” (*Munkamódszerül*) — és mi a megalkotott pusztulás, ha nem a pusztulás elpusztítása?

A költészetet nem mennyiségre mérik. Ezen a másik, igazi, a költészetre egyedül alkalmazható mérlegen a *Lán-gok árnyékában* száz lapnyi verse nagyon sokat nyom.

RÓNAY GYÖRGY

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

Ha elgondolkozunk azon, milyen hatással voltak a XX. század színházművészetének fejlődésére a távoli világrészek vendégegyüttesei, melyek különböző ünnepi alkalmakkor, nemzetközi fesztiválokon mutatkoztak be az európai kultúrkör színházi alkotóinak e hatásvizsgálat külön tanulmányt igényelne: a századelő szimbolistáira valosággal revelatív hatást tett egy-egy japán No-produkció, Brecht „elidegenített” színházszásának kidolgozásához a kínai színházi kultúra adta az alapvető élményt, Antonin Artaud megtelebintette Párisban a Bali-szigetéről érkezett vendégegyüttést, s megszületett benne a „kegyetlen színház” látomása, s a legfris-

sebb jelenségek közül elegendő talán Jerzy Grotowskiéra utalnunk, mely rendkívül mély rokonságot mutat az indiai színházzal.

Ezért rendkívüli érdeklődéssel vártuk a nyári szabadtéri program egyik legígéretesebb műsorát, az új-zélandi „Maori” együttes vendégszereplését. A margitszigeti fellépésről azonban közel sem ilyen egyértelmű benyomást hoztunk magunkkal. A maorik mintegy hat-hétszáz éve települtek le Új-Zélandban, s ma is igen kis nép, mely azonban rendkívül gazdag hagyománnyal és népművészettel rendelkezik. Öt évvel ezelőtt az új-zélandi opera műsorára tűzte Gershwin „Porgy és Bess” című

művét, s a kórust a színház művészeti vezetői maorikból toborozták. Így született meg a „Maori” együttes, mely azóta nemcsak Új-Zéland és Ausztrália színpadait hódította meg, de ebben az évben világkörüli útra is indult. Ennek az útnak egyik állomása volt a budapesti fellépés.

Mindezt azért érdemes itt — az előzetes beharangozás után — újra elmondanunk, mert a „Maori” együttes története önmagában is azt jelezte, hogy különleges művészi élménut várhatunk: egy olyan kultikus színházi kultúráról kapva tudósítást, melyben tánc, ének, zene, mimika még nem váltak külön. Sajnos Dick Johnstone-nak, aki az estet megrendezte, elsősorban nem ez volt a szándéka. Az ő szeme előtt, úgy tűnik, elsősorban egy nyáresti, könnyed show-műsor eszméje lebegett, s így nem riadt vissza még attól sem, hogy Inia Te Wiata operaénekesessé, aki a londoni Covent Garden madánéneke, amerikai filmdalokat és népszerű operadáriákat szőjön a maorik műsorába. Amikor pedig Inia Te Wiata áriái után kitolták a zongorát a színpadról a Margitsziget bokrai közé, s a színpadra befutó maorik vad, európai fülnek meglehetősen artikulátlannal hangzó harci kiáltásaikkal épp a férfiak vitézségét dicsérő táncba kezdtek, ez nemcsak az operaénekes amúgy is közepes szintű teljesítményét tette nevéssé, hanem a maorikat is. Ez — úgy hisszük — mégsem lehetett Dick Johnstone művészi célkitűzése.

Azért a jószemű megfigyelő tehetett egy-két érdekes megállapítást a vendégjáték kapcsán. Az est legszínházyszerűbb

produkciója a „Karu Karu” című halászdal megjelenítése volt: míg a kórus a színpad félhomályában a dalt énekelte, az együttes egyik tagja a színpad előterében egy fénycsóvával megvilágítva pantomimikus játékkal elevenítette meg a maori halász nehéz életének drámáját, s a gesztusokban ott rezgett egy tragikus sorsú nép keserves kínlódsága, napról napra való küzdelme is. Nem véletlen, hogy épp a pantomim eszközeivel kezd színházzá alakulni a maori táncművészet, hisz ebben a táncban elsősorban a kéz gesztusainak van jelentősége. S ez talán az európai néző számára a legizgalmasabb élmény: külön elemzést érdemelne a maorik kézművészete. A „Poi Waka” című jelenet, mely a maorik Új-Zélandra érkezését választotta témául, például kitűnő lehetőséget kínál a kézmozdulatok művészetének megfigyelésére: jól láthattuk, hogyan alakulnak, változnak át, hogyan kapnak más drámai töltést ugyanazok az egyszerű kézmozdulatok, ha a táncos állva, térdelve, ülve vagy fekvő „táncol”, s megfigyelhetjük azt is, hogy ezek a gesztusok, megjelenítő erejükön fogva, hogyan lesznek táncos mozdulatokból pantomimikus ábrázolásá.

És ez az élmény, valamint a nagyszerű énekkultúrával — Isabel és Peter Cowan közreműködésével — előadott maori dalok mély líraisága el is homályosította bennünk mindazt, amiért okkal bosszankodtunk: aki színházszerető ember ott volt a Margitszigeten, nem bánta meg, hogy megismérkedett egy kissé a maori kultúrával.

PÁLYI ANDRÁS

KÉPZŐMŰVÉSZET

Új művészeti könyvek. „Farkas István egy egész világot épített fel képeiből, amelyek semmiféle más piktúrához nem hasonlíthatók”, ám a művész munkássága „a magyar közönség nagyobb része előtt még mindig terra incognita. Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy megnyissa végre a sorompót, kitarja a kapukat” — írta 1935-ben — Farkas Istvánról (1887–1944) szóló monográfiájában — Nyilas-Kolb Jenő, a két világháború közötti időszak megbízható ítéletű művészeti kritikusa.

Nyilas-Kolbnak igaza volt: Farkas festészete — a mester életében — hazájában nem részesült abban a figyelemben és megbecsülésben, amely kijárt

volna a kivételes tehetségű művésznek, akinek helyét a XX. századi európai művészet történetében Picasso és Chirico közelében jelölte ki egy francia művészeti író.

Nyilas-Kolb könyve arra volt tehát hivatva, hogy „megnyissa a sorompókat, kitarja a kapukat” a Farkas István-i oeuvre szélesebb körben való megismerése előtt. A sorompók azonban a legutolsó esztendőikig nem emelkedtek fel; még a minden igaz érték iránt oly fogékony Genthon István is mellőzte Farkast 1935-ben megjelent könyvében, amely az új magyar festészetről adott áttekintést. Hogy a Farkas-képek érzelmi telítettségéről, tragikumot sugalló at-

moszférájáról hosszú időn keresztül csupán egy szűk kör vett tudomást, ebben része volt a festő hazájától való hosszú távollétének is (Farkas sokáig élt Párizsban), művészete keserű, komor alaphangjának is s egyéb tényezőnek is — így annak, hogy sokan (mint Dénes Zsófia megfogalmazta) „az üzletembert nem vették művész-számba.” (Farkas ugyanis gazdag nagypolgár, a Singer és Wolfner kiadóvállalat vezérigazgatója volt.)

1944 márciusában az országot előzőlötték a németek, Farkast eltávolították vállálata éléről, majd Auschwitzba hurcolták és ott elpusztították. A felszabadulás után lehetővé vált a művész hagyatékának előlételtől mentes tanulmányozása (1947-ben Farkas István emlékkiállítás megrendezésére is sor került), — 1950 körül viszont megint a hallgatás csendje borult az életműre, hiszen az akkori kultúrpolitika pesszimizmának, dekadensnek, morbidnak és nagyburzsoá életérzéstől áthatottnak minősítette a mártír művész piktúráját.

A mester igazi rehabilitációja 1969-ben következett be, amikor a székesfehérvári múzeumban megnyílt a felkelhető Farkas-művek nagy revelációt keltő kiállítása; a fehérvári tárlatot 1970 nyarán Pataky Dénes kis könyvének megjelenése követte, a Corvina kiadó „A művészet kiskönyvtára” sorozatának 50. köteteként. Pataky az egyik leglakonikusabban fogalmazó művészeti írónk. Nem beszél mellé, kerüli a szóvirágokat, a dagályos epitetonokat; megállapításait (amelyek sosem könnyelműek...) mindig konkrétumokkal támasztja alá. Szépen, meggyőzően fejti ki, mit tanult és mit őrzött meg Farkas a kubizmusból (amely párizsi stúdiumai idején őt is megigézte), milyen szálak fűzik az ún. posztnagybányai irányhoz, nevezhető-e (és mennyiben) szürrealista festőnek... Kitűnőek a könyvecskének azok a passzusai, amelyek a mester életének „elegáns, előkelő, nyugodt felszine” alól feltörő ösztönvilágnak, a művész munkáiban megnyilatkozó „borzongató és halálos szorongásnak” elemzését nyújtják. A Corvina művészeti zsebkönyv sorozata egyik legsikerültebb darabjának tartjuk Pataky írását, amely — ismeretterjesztő érdemein túl — imponáló adatgazdagságával, számos publikálatlan dokumentum közreadásával magas tudományos színvonalat is képvisel. Kár viszont, hogy az irodalomjegyzék mellőz pár fontos — Farkassal foglalkozó —

írást, így Kassák Lajos könyveit („Valomias tizenöt művészről” és „Képzőművészetünk Nagybányától napjainkig”), Cecil Roth „Jewish Art” című kötetét (Tel Aviv, 1961), Bajkay Éva „Művészet”-beli tartalmas cikkét és Csemiczky Tihamér tárlatbeszámolóját a „Film Színház Irodalom” című képeslap 1941. április 4-i számában. (Csemiczky tinom, máig is érvényes jellemzését nyújtotta Farkas művészetének: „Farkas István képeinek fő tartalma tudatalatti elemek misztikus, drámai szövevényéből áll. Végzetes víziók, fantasztikus álmok, foszló emlékek figurái elevenednek meg ecsetje nyomán.”)

A kötet képanyaga („A vörös asztal körül”, „Külvárosi hajnal”, „Kisértetek haza”, „A szirakúzi bolond” stb.) megerősíti André Salmonnak, az Apollinaire baráti köréhez tartozott költőnek és esszéírónak véleményét: „Farkas István kitűnő, érzéketlen művész volt, a szín és a vonal egyik mestere. Magyarország büszke lehet Farkas István életművére, amelyet az egyetemes művészet is számon tart.”

Martyn Ferencről, a Pécsen élő jeles nonfiguratív festőművészről a közelmúltban két önálló kiadvány is megjelent: Hárs Éva pályarajza (Corvina Kiadó, 1970) a mester teljes életművét helyezi mérlegre, míg Tüskés Tibor „A szó és vonal” című könyvecskéje (Kaposvár, 1970) a művész könyvillusztrációit tárgyalja. Hárs tanulmányának azokat a részleteit olvastuk a legnagyobb érdeklődéssel, amelyek a mester motívumai között gyakran felbukkanó folklorisztikus elemekre, a Martyn-képek megmunkálásának példás műgondjára a művész alkotásaiban döntően érvényesülő kompozíciós elvre: az aranymet-szésre hívják fel a figyelmet. Tüskés — a' Ramón Lull-, Cervantes-, Mallarmé-, Flaubert-, Berzsenyi-illusztrációk elemzésén túl — Martyn egyénisége és pályája „megalkuvásnélküliségének, hajlíthatatlan következetességének” is szép sorokat szentel.

Hárs Éva szövege tömörebbé, fesze- sebbé vált volna néhány általánosság (pl.: „Martyn művészetével a közösségért küzdött”) elhagyásával, Tüskés munkájában viszont szükségtelennek érezzük az évszázadok óta jól bevált „illusztráció” kifejezés felcserélését a hosszú és erőltetett „irodalmi kísérőrajz” megjelöléssel. Egyébként mindkét könyvecske újabb művészeti irodalmunk legkülönb termékei közé tartozik.

Kiállítások. Thomas Carlyle, a múlt századi angol historikus a történelmi hőökről szóló munkájában „beginners”-nek, „kezdemenyzők”-nek nevezi a nemzetek, államok és kontinensek sorsát megszabó egyéniségeket. Az irodalomnak és a művészeteknek is vannak természetesen „beginner”-ei; a mi nagy „kezdemenyző”-nk *Kassák Lajos* volt, aki irodalmi munkáival („Mesteremberek”, „A ló meghal, a madarak kirepülnek”, „Egy ember élete”), konstruktivista festményeivel, az irodalom és a képzőművészet határmezsgyéjén elhelyezkedő képverseivel, teoretikus és polemikus írásaival, budapesti, bécsi, majd újra budapesti szerkesztői tevékenységével hatalmas felszabadító, ösztönző és megtermékenyítő hatást gyakorolt szellemi életünkre.

A századeleji avantgarde-mozgalmak (kubizmus, dadaizmus, futurizmus) által létrehozott új művészeti technikának: a *kollázs*nak (Klebebild, papiers collés) is *Kassák* volt az első magyar művelője. Plakátbetűk, újságkivágások, fotók, magazinképek, színes papírdarabok összeragasztásával készült munkáit gazdag képzőművészeti, groteszk asszociációk, olykor éles társadalombírálat jellemzi.

Kassák Lajos kollázsainak Károlyipalotabeli kiállításáért elsősorban a művek tulajdonosát, a mester övegyét illeti köszönet, továbbá a tárlatot rendező dr. Illés Lászlóné és dr. Vayerné Zibolen Ágnes irodalomtörténészeket,

a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársait. A kiállítás izgalmas anyagából — amely egy fáradhatatlan szellem, egy nagy *chercheur* műhelyébe nyújtott bepillantást — elsősorban a „Sakktábla”, a „Ma” című folyóirat borítóterve, a „Kék-piros kompozíció”, a Kollázs feszülettel és corpusssal”, a „Színes négyeszek” és a „Klára” emelkedett ki.

A Dunakanyarban a nyáron több tárlat nyílt fiatal képzőművészek munkáiból. Az *esztergomi Technika Házában Tröster Vera kiállításai* láthatjuk júliusban. A festőnő széles, heves ecsetvonásokkal, Rouault-ra, Kokoschkára, Czöbel Eélára és a magyar népművészetre emlékeztető szenvedélyes színadással festi nonfiguratív műveit („Zoltár”, „Változatok rózsaszínben” stb.). Nem széles skálájú, de átél, őszinte, a művészeti divatokkal mit sem törődő pikúra Tröster Veréé. Bizalommal tekintünk további útja elé.

Az esztergomi Technika Háza következő kiállítója *Szema-dám György* volt, aki az ikonfestészet és egyes mai magyar művészek (főként Anna Margit) hatása alatt dolgozik. Szema-dám művészi lényé még a kibontakozás stádiumában van, de „Ecce Homo”, „A megfeszített Krisztus két szenttel”, „Emlék egy régi búcsúból” és „Dédnagyanyám: Terbe Piroška” című munkái máris olyan teljesítmények, amelyek elárulják a valódi rátermettséget.

D. I

ZENEI JEGYZETEK

(EGYHÁZZENEI KALANDOZÁSOK.) *Ritka* szép élményben részesedhetek mindazok, akik egy héten át fültanúi voltak a *Mátyás-templom* ének- és zenekara egyházzenei sorozatának. A kitűnő kórus és zenekar, amely nemrégiben még válsága keserű időszakát élte, most megint egyházzenei kultúránk élenjáró együttese, hagyományörző középpontja. Ha valahol, hát itt stílushű előadásban hallhatjuk az egyházzeneirodalom remekeit. A hat napon át folyó bemutatók pedig nem csupán a kórus imponáló felkészültségét bizonyították, hanem egy zenei folyamatról is hűséges képet adtak. Mert ahogy Mozart Koronázási miséje, Schubert B-dúr miséje és Liszt Ferenc majd Kodály miséi felhangzanak, az nemcsak egyszeri zenei élmény, hanem az

egyházzene korszakainak, az ember és a Teremtő zenei viszonyának hív tükröképe is. Mozart miséje csupa gyermeki egyszerűség, báj és mégis ott érezni benne a klasszicizmus kiegyensúlyozott fenségét, belső tisztázottságát. Már a Kyrie szinte lépésekben közeledő, aztán elhalkuló melódiái éreztetik, hogy az ember megemelkedik és a zene szárnyán egy másik dimenzióba kerül. A magyar előadási hagyomány szerint a szoprán szóló egy kicsit gyorsabb a megszokottnál, érzésem szerint azonban ez Mozart szándéka szerint való. Ebben a lendületes szólóban, amely aztán a tenorral találkozva emelkedik egyre feljebb és feljebb — az ég felé —, ott izzik Mozart formailag talán tisztázatlan, szubjektíve azonban kétségtelenül meglévő és nem is akármilyen mérték-

ben meglévő hite. (Hány és hány hatalmas egyénisége van a művészet történetének, aki a vallás kötöttségeit megköttözöttségnek, eszmerendőszerét azonban ihletet és erőt adó forrásnak tekintette...!) Aki így tudott hinni, aki a zene szárnyán ilyen ismeretlen távlatok közelségébe jutott, az megengedhetette magának, hogy a Glóriában szinte játékosan feleltesse egymásnak a szólistákat, akik a kórus vonzásától elszakadva valahol az éteri messzeségekben járnak már. Csak egyszer emelkedik hasonló magasatokra a kórus: a Credo bevezetésében. Abban a tételben tehát, amelyben rendszerint eldől, hogy a mise egyszerű rutinggyakorlat, kötelező tiszteletadás, vagy éppen a közlés, az isteni világ iránt érzett tisztelet és hűség kifejezésének, szinte lebirhatatlan igényének megnyilatkozása-e. Mozart miséje feltétlenül az utóbbi rétegbe tartozik. S ez teszi annyira hitelesre a következő részek elmélyült, befelé forduló, alázatos hangját, amely később majd a nagy „moll” művekben válik igazán teljessé és végérvénysé. Egy nagy zenei korszak tetőzik itt, Haydn hatalmas alkotásai, úgy, hogy érintetlen marad azok monumentális hite, de hozzájuk adódik az emberi egyszerűség hitele.

Aztán Schubert jön, akinél jóformán az egyszerűség és a jó értelemben vett gyermekség dominál. Ezek a művek sosem tűnnek annyira végérvényesen befejezettnek, mint az előző korszakéi, mégis ott él bennük egy új áhítat-forma csirája, a szentferenci egyszerűség gesztusa. Amikor Schubert megalkotja a maga kis remekeit, akkor igazán hiteles. Amikor kilép a nagy formák világába, mintha nyugót választott volna. (Ezért érzem kamaraműveit is sokkal tökéletesebb, végérvényesebb alkotásoknak, mint szimfóniáit, s ezért lesz C-dúr miséje a maga nemében sokkal befejezettebb, mint a hatalmasabb igénynyel készült Asz-dúr.)

Liszt megint más világ. Nála egy művön, egy misén belül is akadnak teatrális gesztusok és mélyről fakadó, hiteles, igaz vallomások. Nagyon szép, az egyházzeneirodalomban is korszaknyitó alkotás például a Missa choralis, amelyet a szerző halála évfordulóján ebben az évben is gyönyörűen szólaltatott meg az Alkantarai Szent Péter-templom Bucsú László vezette kórusa; a Koronázási mise azonban, melyet Szent István napján adott elő a Mátyás-templom ének- és zenekara, nem végérvényes zenemű. Cso-

dálatos részek mellett akadnak benne nagyon is földönjárók, amelyek ihlete nem felfelé irányul, inkább vízszintes irányban tájékozódik. Sokkal közelebb áll hozzám Kodály Missa brevis, ez a valóban áhítatra kényszerítő mű, amelynek sodró lendülete, magával ragadó ereje nem hagy és nem enged kétségeket. Kodály néha szinte embertelen próbára teszi a hangokat. De hogyan is fejezhetné ki másképp azt, ami emberfeletti? S hogyan tudná hívebben érzékelteni, hogy a modern embernek is megvan az a klasszikus ívű menedéke, amelyet ő egész életével, nagyszerű művével szolgált. Az ember és a gondolat összefonódása a Missa brevis, amely — kockáztassuk meg bátran — századunk egyik kivételes remekműve, s bizony gyakrabban érdemelne helyet hangversenyermeink műsorában is.

Európa-szerte ismert és megbecsült orgonaművésznünk, Pécsi Sebestyén két hangversenyt adott a tihanyi apátság templomban. Egy nagyon fárasztó és eredményes hangversenysorozat után találkozott ismét hazai rajongóival. Nyugat-ném-tországi útja a magyar hangversenyéletben is páratlan sikerrel végződött. A „Schleswig-Holsteiner Orgelkonzerte” sorozatban adott hangversenye után például Margarete Lorenzen a következőket írta róla: „...a hangverseny igazi európai estét jelentett. Egyszerű, álló művészi élményt szerzett.” A hamburgi est után a Welt kritikusa szerint „a magyar művész nemzetközi rangú hangversenyt adott”, Duisburgban pedig az orgonajáték magaskolájának nevezték előadását. Legszívesebben bizonyára mégis freiburgi hangversenyére emlékezik a professzor, hiszen az itteni világhíres orgonához csak a hangszer elismert mestereit hívják meg. A Dómban négy különböző orgona van, mind-egyik más és más korszak műveinek megszólaltatására. A hangversenyek végén aztán a központi játékasztalon egyszerűen, egymásnak felelgetve megszólaltathatja a művész mind a négyet. (Az összesített orgonának 134 regisztere és több mint tízezer pipja van.) Pécsi Sebestyénnek itt is rendkívül nagy sikere volt. Mint ahogy Tihanyban is elbűvölte hallgatóit érzéletes, kultúrált játékaival. Nemcsak azért érdemel megkülönböztetett figyelmet minden általa megszólaltatott alkotás, mert technikailag tökéletesen kivitelezett, sokkal inkább azért, mert Pécsi nem a ma divó objektív iskola szellemében szólaltatja meg őket, hanem lelket lehel valamennyibe,

s így válik tolmácsolása egyszerre korhűvé és korszerűvé.

Ismét megcsodálhattuk hangversenyeinek hűséges partnerét, a magyar oratórium-kultusz egyik legmegbízhatóbb művelőjét, Werner Máriát, aki ismét tévedhetetlen stílusérzékkel, bámulatosan jó diszpozícióban szólaltatott meg néhány áriát és oratóriumrészletet.

(LEMEZFIGYELŐ.) Szinte szemünk előtt nőtte nagy énekessé Ágay Karola. Eleinte csak virtuóz koloratúrjaival készítette elismerésre hallgatóit, a gyakorlat során azonban egyre közelebb férközött operai szerepeinek mélységeihez. Még ma is közelebb állnak hozzá talán az „elidegenedett” figurák, mint Mozart Varázsfuvolájának Éj királynője, akit sokkal érzékletesebben kelt életre, sokkal sokoldalúbban tud jellemezni, mint például Constanzt a Szöktetésben. Megvan az a kivételes adottsága, hogy az élettelen, emberfelettinek ábrázolt hősöket is élettel tudja megtölteni, és éreztetni tudja, hogy nagyon is tragikus a sorsuk, épp azért, mert az emberi világrend peremére vannak száműzve. Voltaképp nem is tesznek egyebet, mint a maguk módján és a maguk eszközeivel — melyek természetesen embertelenek — részesedni akarnak a józan, racionális cselekményből. Ezeket kelti életre utánózatatlan tökéletességgel Ágay Karola. No, és természetesen Luciát Donizetti komor tragédiájának főszereplőjét, akit már a Metropolitanban is sikerrel alakított. A Qualiton LPX 11432 számú lemez érzésünk szerint sikeres antológia. Technikai kivélezése igen jó, a címlapja — ezt megszoktuk már az ilyen „operatic recital”-oknál — meglehetősen izléstelen.

A *Musica antiqua Polonica* sorozat egy olyan szerencsés ország művészeti alkotása, amelynek zenei múltja a történelmi sorsfordulókban is nagyjából érintetlen maradt. Próbálnánk meg csak mi ilyen vállalkozást kezdeményezni a magyar barokkról! Így hát enyhe irigységgel vesszük kezünkbe a Lengyel Kultúra új és új lemezeit, melyek Lengyelország rohamosan fejlődő lemezgyártásának is hív tükröképei. Legutóbb Stanislaw Sylwester Szarzyński hat egyházzenei alkotása jelent meg a Muza

SXL 0524-es lemezén. Van közöttük egy egészen kivételes szépségű alkotás, a *Parlando non gravis* című motetta, amelyet csodálatos hangon énekel el Włodzimierz Wierzbicki, az egyik legkitűnőbb tenorista. Különbözik a bencés szerzetes Szarzyński nem a barokk kimagasló óriása. De ismernünk kell az ilyen — átlagosnál jobb — mestereket is, hogy mérni tudjuk valamihez Bach és Händel betetőzését.

Gennadij Rozsgyesztvenszki, a hazánkban is előnyösen ismert karmester vezényli a Moszkvai Rádió Kamarazenekarát azon a felvételen (Melodia 022589—90-a), amelyen modern alkotásokat hallhatunk. A szovjet zenekarok általában szívesebben játszanak romantikus és klasszikus műveket, az előbbieken tökéletesen érvényesíthetik technikai tudásukat, az utóbbiakban viszont kissé gépiesnek hat játéuk. Ez a lemez annak a bizonyosságnak, hogy a huszadik század hangját autentikusan tolmácsolják. A Bach—Webern *Ricercar* előadása például meglepetés: a szolamok tökéletes kidolgozása révén nemcsak a zenei elidegenedés folyamatát ábrázolják nagyszerűen a szovjet muzsikuskok, hanem humanista tartalmát is. Ritkaság, s bizonyára népszerű lesz. A Háromgarasos opera szvitjének felvétele. Ebből az eredeti zene bursikóz humorát, szkepticizmusát hiányoltam, mintha a moszkvaiak túlságosan is komolyan vették volna feladatukat. (A Telefunken lemezén például Theo Mackeben úgy vezényli a Lewis Ruth együttest, mintha minduntalan a nézőtérre kacintgatna. Épp ezzel válik hitelessé, életszerűvé.). Bartók *Román táncainak* felvételét nemcsak érdeklődéssel, hanem a komoly zenei teljesítményt megillető tisztelettel is hallgattuk. — Szostakovics *Sztyepan Razinja* és IX. szimfóniája szerepel a 016471—72-a számú Melodia lemezen. A két felvétel során alkalmunk van megcsodálni Kirill Kondrasin színes, teremő, romantikus fantáziáját, s a Moszkvai Filharmonikus Zenekar hatalmas affektusait. A két műalkotás a huszadik században is továbbbélő és ható romantika művészi törképe.

RÓNAY LÁSZLÓ

Azt hiszem, legnehezebb az igazi hívek és az álhívek között eligazodni, mert az álhívek is az igazi hívek alarcát veszik fel.

Veres Péter

RÁDIO MELLETT — KÉPERNYŐ ELŐTT

Mennyi háború volt már az emberiség történetében — harmincéves, negyvenéves, százéves háború, első és második világháború (és így sorolhatnánk még jó néhányat!) —, de egyik sem annyira „jelenlévő”, annyira kiszakíthatatlan az emberek emlékezetéből, mint a második világháború. Ez a gondolat egy televíziós interjú során vetődött fel és most különösen időszerűvé teszi az évről évre visszatérő, szomorú őszi évforduló: a hitleri hadigépezet Lengyelország elleni megindulásának — és ezzel a második világháború kitörésének — az évfordulója. De nemcsak a naptári számok emlékeztetnek, hanem a fasizmus nagyon is kézzelfogható létezése, szervezkedése, aktivizálódása a világ számos pontján a faji elnyomásban, az újjáarmatosításban, a népirtó háborúkban, a tömeggyilkosságokban, modern civilizációnk mindmegannyi szégyenfoltjában. Ezek egyikét dolgozta fel érdekes, izgalmas — és nagyon is elgondolkasztó — tévéfilmjében, Valaki a sötétből címmel Gosztönyi János.

A színhely egy nyugati kisváros. Éjszaka van. Az egyik napilap rendőri rovatvezetője — akit a szerző szándékosan nevez Abelnek — hazafelé igyekszik és egy meggyilkolt lány holttestére bukkan. Értesíti a rendőrséget, megkezdődik a nyomozás, hamarosan előkerül a gyilkos, akivel elejétől végéig lejátszatják a történeteket. Szokványos krimi? Egyáltalán nem. A gyilkos — személyi adatainak bemondásakor — kijelenti, hogy nevezzék őt J. M.-nek, mert ezt a „nevet” jobban szereti a magáénál, azután elmondja, hogy ő voltaképpen „feladatot” hajtott végre — előre megfontoltan, tervszerűen és már nem is először —: megszabadította a társadalmat egy újabb „kártékony elemtől”, gondosan, percszerű pontossággal tanulmányozva az áldozat haldoklásának, kinszenvedésének minden mozzanatát. A környező házak lakói közül jó néhányan látták az esetet, de senki nem segített. A gyilkosság lejátszásakor Annie, a rendőrségi gépirónő jeleníti meg az áldozatot. Egymás után jönnek ki a házakból a tanúk és megkezdődik a nagy szembesítés: a gyilkos szembesítése tétivel, a részvétlen szemlélők szembesítése önmagukkal. Néhány hónappal ezelőtt a rádió „A hét tanú” címmel sugárzott egy lengyel hangjátékot (annak idején már megemlékeztünk róla): a témafelvetés — a társadalom felelősségének a kérdése — ott is hasonló volt, Gosztönyi azonban a kérdések egész sorát tárja elénk, a konkrét és félreérthetetlen kiindulástól — a gyilkos J. M.-je Július Mengelére, a náci tömeggyilkos orvosra utal — az Annie által kimondott végső megállapításig: bűnös a vádlott, de a tett elkövetőjétől semiben sem különböznek (sőt: adott esetben bűnösebbek), akik a gyávaságukkal, a tétlenségükkel megengedik, lehetővé teszik, hogy mások gyilkoljanak. Vádlottak a társadalmat szimbolizáló lakók, vádlottak még akkor is (és azok is), ha néhányan „megpróbáltak valamit tenni”: egy férfi felgyújtotta a villanyt a lakásában, hogy a téren „ne legyen olyan sötét”, egy másik rákiáltott a gyilkosra, a házfelügyelőné kinyitotta a kaput, hogy az áldozat oda meneküljön — de mindez kevés és hatástalan segítség. Nem elég „meggyújtani a villanyt”, nem elég „csak kiáltani”, nem elég „kinyitni a kaput” (miközben az áldozat már több sebből vérzik), vagyis: el kell jutni tovább, az aktív szembeszállásig (és nemcsak szembenállásig), az aktív megelőzésig. Igen, de a szerző ennek veszélyeire is felhívja a figyelmet: a darab egyik szereplője, egy idősebb munkás egyszer már segített valakinek, akit megtámadtak az utcán. Egymaga a sok szemlélő közül, és őt is késszúrás érte. Azóta béna. „Elég volt egyszer” — mondja, de vajon igaza van-e? Hiszen ő is tagja a társadalomnak — a „körülállónak” (akik végeredményben nem is körülállók, hanem résztvevők) —, ő is tanú, méghozzá tétlen tanú. Megtehetné volna például, hogy telefonál és kéri a rendőrséget. Hiszen a gyilkos húsz percre el is távozott a tett színhelyéről, és a lány akkor még élt. De nem tette meg és így lett hasonlóvá a többiekhez. A felelősség motívumaiban lehetnek fokozatok, de a mulasztás mind-egyiküknél egyformán súlyos. Ezért vágta a szemükbe Annie: sokszor játszotta el már az áldozat szerepét, sokfajta gyilkossal találkozott már, de ilyenekkel, mint ők, még sohasem. És undorral fordul el tőlük.

A televízió Nemere László kitűnő rendezésében sugározta a filmet, amelyben Bessenyei Ferenc (Abel — és a szerző nem hagy kétséget a szándékolt párhuzam felől — „Abel vagyok, mint az a bibliai”, mondja többször is), Drahotá Andrea (Annie) és Kozák András (Gyilkos) nyújtott emlékezetes alakítást.

BALÁSSY LÁSZLÓ

DOKUMENTUM

BESZÉLGETÉS FERENCSIK JÁNOSSEL

Mire tanít bennünket Ferencsik János?

Valahányszor az irodalom vagy a képzőművészet a zenéből táplálkozott, hogy fáradságát felfrissítse, csak nyert vele. Az irodalom ritmikus, dallami, hangulati ereje, a képzőművészet lírai, elvonatkoztató és kompozíciós ereje mindig megnövekedett a muzsika vérátömlesztésétől. A zene azonban, ha irodalmiaskodó vagy „festői” ruhát húztak rá, elnehezedett, nem tudott felemelkedni, magasan szárnyalni, akárcsak a fecske a légnyomás terhétől. A zenének csak megalázkodnia lehet, ha más mértékre szabják. Ha pedig magyarázni igyekeznek, vagy éppen belemagyarázni, ellillan, marad az üres kotta, előjegyzésekkel és használati utasításokkal. A zene önmagát magyarázza — pontosabban nem is magyarázza, pusztán közli. Akinek füle van a hallásra, hallja meg. Értse és élje. Ha már éli, úgysem beszél róla, mert tudja, a lényege kifejezhetetlen. Mégis, mivel meghatározó célzatú, egzakta tudományos korszak fiait és neveltjei vagyunk, egyetlen kizárólagosan lelki megnyilvánulásunkat, a muzsikát is — e nyilvánvaló bizonyosságát a szellemi világgal való rokonságunknak — agyonbeszéljük, tenyeres-talpas szavainkkal belecsimpaszkodunk, azt híven, hogy a felhőkből traktort, a sirályból kacsát csinálhatunk.

Minden emberben reménytelen szerelem él a muzsika iránt: oda vágyódunk mindnyájan, ahonnan a muzsika ered s ahová minden találkozásunkkor eltűnik. Ferencsik János ezeknek a varázslatos találkozásoknak a mestere. Olyan világok tájait járjuk be vele, amelyek csak az ő intésére nyílnak meg, s csak általa nyerehetünk mi is bebocsátást.

— Van-e határa a zenei kifejezésnek?

— Minden kifejezésnek van határa. Egyébként is, hogy a zene mit fejez vagy mit nem fejez ki, ezt szavakba nem lehet foglalni, erre csak utalni lehet. Ha a zenét szavakban el lehetne mondani, akkor kár volna annyi pénzt költeni zenekarokra, hiszen mindent le lehetne írni egy nagy könyvben.

— Az ember egyetlen kiútja a benső megtisztulásban szerzett öröm. Véleménye szerint milyen szerep jut a muzsikának az emberi életben? Gyóntat, feloldoz bűneink alól, javít rajtunk?

— Amíg valaki saját magának nem hajlandó meggyónni, saját maga előtt nem látja bűnösségét, nem cselekszik olyasmit, amellyel feloldhatja magát; amíg nem akar megtisztulni, addig semmiféle muzsika nem segít rajta. De más sem. A muzsika, a művészet egy magasabb világ funkciója. A muzsikának, s általában a művészetnek nem elsősorban erkölcsnevelő szerepük van az ember életében, de erről tanulmányokat írtak és írnak. Nem interjú téma. Túl messze vinne.

— Mi volt a legnagyobb zenei élménye?

— Nehezebb tudnám élményeimet osztályokba sorolni. Lemérni még kevésbé. *A Parthenon* vagy az *Utolsó vacsora* nem kisebb élményt jelentett, mint

a megfelelő zeneiek. Az utolsó nagy élményem most nyáron Grazban volt, amikor az „Europa Cantat” záróhangversenyén háromezer ember énekelt együtt. Csupa fiatal lány és fiú, akik (saját költségükön) azért találkoznak háromévenként valamely városban, hogy együtt, egymásnak énekeljenek. (A mi-eink közül a Vox humana és a veszprémiiek vettek részt.) Ezt az éneklést nem lehet elfelejteni. Íme, ez egyik szerepe a muzsikának az ember életében: a közösséghez tartozás nyelvi határokat legyőző kifejezője.

— A Muzsika hasábjain „a zene üri-gyén — a művelődésről” szavát tették, hogy „a régi zene megnövekedett előadásszáma az egyházi zene olyan kultuszát eredményezte, amely párját ritkítja még a nyugati világban is. Az itthoni műsorszerkesztők a ludasak abban, hogy az egyházi zenét ennyire előtérbe helyezik...” Mi a véleménye a folyóiratban lezajlott vitáról?

— Ezek a támadások teljesen hamis szemléletből indultak ki, semmiféle szempontból sem indokolhatók. Egyébként is olyan művekről volt szó, amelyeket úgyszólván születésük pillanatától máig közönség és szakértők egyaránt remekműveknek tartanak. Ha hiba lenne az, hogy egy művészi alkotás egyházi vonatkozású, akkor haladéktalanul revízió alá kellene venni a magyar irodal-

mat, kezdve a Halotti beszéden, és műzeumaink falairól sorra le kellene aggatni a vallásos tárgyú képeket. Komolytalan hadakozás volt, megérdemelten súlylyedt a feledés papirkosarába.

— Szabolcsi Bence Beethoven könyvében kifejti, hogy a „Krisztus az olajfák hegyén”-ben a zeneszerző „nem tett mást”, mint emberi vonásokkal telítette, humanizálta az evangéliumot a felvilágosodás szellemében. A „Missa Solemnis”-ben pedig „a művészapostol koncepciója szinte szakadatlan harcban áll a mise természetes, belső alkatával”, mert „kívülről vállalt kötelezettség számára a liturgikus forma”. Vajon eltekinthet-e az utókor a zeneszerző ihletének forrásától? Különválasztható-e a művész és a mű?

— Nem tudom, vajon az idézet nem túl szűkszavú-e. Mindenesetre, véleményem szerint Beethoven föléltlenül vállalásos lélek. Nem is csak a két mise meg a *Krisztus az olajfák hegyén* bizonyítja. Számomra az egyik legmagasabb-legmélyebb vallásos Beethoven inspiráció a *Kilencedik* „über Sternen muss er wohnen” pianissimo-víziója (közvetlenül a Credo erejű fortissimo után). Itt valami olyasmi hangzik fel, amihez szavakkal közelíteni sem lehet és ami már magának a zenének is a határán jár.

— Hogyan látja Ön: merre fejlődik a zene?

— Fogalmam sincs.

— Meddig tart zenei ízlésének határa? Pendereckit vezényelne-e?

— Kérdezze inkább úgy, hogy hol az a határ, ameddig a zene olyan értelemben élménye szellemi-lelki életnek, mint eddig volt. Pendereckit említi. Ő már a határvonalon fekszik. Egészen biztos, hogy továbbra is érdeklődéssel — veleérzéssel is — fogom hallgatni műveit, de nem biztos, hogy dirigálni is fogom. Ezt inkább a fiatalabbakra bízom.

Határról beszélünk. Íme a természetes határ: a korom. Hatvanhárom éves múltam. A határon túl lévőket, a ma fiataljait valami más esztétika, vagy legalábbis más esztétikai szándék irányítja, és ebben a szándékban én már nem osztozom. Ezt az esztétikát hiányosnak érzem, amit az orgonán *vox humanának* hívunk, úgy érzem, hiányzik belőle. Mintha nem igényelné ez a művészet a teljes embert. Az embernek egy bizonyos — korántsem szentimentális értelemben vett — érzelmi életére apellál, inkább az idegek, az akusztikus izgal-

mak azok, amelyeket művelők, a legfiatalabb komponisták elérni igyekeznek.

— Elektronikus zenét nem vezényelne?

— Nem. Az elektronikus zene nem is kíván karmestert, hangmérnököt kíván.

— Penderecki műveiben vannak elektronikus elemek is.

— Ez igaz, de azt, hogy ezekből az akusztikai tényezőkből, amelyeket most kultiválnak, mi lesz, nem lehet előre látni. Ahogy hallom, Nyugaton az elektronikus zene már divatjamúlt kísérlet.

— Nálunk talán most lesz divatos.

— Mi elmaradtunk. De a jövőt tekintve csak jóslásokba lehetne bocsátkozni, és erre nem vagyok hajlandó. Ha ugyanis nagyon jóindulatúan nézem a dolgot és azt mondom, hogy ez az új, járható út, amelyben egyébként egyáltalán nem vagyok biztos, de tegyük fel, mégis tévedtem és igenis ez az az út, ami a távolabbi jövő stílusirányát meg fogja szabni, akkor is meg kell várnai, amíg ezek az akusztikus kísérletek zenévé, akármilyen zenévé összeállnak, és ezt követően megszületik az esztétikája. Az előzőleg kialakított esztétika eddig még sohasem vált be. Ha előbb csinálták az esztétikát és csak utána jött a művészet, a művészet valami egészen mást produkált, mint ami az esztétika szándéka volt. Az esztétika mindig hátvédje a művészetnek, nem előőrse.

De — hogy esetlegé felreértéseket elkerüljek, ezt a kérdést, illetve választ Anatole France-szal szeretném befejezni, úgy is mint határról szemlélődő: „Azt hinni, hogy a jövő nincs, mert mi még nem ismerjük, annyi, mint azt hinni, hogy egy könyv nincs befejezve, mert mi még nem olvastuk végig.”

— Voltak zeneszerzői ambíciói?

— Nem voltak, de tanultam zeneszerzést, egész egyszerűen azért, mert lehetetlen, hogy olyasmivel foglalkozzék az ember, aminek a technikáját nem ismeri. Olyan rendező, aki egyúttal nem dramaturg is, nem létezik, s olyan karmester vagy előadóművész sem, aki ne tudja, mik voltak azok a rögzíthető szempontok, ha úgy tetszik, szabályok, amelyek szerint a szerző megkomponálta műveit. Boldogult tanárom, Lajtha László, aki zeneszerzésre oktatott, az osztályt kétfelé osztotta, zeneszerzőkre és azokra, akikről tudta, hogy nem fognak komponálni, és akik valóban nem is akartak, csak meg akarták tanulni

a technikáját, a mesterségbeli oldalát. Ezért nekünk nem kellett sokat komponálni, hanem inkább remekműveket analizálunk.

— *Miért a karmesteri hivatást választotta? Úgy tudjuk, sikeres zongoraművész lett volna. Néhány alkalommal már fel is lépett.*

— Orgonistának végeztem, tehát mint zongorista csak diletáns vagyok. Fiatal koromban sokat orgonáltam, hegedülni is tanultam, de végül is karmester lettem. Így alakult. Sok véletlen van az ember életében. Ha módosabb családba születtem volna bele, ahol zongoránk is lehetett volna, könnyen elképzelhető, hogy nem karmester, hanem zongorista lettem volna. De a visszafelé jóslás inkább a történések kenyeré. Lényeg, hogy karmester lettem.

— *Mit nevez autentikus interpretálásnak?*

— Ilyen nincs, mert ha felteszi az ember a lemezjátszóra mondjuk három világhírű karmester tolmácsolásában Beethoven Eroica szimfóniáját, az három tökéletesen különböző előadásmódon szólal meg a lemezről, de mégis valahogyan Eroica lesz. Ebben a kérdésben a komponistáké a döntő szó. Nekem két olyan komponistával volt szerencsém együtt dolgozni, akikről nyugodtan el lehet mondani, hogy zseniálisak voltak, tehát irányadók. Mind a kettő tudta, mit írt le. Ez a kettő Bartók Béla és Kodály Zoltán volt. Mindkettő nyilvánvalóan úgy írta le a zenéjét, ahogy ő hallani akarta, de mégis engedett egy bizonyos szabadságot az előadónak. Bartók Bélának is elhangzott egy olyan mondata, amire szó szerint emlékszem: „Ezt dirigálja úgy, ahogy érzi”. Pedig minden hangot, tempó-előírást nagyon komolyan gondolt meg, írt le és — ha személyesen vett részt a próbákon — szigorúan ragaszkodott is hozzájuk.

Kodály Zoltán is lerögzítette lemezen saját szándékait, mégis — hogy úgy mondom — engedélyt adott az interpretációnak a változtatásokhoz. Ezek szerint egy műnek nemcsak egy „autentikus” előadása lehet sub specie aeternitatis. Ez persze nem jelenti azt, hogy a karmester minden áron „vigye bele” egyéniségét a műbe. Ez is egyike az elterjedt hamis szólamoknak. Tudniillik abban a pillanatban, amikor valaki a saját egyéniségét tudatosan, szánt szándékkal viszi bele valamibe, hamisít. Ilyen

nóta, hogy a „saját egyéniségemet viszem bele”, nincsen, azt az ember hagyja otthon, mert akinek a saját egyénisége nem sugárzik ki valamilyen rejtélyes és megmagyarázhatatlan módon anélkül, hogy ezt hangsúlyozni kellene, hanem az illető úgy viseli, mint egy díszruhát és tüntet vele, akkor az illető nem művész, hanem majom. A komponista egyénisége az irányadó, nem pedig az interpretálóé.

— *Mi az oka annak, hogy preklasszikusokat — Bach, Vivaldi, Händel — nem vezényel?*

— Vezényelek preklasszikusokat is, csak módjával. Inkább a nagyobb apparátust igénylő műveket (oratóriumok, misék). Egy bizonyos koron túl az embernek már illik tudnia, mi az, ami — hogy szaknyelven mondjam — „fekszik” neki, és mi az, ami nem. Lehet, hogy ha több szabad időm volna és többet tudnék foglalkozni vele, akkor talán a Brandenburgi koncerteket, Concerto grosso-kat sem dirigálnám rosszul, de a kamaraművek felé hajló együttesek másfajta kezelési módot kívánnak, és én mégiscsak ott érzem magam jobban, ahol nagy formákkal és nagy együttesekkel van dolgom.

— *Figyelemmel kíséri a templomok zenei életét?*

— Sainos, nem. Annyira elfoglalt ember vagyok, hogy nem jut időm erre.

— *Szívesen vezényelne templomban?*

— Itt ki kell tértetni arra, mit jelent az, hogy a zenélés örömet okoz. A zenélés kétféleképpen örömet okoz: az egyik a muzsikálás öröme, a másik, hogy a muzsikát át tudom adni a hallgatónak. A templomban való vezénylés esetében az átadás feltételei bizonytalanok. Nem tudom, hogy a templomnak milyen az akusztikája, mekkora zenekart tudok elhelyezni, hány próbára van ezek miatt szükség stb. Ezért a legszívesebben a saját műhelyemben, saját kaptafámon csinálom a cipőket: a hangversenyteremben. Egyébként jó pár éve a Belvárosi templomban Kodály Pszalmus Hungaricus-át dirigáltam, mégpedig a főoltár előtt, ahol emlékezetem szerint jól is hangzott a muzsika.

— *Liszt így nyilatkozott a dirigálásról: „...a karmester igazi feladata abban van, hogy fölöslegessé tegye magát, és funkciójával lehetőleg tűnjön el. Mi kormányosok vagyunk, nem evezősök...” Az Ön előadóművészetének összetevőiként szokták emlegetni a korhű vezénylést, a stíluszisztaságot a legkülön-*

bőzőbb korszakok zenéjében és a rendkívül precíz, plasztikus karnagy technikát, amely feltétlen alázattal viseltetik a partitúra iránt. Milyennek ítéli meg saját gyakorlatában a karmester és a zenekar kapcsolatát?

— Büszke vagyok arra, hogy apróbb egvéni ellentéteket, súrlódásokat nem számítva, minden zenekarral jó barátságban voltam és vagyok. Ez a tény természetesen a munkamódszeremet is jellemzi, úgyhogy erősebb hangú intézkedésre jóformán soha sincs szükségem. Nem nagyon nehéz elérni. Egyik legfontosabb szabály: bízni kell a zenekarban.

— *Mi lehet az oka annak, hogy egyes előadóművészek ritkán kapnak pódiumot, elosztás viszont rendszeresen, a többiek rovására?*

— Nem hiszem, hogy jogosult a kérdés. Mindenekelőtt meg kellene győződnie arról, hogy minden előadó elég tehetséges-e arra, hogy rendszeresen kapjon pódiumot. Ami a szakmát, a karmestereket illeti, nincs ma olyan karmester Magyarországon — a csecsemőkortól az aggastyánkorig —, aki arra panaszkodhatna, hogy nem kap dobogót. Példa nélkül áll az, hogy ennyi karmester jut hazánkban szóhoz. Fiatal koromban ha egy kezdő egyáltalán lehetőséget kapott a koncertezésre, már boldog volt, mert akkor egy vagy két nagy bérlet, Toscanini, Kleiber, Klemperer, Furtwängler, Walter és a többiek közreműködésével úgy elsöpört mindent, hogy ott fiatal magyar karmester számára fű nem nőtt. Ami a mai magyar karmestereket illeti, egy szavuk sem lehet. Tudtommal nincs is. Mindig megkapják a maguk adagját bőven.

— *Kik a művészi és emberi ideáljai?*

— Mindazok, akikre tisztelettel nézek föl, de bizalommal is. Akikről tudom, hogy jó irányba mutatnak, de nem kell előttük szégyellnem magam, ha nem tudom az utat végigjárni. Akik az igazságot. A nem alakoskodók. A nem magamutogatások.

— *Mit tart barátságnak és mit szerelemnek?*

— 1.) Elolvasandó Ciceró Laelius-a és Montaigne De l'Amitié-je. 2.) Magánügy. Kimerítő információk („sötét verem” stb.) a világirodalom bármely lírai költőjénél garmadával lelhetők.

— *Voltak-e írói törekvései, vezet-e naplót?*

— Egy bizonyos naplót vezetek, de az nem olyan értelemben vett napló, ami halálom után hasznos lehet és kiadható. Arról írok benne, hogy miket olvasok, miket dirigálok, és időnként összegezem ezeket, hogy lássam, hol vannak a hiányaim, a pótolnivalóim. Mit kellene inkább elővenni, valami mást dirigálni, nem mindig ugyanazt. Az olvasmányaimmal is így vagyok. Megnézem, mi az, ami hiányzik, de azt is inkább visszafelé. Klempererre hivatkozom, akit idősebb korában egyszer megkérdeztek, mit szokott olvasni. Azt mondta, most már mindig ugyanazt olvassa: Shakespeare-t, Heinét, Goethét. Én is így teszek. Inkább még egyszer elolvasok valamit, ami nagy, ami igazán szép volt, mert azt nem lehet elég sokat olvasni, és az újdonságokból legfeljebb azt, amit tíz vagy tizenöt év múlva is látok a kirakatban.

— *A halhatatlanokat...*

— Legalábbis azokat, amelyek az én életem hátralévő tartamára halhatatlannak.

— *Az elmúlt hangversenyévad legmaradandóbb zenei élményét Ferencsik János oratórium-estjei jelentették. Stefan Zweignek Bruno Walterről írt sorai Ferencsik Jánosra éppúgy vonatkoznak: „...az a vágya, hogy tökéletes szolgája legyen a mű transzcendens akarátának, beleáradjon és feloldódjék ebben az örökké más szférában... Eppen legál-dottabb pillanataiban azt érezzük, hogy ő maga már nem is létezik, elsodorta az áradat, az ember maga is hangszerré, csengéssé, zengő elemmé változott.” Mit jelent Önnek az, hogy vallásos tematikájú művet vezényel? El tud vonatkoztatni tőle, csupán a zenei anyagot tartja lényegesnek?*

— Vegyük a második kérdést előre. Vallásos tematikájú, röviden vallásos zenét azért nevezik annak, mert az, vagyis vallásos. A drámai zeneszerző drámai zenét ír. Kivonható-e ebből a dráma? Elképzelhető-e szerelmi költészet szerelem nélkül? Nos, a vallásos zenéből sem hagyhatjuk el a vallást, hiszen éppen a vallás a zene ihletője. A kérdésben szereplő „csupán zenei anyag” csak eszköz, amivel majd valamit kifejezek. Egymagában csak építőanyag.

A kérdés első részével kapcsolatban sok minden jut az eszembe, nehéz sorrendet találnom, elégedjen meg rapszodikus odavetett emlékekkel. A vallásos, sőt kifejezetten az egyházi zenével való kapcsolatom igen régi. Nagyon sokat orgonáltam fiatal koromban (ponto-

sabban: diákkoromban) a krisztinavárosi templomban, és azóta is sok misét, oratóriumot dirigáltam hangversenyeken, vagyis az egyházi zenével való megszakítás nélküli kapcsolatomban minden túlzás nélkül legalább fél évszázados. Így különösebb dicsekvés nélkül állíthatom, hogy tudom és érzem az egyházi zene lényegét. Tudom, mert ismerem a műfajok liturgikus jelentését, és érzem, mert tudtam imádkozni, voltak vallásos élményeim. Aki ezeket nem élte át, nem érezte át, aki nem volt pásztor, akihez soha nem jött le a mennyből az angyal, az inkább ne dirigáljon vallásos zenét, úgysem tud mit kezdeni vele. Annak a kezében a „csupán zenei anyag”-nál egyéb nemigen marad.

De hát ezt már sokan elmondták előttem, okosabbak is, okosabban is. Nem titok: élmény nélkül nincs művészet. És akinek nincsenek vagy sohasem voltak élményei, az nem is adhat élményt. Minden művészet csak élményen keresztül érthető. Beleérezésen keresztül. Minél több húrom van, annál több mindenre és annál színesebben tudok rezonálni, tovább zengeni. A vallás igen sok zeneszerzőt zengetett meg a nagy hangzatra. Ezek a hurok az emberiség állandóan hárfázó húrjai: a szeretet, a szerelem a vallás stb.

Száz szónak is egy a vége: csak olyan zenéhez fogjunk hozzá, amely már előzőleg megszólított bennünket.

— Mik az álmai? Vannak-e megvalósulatlanok és megvalósítják-e őket?

— Álmaim ugyan nincsenek, de elképzeléseim vannak. Goethének van egy mondása a *Sprüche in Prosa* című gyűjteményében található: „Wenn man älter wird, muss man mit Bewusstsein auf einer gewissen Stufe stehenbleiben”. (Ha öregsünk, egy bizonyos szinten tudatosan meg kell állnunk.) Ezt én is így gondolom, és azzalszeretném kibővíteni, hogy addig, ameddig erőim bírják, én is megállok ott, ahol vagyok. Szeretnék — most már akármelyik képet is választjuk — mélyebbre fúrni vagy magasabbra szárnyalni, de előbbre már nem tudok és nem is akarok menni, mert — Vörösmarty kifejezésével élve — nem akarok ifjúságot hazudni sem magamnak, sem a hallgatóimnak. Az, ami bennem van, szeretném ha minél gazdagabbá tudna érni, ami megint csak kegyelem dolga, mert azt vagy megkapja az ember, vagy nem. Konkrét tervem csak annyi, amennyi eddig is volt: gyűjteni és adni, tovább gyűjteni az élményeket és tovább is adni őket. És ha Goethét Montaigne-nyel toldom meg, akkor erről a kérdésről mindent elmondtam, amit lényegesnek tartok: „A mesure que la possession du vivre est plus courte, il me la faut rendre plus profonde et plus pleine”. (Minél inkább beszűkülnek életünk külső keretei, annál mélyebben és teljesebben kell élnünk.)

HEGYI BÉLA

Z Á R S Z Ó

ki a föld egy pontján temetkezett
az magát végképp hangyasorsra szánta

holtában is győztes csak az lehet
aki magát szétszórja a világba

akit karjukba vesznek a szelek
termékenyít a tág mezőkre szállva

ki minden eljövendő jót szeret
az a kerek föld névtelen királya

Szedes Katalin

Revue mensuelle — Rédacteur en chef: György Rónay — Rédaction et administration:
Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an 5,00 US dollars.

S O M M A I R E

Richard Horváth: Espérance chrétienne — Tamás Nyíri: Critique de religion et critique idéologique — Imre Timkó: Les hongrois de la conquête et la chrétienté byzantine — Klára Kardos: La mélodie du septième jours. Sándor Sík mystique — Margit Kopácsy: Maison familiale (nouvelle) — Géza Szarka: Soeur Elisabeth (pièce en deux parties, première partie) — Poèmes de Lajos Bittei, Péter Vasadi et Katalin Szeder.

DIALOGUE: La position de la dialogue (Béla Hegyi)

DOCUMENT: Entretien avec M. János Ferencsik (Béla Hegyi)

Compte-rendus et critiques.

CRITIQUE DE LA RELIGION ET CRITIQUE IDÉOLOGIQUE

PAR TAMÁS NYÍRI

La critique marxiste de la religion n'engendre pas de difficultés particulières pour le chrétien croyant parce que ce n'est pas sur l'idée chrétienne authentique qu'elle porte mais sur ses formes idéologiques. L'auteur entend par idéologie — tout à fait en général — le système relatif aux idées et aux avis de la situation sociale. Selon Marx — sur qui Bacon, Helvétius et Destutt de Tracy exerçaient une influence — les idées dominantes dans la société des classes ont pour but de consolider l'ordre social établi. Par conséquent il ne part pas de l'auto-interprétation du christianisme, mais du rôle social effectif de celui-ci. Il ne distingue pas l'essentiel du phénomène; pour lui ce n'est pas la Bible qui est la source de la vérité, ni la tradition, ni l'autointerprétation de la théologie chrétienne, mais la pratique sociale de la religion. Donc la critique de la religion de Marx est à vrai dire une critique de l'idéologie. En réalité la discussion ne tourne pas autour de la transcendance-immanence, mais autour de la question si les chrétiens possèdent assez de surcroît de critiques pour passer à la pratique — à la recension et au changement — au lieu des constatations théoriques. Il n'est absolument pas certain que toutes les opinions qui veulent se justifier par la profession rituelle ou orale des doctrines de foi soient authentiquement chrétiennes. Le mélange des idées chrétiennes et des intérêts sociaux est le plus fréquent sur le terrain économique; les intérêts d'un petit groupe humain sont identifiés à l'enseignement de l'Eglise. Dans le totémisme la relation de l'animal totem et de la tribu remplaçait la religion, dans la société capitaliste l'authenticité et l'inviolabilité absolues de la propriété privée — le totémisme de la propriété — est le succédané de la religion. La théorie appréciant les différences sociales selon le modèle maître — serviteur ne peut nonplus être dispensée de l'accusation de l'idéologie. La Révélation ne donne aucune référence au fait qu'à certains une exceptionnelle situation sociale prédestinée, un revenu sans travail étaient dûs.

Selon le Nouveau Testament la hiérarchie de l'administration de l'Eglise ne peut pas être considéré comme domination. Malgré cela dans l'Eglise le modèle maître-serviteur a marqué de son empreinte la relation des fonctionnaires placés plus haut et plus bas: tels le curé et le vicaire, le clergé et les fidèles. Le modèle maître-serviteur étranger au Nouveau Testament est une forme camouflée du machisme social toujours tentant. Il est incontestable que la critique marxiste de la religion juge à bon droit l'idéologie chrétienne de la propriété et du pouvoir, mais pas l'idée chrétienne elle-même. Au sein de l'Eglise la discrimination désavantageuse des gens cultivés et des sans-culture est le même phénomène idéologique, comme il en était dans les anciennes sociétés des grecs, et des chinois. L'aspect du droit quasi-religieux de l'Eglise frôle les limites de l'idéologie; l'Eglise de la charité ne peut pas être transformée en l'Eglise du droit sans éveiller le soupçon de l'hérésie. A la suite de la cimentation, de la consolidation historique des doctrines de foi les étab-

lisements sociaux de l'époque donnée prennent une force normative. La conséquence de cette idéologie est la distinction désavantageuse des femmes, l'humiliation de leur dignité humaine par une phraséologie évoquant le vrai, la piété l'orthodoxe. La critique de l'idéologie n'est pas à confondre avec l'exigence des idées extrapures. Même l'ordinateur absolument logique ou l'esprit pur des anges n'est d'une objectivité rationnelle exempte de toutes subjectivités d'intérêts.

La liquidation de l'idéologie n'est pas une exigence absolue, mais optimale; elle tend à la réalisation la plus pure du christianisme dans les circonstances données et non selon l'idéal. Si le christianisme veut garder sa place dans la société, elle doit aussi s'identifier dans certaines mesures aux intérêts de la société. C'est en même temps la condition indispensable de la critique de la société chrétienne. La liquidation de l'idéologie et l'identification sociale partielle sont une paire d'antagonismes dialectiques; l'idée chrétienne ne peut prendre corps que dans la sphère de la tension des contrastes. L'important n'est pas que nous tâchions d'élaborer en nous-mêmes une sorte de réflexion absolument pure, mais que nous ayons un réflexe continu pour les éléments subjectifs idéologiques de notre réflexion. La charité est indispensable car-sous telle ou telle forme — il y aura toujours des pauvres. Mais elle ne peut remplacer la réforme sociale. Le quiétisme, l'acceptation de l'inévitable, est la déformation idéologique de la Providence. Il y a des choses vraiment inévitables, mais la misère sociale n'y appartient pas.

De la distinction de l'idée chrétienne de sa déformation idéologique s'ensuit que la confession chrétienne est en premier lieu destinée à sublimer aussi l'occasion donnée — si l'on veut toujours — la situation sociale. L'effet médiocre de l'apologie chrétienne peut s'expliquer par le fait qu'elle a négligé la possibilité de rendre les idées chrétiennes idéologiques et que même pour sa défense elle a choisi un moyen idéologique.

Si, au lieu de prouver nos doctrines, nous passons à leur vérification, alors notre christianisme sera de nouveau recherché, et nous nous rendrons de nouveau compte que le christianisme satisfait un besoin humain, que ni l'organisation technique rationnelle du monde, ni la juste répartition des biens ne peut remplir, mais au plus apaiser pour certain temps. Si nous avons déjà résolu les questions de détail sur les problèmes de la technique, de la civilisation, de la production, nous attendons aussi la réponse à l'ultime question qui les renferme toutes: pourquoi tout cela? Et seul, le christianisme peut y répondre.

* * *

INFORMATIONS

Dans sa circulaire de fête, le Corps Episcopal Catholique Hongrois s'est adressé aux catholiques hongrois à l'occasion de l'ouverture de l'année jubilaire de Saint István, „Saint István a rendu immortels son nom et son oeuvre. Il a fondé l'Etat hongrois dont il fut premier souverain. En même temps, il posa les bases du christianisme en Hongrie, c'est pourquoi il est digne d'être vénéré comme l'apôtre de notre nation et le glorieux saint de notre Eglise. Notre vie nationale et notre Eglise catholique sont, aujourd'hui encore, des réalités vivantes. C'est justement pourquoi notre Eglise catholique ne se sent aujourd'hui non plus comme un corps étranger dans la vie de la nation, dont elle veut être un élément constructif. L'idée chrétienne est, aujourd'hui aussi un facteur créateur de la culture hongroise. De nos jours aussi, l'homme croyant s'efforce de devenir un membre actif et efficace de notre société. Lorsque nous en témoignons en fêtant le jubilé de la naissance de Szent István, nous sentons que nous marchons sur ses traces et que nous continuons à édifier le bonheur de notre peuple bien-aimé” ont déclaré les membres du Corps Episcopal Hongrois.

Après l'autorisation usuelle de l'Etat, l'élection du professeur Ferenc Gál à la charge de doyen de l'Académie de Théologie catholique romaine pour l'année universitaire 1970—71 a été ratifiée au nom du Corps Episcopal Hongrois par son président Mgr József Ijjas, archevêque de Kalocsa.

A l'occasion de son 25e anniversaire, Mgr József Ijjas, archevêque de Kalocsa, président du Corps Episcopal Catholique Hongrois, et Mgr Pál Brezanóczy, archevêque d'Eger, secrétaire du Corps Episcopal ont commémoré la fondation de l'hebdomadaire catholique „Új Ember” par leurs articles parus dans le numéro jubilaire du 9 août 1970.

— K Ö Z L E M É N Y E K —

Találkozóra jöttek össze a Központi Papnevelő Intézetben azok a volt szeminaryumi növendékek, akik ötven évvel ezelőtt kezdték Budapesten teológiai, egyetemi tanulmányaikat és negyvenöt éve álltak a felszentelő püspök elé: Ijjas József kalocsai érsek, Angeli Ottó kanonok, Ásguthi Adám apátplébános, Farkas József nagyprépost, Frajna András ny. plébános, Havadi Ferenc ny. plébános, Hóka Imre plébános, Horváth Zsigmond OFM rektor, Szalay Sándor lelkész, Sigmund Ernő ny. hittanár, Tanay Ferenc esperes-plébános. Az Egyetemi-templomban koncelebrált szentmisét mutattak be Ijjas József kalocsai érsek vezetésével.

A *Deo sacrum* elnevezésű holland katolikus kórus Poeldijk-ből érkezett hazánkba a KISZ művészegyettesének hollandiai hangversenykörútját viszonzva. Budapesti hangversenyükön kívül az esztergomi Bazilika egyik szentmiséjén is részt vettek. Velük érkezett papjuk mutatta be az áldozatot latinul. Palestrina *Missa brevis*-ét és más többszólamú kórusműveket énekeltek.

Gál Ferenc professzornak a római katolikus Hittudományi Akadémia 1970–71. tanévi dékánjává való megválasztását a Magyar Püspöki Kar nevében Ijjas József kalocsai érsek, a püspöki kar elnöke a szokásos állami hozzájárulás kieszközölése után megerősítette.

Ijjas József kalocsai érsek a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke és Breznóczy Pál egri érsek a püspöki kar titkára köszöntötték a negyedszázados jubileumát ünneplő Új Embert a katolikus hetilap 1970. augusztus 9-i jubileumi számában megjelent írsaikkal.

Száll József, hazánk volt római nagykövete és felesége búcsúfogadáson látta vendégül az olasz közélet és diplomáciai testület képviselőit. Száll József nyolc éven át képviselte hazánkat Olaszországban. A búcsúfogadáson megjelent Casaroli érsek is, az Egyházi Közügyek Tanácsának titkára.

Giovanni Tcholakian, konstantinápolyi örmény szertartású katolikus érsek hetvenöt örmény származású törökországi hívével európai körútja során hazánkba is ellátogatott és augusztus 2-án, vasárnap a budavári Mátyás-templomban főpapi szentmisét pontifikált. Evangélium után Timkó Imre hittudományi akadémiai professzor, görög katolikus püspöki helynök mondott szentbeszédet és köszöntötte az érseket és kíséretét.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar ünnepi körlevélben fordult a magyar katolikusokhoz a Szent István jubileumi év megnyitása alkalmából. „Szent István halhatatlanná tette nevét és művét. Megteremtette a magyar államot és annak első uralkodója lett. Ugyanakkor megvetette a magyar kereszténység alapjait is, és ezért méltán tiszteljük őt nemzetünk apostolának és egyházunk dicső szentjének. Nemzeti életünk és katolikus egyházunk ma is élő valóság. Eppen ezért katolikus egyházunk ma sem érzi magát idegen testnek a nemzet életében, hanem annak építő eleme akar lenni. A keresztény eszme ma is alkotó összetevője a magyar kultúrának. A vallásos ember ma is értékes, dolgozó tagja törekszik lenni társadalmunknak. Amikor Szent István születésének jubileumát ünnepeelve erről tanúságot teszünk, úgy érezzük, az ő nyomdokain járunk és szeretett népünk további boldogulását építjük” — állapították meg a Magyar Püspöki Kar tagjai.

A püspöki kar Külügyi Bizottsága és az *Opus Pacis* meghívására a Pax Christi dortmundi csoportjának tíz fiatalja hazánkban töltött két hetet. A csoport vezetője Hans H. Hücking 29 éves lelkész volt, a csoport tagjai pedig 17–21 évesek. A vendégeket dr. Szántay István, az Actio Catholica főtthkára, a Külügyi Bizottság ügyvezető főtthkár-helyettese fogadta. A vendéglátók egyhetes balatoni és egyhetes budapesti programot szerveztek, melynek célja a pihenésen és szórakozáson kívül hazánk és a magyar nép életének a megismerése volt.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a békemozgalomban kifejtett eredményes munkájuk elismeréseként katolikus papokat tüntetett ki. A kitüntetéseket augusztus 10-én, hétfőn Prantner József államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke adta át a Hazafias Népfront Országos Tanácsának székházában.

A váci egyházmegye hívei a megtartott egyházmegyei gyűjtés eredményeként 384.000 forintot ajánlottak fel az árvízkárosultak megsegítésére. A csanádi egyházmegye és a nagyváradai egyházmegye Magyarországhoz tartozó részének hívei 270.018 forintot adakoztak az árvízkárosultak javára.

Augusztus 20-án a budapesti Szent István bazilikában a püspöki kar koncelebrált szentmiséjével nyitották meg a Szent István jubileumi évet. Evangélium után Fábrián Árpád, a Pápai Magyar Intézet rektora olvasta fel a Szentatya apostoli levelét, „szertett magyar katolikus fiaikhoz az egyház Magyarországon történt alapításának, egyben Szent István születésének és megkeresztelésének ezeréves jubileuma alkalmából.”

Augusztus 19-én, Szent István születésének ezredfordulója alkalmából a millenárius ünnepségeket megnyitó országos nagygyűlést Székesfehérvárott rendezték, ahol Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke tartott ünnepi beszédet. Este a székesegyházban Kisberk Imre püspök, székesfehérvári apostoli kormányzó ünnepi koncelebrációs szentmisét mondott, másnap pedig — Szent István ünnepén — megkoszorúzták a nagy király István téri lovasszobrát. Augusztus 18-án a székesfehérvári István király Múzeumban emlékkiállítás nyílt a Magyar Nemzeti Múzeum, a helyi múzeum és a Hazafias Népfront megyei elnöksége rendezésében. A kiállítást Molnár János miniszterhelyettes nyitotta meg. Beszédében többek között kifejezte köszönetét az egyházaknak a kiállításához nyújtott segítségével. Augusztus 20-án délelőtt a Hazafias Népfront Országos Tanácsa megkoszorúzta az államalapító király budai várbeli szobrát több közéleti és egyházi személy jelenlétében. A koszorúzási ünnepséget a Szózat hangjaival fejezték be.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

A múlt század egyik legérdekesebb alakja Rónay Jácint bencés szerzetes, a szabadságharc honvéd papja és kormánybiztosa, az emigrációban Kossuth fiainak tanára, majd Habsburg Rudolf nevelője és pozsonyi prépost. Csupa ellentét; és önként fölmerül a kérdés: „Hogyan fér ez bele egy ember életébe, akit nemcsak barátai, de ellenfelei is túlnyomórészt tisztelettel, tiszteletes emberként emlegetnek?” — Erre ad választ Sinkó Ferenc tanulmánya, „Egy magyar pap élete a XIX. században”. A tanulmányt szemelvények egészítik ki Rónay Jácint naplójából, mely 1884—88 közt mindössze tíz példányban jelent meg.

Közljük nemrég elhunyt munkatársunk, Szomor Tamás utolsó írását, Az élet és küzdés értelme Avilai Szent Teréznel” címmel; Timkó Imre tanulmány-sorozatának befejező részét a latin és görög szertartású kereszténység együttéléséről Szent István korában; Ottó Ferenc közli az ötven éve meghalt kiváló festő, Körösfői Kriesch Aladár „Fohász az igaz halálért” című kiadatlan versét fakszimilében; szépirodalmi anyagunkban Szarka Géza Szent Erzsébet drámájának második, befejező része mellett Bede Anna, Kálnoky László és Ósz Iván versei szerepelnek.